

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

ENDÜLÜS’TE SİYER YAZICILIĞI

Muhammet ARSLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin VAROL

KONYA-2022

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammet ARSLAN		
	Numarası	18811001065		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Endülüs'te Siyer Yazıcılığı			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Muhammet ARSLAN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammet ARSLAN		
	Numarası	18811001065		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin VAROL		
Tezin Adı	Endülüs'te Siyer Yazıcılığı			

Endülüs, İslâm tarihinde Müslümanların farklı din ve etnik unsurlarıyla birlikte yaşadıkları dönem olmuştur. Durumun böyle olması bu coğrafyada yetişen ilim adamları üzerinde farklı şekillerde tezahür etmiştir. Bu farklılıklar müellifler tarafından kaleme alınan eserlere de yansımıştır.

Bu çalışma Endülüs'te yazılmış siyere dair eserleri incelemektedir. Eserlerin muhtevaları, kaleme alınmış usulleri, müracaat ettikleri kaynaklar ve bu eserlere yapılan neşirler çalışmanın inceleme konusu olmuştur. Ayrıca kısmen de olsa Doğu'da kaleme alınmış siyere dair eserler ile kıyaslaması yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Siyer Yazılığ, Siyer, İbn Hazm, İbn Beşkuvâl.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Muhammet ARSLAN		
	Student Number	18811001065		
	Department	Islamic History And Arts / İslamic History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin VAROL		
Title of the Thesis/Dissertation	Writing Of Siyar In The Andalus			

Andalusia has been the period when Muslims lived together with different religions and ethnic elements in the history of Islam. This situation has manifested in different ways on the scientists who grew up in this geography. These differences are also reflected in the works written by the authors.

This study examines the works on the sirah written in Andalusia. The content of the works, the way they were written, the sources they applied to and the publications made on these works were the subject of the study. In addition, it has been tried to make a comparison with the works on the sirah written partially in the East.

Keywords: Andalusia, Siyer Written, Siyer, Ibn Hazm, Ibn Beşkuval.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	3
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Sınırları	3
2. Yöntem	3
3. Araştırmanın Kaynakları	4
4. Endülüs'ün Kısa Siyâsî Tarihi	8
5. Endülüs'te İlmî Faaliyetler	9
5.1. Endülüs'te Aklî İlimler	12
5.2. Endülüs'te Naklî İlimler	15

I. BÖLÜM

ENDÜLÜSLÜ SİYER MÜELLİFLERİ: HAYATLARI VE ESERLERİ

1. İbn Abdürabbih (v. 328/940)	19
1.1. Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı	19
1.2. Hocaları ve İlmî Çevresi	20
1.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri	21
1.4. Eserleri	22
2. İbn Hazm (v. 456/1064)	24
2.1. Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı	24
2.2. Hocaları ve İlmî Çevresi	25
2.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri	27
2.4. Eserleri	28
3. İbn Abdülber (v. 463/1071)	31
3.1. Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı	31
3.2. Hocaları ve İlmî Çevresi	32
3.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri	34
3.4. Eserleri	34
4. Kâdî İyâz (v. 544/1149)	37
4.1. Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı	37
4.2. Hocaları ve İlmî Çevresi	38
4.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri	39
4.4. Eserleri	40
5. Süheyfî (v. 581/1185)	41
5.1. Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı	41
5.2. Hocaları ve İlmî Çevresi	43
5.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri	44
5.4. Eserleri	44
6. İbn Beşkuvâl (v. 578/1183)	46
6.1. Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı	46
6.2. Hocaları ve İlmî Çevresi	47

6.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri	48
6.4. Eserleri	49
7. İbn Dihye el-Kelbî (v. 633/1235).....	50
7.1. Doğumu, Yetişmesi ve Vefatı	50
7.2. Hocaları ve İlmî Çevresi.....	52
7.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri	52
7.4. Eserleri	53
8. Kelâî' (v. 634/1237).....	55
8.1. Doğumu, Yetişmesi ve Vefatı	55
8.2. Hocaları ve İlmî Çevresi.....	56
8.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri	57
8.4. Eserleri	57
9. DEĞERLENDİRME.....	59

II. BÖLÜM

ENDÜLÜSLÜ MÜELLİFLERCE KALEME ALINMIş SİYER ESERLERİ

1. SİYER ESERLERİ	61
1.1. İbn Hazm: Cevâmü 's-Sîre.....	62
1.1.1. Muhtevası	62
1.1.2. Usulü	63
1.1.3. Kaynakları	67
1.1.4. Kaynak Değeri.....	68
1.1.5. Yayınları ve Tercümeleri.....	69
1.2. İbn Abdülber: ed-Dürer fi'htisâri'l-Megâzi ve 's-Siyer.....	69
1.2.1. Muhtevası	69
1.2.2. Usulü	71
1.2.3. Kaynakları	72
1.2.4. Kaynak Değeri.....	74
1.2.5. Yayınları ve Tercümeleri.....	74
1.3. Kelâî: el-İktifâ' fi (bimâ Tedammenehü min) Megâzi Resülillah ve 's-Selâseti'l-Hulefâ.....	75
1.3.1. Muhtevası	75
1.3.2. Usulü	77
1.3.3. Kaynakları	78
1.3.4. Kaynak Değeri.....	79
1.3.5. Yayınları ve Tercümeleri.....	79
2. HZ. PEYGAMBER'İN (AS) şEMÂİL, DELÂİL, HASÂİS VE MU'CİZÂTINA DAİR ESERLER.....	80
2.1. Kâdî İyâz: eş-Şifâ bi Ta'rifî Hukukî'l-Mustafâ	80
2.1.1. Muhtevası	80
2.1.2. Usulü	84
2.1.3. Kaynakları	85
2.1.4. Kaynak Değeri.....	86
2.1.5. Yayınları ve Tercümeleri.....	88

3. SİYER ŞERH, İHTİSÂR VE ZEYLLERİ.....	90
3.1. Süheylî: <i>er-Ravzü'l-Ünüf</i>.....	90
3.1.1. Muhtevası	92
3.1.2. Usulü	95
3.1.3. Kaynakları	96
3.1.4. Kaynak Değeri.....	96
3.1.5. Yayınları ve Tercümelere.....	97
4. MUHTEVASINDA SİYERE DAİR BİLGİLER OLAN ESERLER.....	98
4.1. İbn Beşkuvâl: <i>Kitabü'l-Müstegisîn bi'llâhi Teâlâ İnde'l-Mühimmât ve'l-Hacât</i>	98
4.1.1. Muhtevası	98
4.1.2. Usulü	101
4.1.3. Kaynakları	102
4.1.4. Kaynak Değeri.....	103
4.1.5. Yayınları ve Tercümelere.....	103
4.2. İbn Dihye el-Kelbî: <i>el-İbtihâc fî Ehâdîsi'l-Mirâc</i>	104
4.2.1. Muhtevası	104
4.2.2. Usulü	106
4.2.3. Kaynakları	107
4.2.4. Kaynak Değeri.....	108
4.2.5. Yayınları ve Tercümelere.....	108
4.3. İbn Abdürabbih: <i>el-İkdü'l-Ferîd</i>.....	108
4.3.1. Muhtevası	108
4.3.2. Usulü	112
4.3.3. Kaynakları	113
4.3.4. Kaynak Değeri.....	114
4.3.5. Yayınları ve Tercümelere.....	115
4.4. İbn Hazm: <i>Haccetü'l-Vedâ'</i>	116
4.4.1. Muhtevası	116
4.4.2. Usulü	117
4.4.3. Kaynakları	118
4.4.4. Kaynak Değeri.....	118
4.4.5. Yayınları ve Tercümelere.....	119
4.5. İbn Abdülber: <i>el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb</i>	119
4.5.1. Muhtevası	119
4.5.2. Usulü	121
4.5.3. Kaynakları	121
4.5.4. Kaynak Değeri.....	122
4.5.5. Yayınları ve Tercümelere.....	122
5. DEĞERLENDİRME.....	123
SONUÇ.....	125
BİBLİYOGRAFYA.....	128

KISALTMALAR

as.	: Aleyhisselâm
b.	: Oğlu (İbnü)
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İSAR	: İslâm Tarih, Sanat ve Kùltürünü Araştırma Vakfı
r.a.	: RâdiyaAllahu Anh/a
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallahu Aleyhi ve Sellem
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyât Fakùltesi Dergisi
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
v.	: Vefat tarihi
Yay.	: Yayınevi
y.y.	: Yayın yeri yok
t.y.	: Basım tarihi yok

ÖNSÖZ

Endülüs, İslâm tarihinde 92/897-711/1492 yılları arasını kapsayan dönemde İberya yarımadasına verilen isimdir. Fethedildiği günden itibaren yıkılışına kadar yaklaşık sekiz asırlık süreçte Müslümanların batı coğrafyasıyla ilişki halinde olduğu bir bölge olmuştur. Endülüs'te bu süre zarfında savaşlar, iç karışıklıklar ve taht mücadeleleri gibi siyasî olaylar meydana gelmiştir.

Siyasi karışıklıkların yanı sıra Endülüs'te ilim, kültür ve sanat alanlarında birçok gelişme meydana gelmiştir. Bu gelişmeler hadis, tefsir, fıkıh ve siyer gibi naklî ilimlerin yanı sıra fizik, kimya, tıp ve felsefe gibi aklî ilimlerin çerçevesinde olmuştur.

Endülüs'te naklî ilimlerin hemen her alanında gelişmeler yaşandığı gibi İslâm tarihi ve siyer alanında da bazı gelişmeler meydana gelmiştir. Hz. Peygamber'in (as) hayatına dair eserler, İslâm dünyasının (Bağdat ve Şam merkezli) doğu tarafına düşen bölgelerinde kaleme alınan eserlerden bazı noktalarda farklılık arz etmektedir.

Birçok alanda Endülüs ilmî birikimi, inceleme ve araştırmaların mevzusu olmuştur. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla henüz üzerinde çalışma yapılmamış bir konu olarak Endülüs'te Siyer Yazıcılığı konusunu araştırmak istedik. Geniş birikim içerisinde siyerin yeri, siyere dair eser veren müellifler, bu eserlerin özellikleri ve doğu İslâm dünyasındaki eserler ile benzerlik ve farklılıklarını tespit etmeye çalıştık.

Araştırma giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında araştırmanın konusu ve amacıyla birlikte yöntem ve kaynaklarına dair bilgiler verilmiştir. Ardından ise kısaca Endülüs'ün siyâsî ve ilmî yönden durum tespiti yapılmıştır. Birinci bölümde, Endülüs'te dünyaya gelmiş âlimlerden siyere dair eser kaleme almış olanların hayatı, yetişmesi, ilmî kazanımları ve hocaları ve talebeleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bundan sonra ise mezkûr âlimlerin yazmış oldukları eserlerden tespit edebildiklerimiz kısaca tanıtılmıştır. İkinci bölümde ise önceki bölümde sunduğumuz ilim adamlarının siyerle doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan eserleri incelenmiştir. Hz. Peygamber'in (as) hayatına dair yaklaşımları, siyer

özelinde hangi konular üzerinde durdukları ve hangi saikle eserlerini kaleme aldıkları gibi konular tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sürecinde tespit edilen bulgular sonuç kısmında zikredilmiştir.

Bu vesileyle çalışmamın her aşamasında benden desteklerini esirgemeyen aynı zamanda ilmî birikiminden ve tecrübesinden her fırsatta yararlandığım danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin VAROL hocama şükranlarımı sunuyorum.

Muhammet ARSLAN

KONYA - 2022

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Sınırları

İslâm medeniyetinin farklı kültürlerle birlikte yaşadığı coğrafyalardan biri de Endülüs coğrafyasıdır. Farklı kültürlerin etkisi pek çok ilimde kendisini göstermektedir. Araştırmamızın konusu Endülüs coğrafyasında kaleme alınan siyere dair eserlerin muhtevasıdır. İslâm dünyasında Medine, Suriye, Irak gibi bölgelerde yaşayan âlimlerin siyer algıları ile Endülüs bölgesinde yaşayan âlimlerin siyer algısı arasında farklılıklar veya benzerlikler olduğu aşikârdır. Nitekim farklı düşünce yapısına sahip insanlarla birlikte yaşayan âlimler doğrudan ya da dolaylı olarak bu düşünce yapılarının etkisinde kalabilmektedirler. Bu etki tabii olarak yazılan eserlere yansımıştır.

Yaklaşık olarak sekiz asır süren Endülüs Müslümanlarının tarihi pek çok yönden muhtelif araştırmalara konu olmuştur. Çalışmamızın amacı Endülüslü âlimlerin siyere yaklaşımlarını tespit etmektir. Hz. Peygamber'in (as) hayatını anlatırken hangi konulara temas edilmiş ve hangi konular üzerinde detaylıca durulmuş tarzında sorulara cevap aramaktır. Buradan hareketle gücümüz nispetinde Endülüs medeniyetinin siyere karşı tutumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın konusu olan ilim adamlarında, Endülüs'te dünyaya gelme veya bu bölgede uzun süre yaşamış olması kriteri göz önünde bulundurulmuştur. Bu sebeple İbn Seyyidünnâs (v. 734/ 1334) ve İbn Haldûn (v. 808/ 1406) gibi kimi âlimler Endülüs'te kısa süreliğine ikamet etmiş olmalarına rağmen çalışmaya dâhil edilmemiştir. Kuzey Afrika ve Mağrib bölgesi âlimleri çalışmamızın konusu dışında kalmaktadır.

2. Yöntem

Araştırmamıza konu olan mezkûr süreç geniş bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Bu süreçte siyere dair pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bir kısmı günümüze ulaşırken bir kısmı da günümüze ulaşamamıştır. Çalışmamızda

günümüze ulaşan eserler üzerinde durulmuştur. Günümüze ulaşmayan eserlerin ise kısaca isimleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmamızda güvenilir veriler elde etmek için birinci el kaynaklara başvurulmuştur. Anlatılan döneme tarih açısından en yakın kaynaklar detaylıca incelenmiş o kaynaktan elde edilen bulgulara öncelik verilmiştir. Daha sonra sırasıyla sonraki dönem kaynaklar incelenmiştir.

Endülüslü âlimlerin biyografilerinin anlatıldığı kaynaklarda, âlimlerin doğum ve vefat tarihleri arasında birkaç yıllık bir farklılık söz konusu olmuştur. Ayrıca müelliflerin isimlerinin yazımında da farklılıklar bulunmaktadır. Bu gibi farklılıkların önüne geçmek adına ülkemizde ilmî ve kaynak eser hüviyetine sahip olan *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin verileri esas alınmıştır.

3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızın ilk bölümünde Endülüslü âlimlerin hayatlarına dair yazılmış tabakât ve terâcim kitaplarından ziyadesiyle istifade edilmiştir. Ayrıca konuyla alakalı ansiklopedi maddelerinden, akademik makale ve tezlerden yararlanılmıştır. Buna ilave olarak klasik ve modern dönemde kaleme alınmış eserlerden de istifade edilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise tespit edilen siyer çalışmalarından istifade edilmiştir. Bu bölümde de aynı şekilde yer yer yukarıda zikredilen kaynaklara müracaat edilmiştir.

Belirli bir bölgede veya dönemde yaşamış olan âlimlerin, önde gelen şahsiyetlerin hayatlarına dair yapılan araştırmalarda tabakât, teracim ve biyografi kaynakları önemli bir yer tutmaktadır. Çalışılan konu gereği Endülüslü âlimlerin zikredildiği Endülüs tabakât ve biyografi kaynakları çalışmamızın temel kaynakları mesabesinde olmuştur. Öncelikle biyografi kaynakları daha sonra da o âlimlerin siyere dair yazdıkları eserler incelenmiştir.

İbnü'l-Faradî'nin (v. 403/1013) *Tarihu Ulemâi'l-Endelüs* isimli eseri Endülüs'ün siyâsî tarihini kısaca zikrettikten sonra Endülüslü âlimlerin biyografilerini anlatmıştır. On bölümden oluşan bu eser Endülüslü âlimlerin

biyografilerine dair yazılmış en eski eserlerdendir. Bu sebepten dolayı mezkûr eser oldukça önemlidir.

Muhammed b. Fütuh el-Humeydî'nin (v. 488/1095) *Cezvetül-Muktebis fî Zikri Vülâti'l-Endelüs* adlı eseri İbnü'l-Farâdî'nin eserine yazılan zeyllerin ilkidir. Bu sebepten dolayı *Cezvetü'l-Müktebis* araştırmamızın temel kaynaklarından biri olmuştur.

Kâdî İyâz'ın (v. 544/1149) *el-Gunye: Fihristu Şüyûhi'l-Kâdî İyâz* isimli eseri başvuru kaynağımız oldu. *el-Gunye*'de Kâdî İyâz'ın hayatına, ilim aldığı hocalarına dair rivayetler yer almaktadır. Bu sebeplerden dolayı mezkûr eserden istifade edilmiştir.

İbn Beşküvâl'in (v. 578/1183) *Kitâbü's-Sıla fî Târîhi E'immeti'l-Endelüs* adlı eseri aynı şekilde İbnü'l-Farâdî'nin eserine yazılmış zeyldir. İbn Beşküvâl ve Humeydî, İbnü'l-Farâdî'nin eserinde yer alan şahısların biyografilerini incelemiş aynı zamanda ona eklemelerde bulunmuşlardır. Endülüslü âlimlerin biyografilerine dair vermiş oldukları bilgilere sıkça başvurulmuştur. İbn Beşküvâl'in ayrıca *Kitâbü'l-Müstegisîn billâhi Teâlâ inde'l-Mühimmât ve'l-Hâcât* isimli eseri Endülüs'te yazılmış siyer eserlerine örnek sayılabileceği için çalışmamızda o eserden de faydalandık.

Ahmed b. Yahya ed-Dabbî'nin (v. 599/1203) *Bugyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli ehli'l-Endelüs* isimli eseri Humeydî'nin eserine yazılan bir zeyl olarak kabul edilebilir. Humeydî kendisinden önce yazılmış olan biyografi eserlerini tashih etmiştir. Ayrıca konuyla ilgili farklı bilgileri de eklemek suretiyle eserini zenginleştirmiştir. Bu gerekçelerden hareketle onun eseri aynı şekilde sıkça başvurduğumuz bir kaynak olmuştur.

Yâkût el-Hamevî'nin (v. 626/1229) *Mucemü'l-Udebâ (İrşâdü'l-Erîb ilâ Mâ'rifeti'l-Edîb)* adlı eseri günümüze tam haliyle ulaşmamış olsa da konumuzla ilgili âlimlerin bazılarının hayatına değindiği için o esere de müracaat etme gereği duyduk. Müellifin eserine verdiği isimden dolayı her ne kadar yalnızca edebiyatçıları zikrettiği düşünülse de aslında eserin içeriğinde Endülüs'te yaşamış olan pek çok

âlimin hayatına yer vermiştir. Bu gibi gerekçelerden dolayı bu eserde zaman zaman başvuru kaynağımız oldu.

İbn Dihye el-Kelbî'nin (v. 633/1235) *el-Mutrib fi Eş'âri Ehli'l-Mağrib* isimli eseri hem Endülüslü hem de Kuzey Afrikalı edebiyatçıların biyografilerini ihtiva ettiği için aynı şekilde başvuru kaynağımız olmuştur. Endülüslü âlimleri Mağribli âlimlerden üstün gören Dihye el-Kelbî mezkûr eserde bu görüşünü desteklemek için Endülüslü âlimlerin hayatlarına ve eserlerine detaylıca yer vermiştir.

Münzirî'nin (v. 656/1258) *et-Tekmile li-Vefeyâti'n-Nakale* adlı eseri de aynı şekilde yararlandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır. Münzirî, her ne kadar hadis âlimi olarak biliniyor olsada nesep ve biyografiye dair kıymetli bilgiler ihtiva eden eser kaleme almıştır. Müellif, hocası İbnü'l-Mufaddal'ın *Tabakâtü'l-Erbain* isimli eserine yazmış olduğu zeylinde üç binden fazla şahsın biyografisine yer vermektedir. Müellif, şahısların hayatlarına dair bilgileri gün, ay ve sene bazında vermiş ve eserini titizlikle kaleme almıştır.

İbnü'l-Ebbâr'ın (v. 658/1260) *et-Tekmile li Kitâbi's-Silâ* adlı eseri İbn Beşküvâl'in eserine yazılmış bir zeyl olarak maruf ve meşhur olmuştur. Müellif, eserinde iki binden fazla Endülüslü âlimin biyografilerini zikrettiği için konumuzla alakalı yer yer onunda eserinden istifade edilmiştir. Diğer biyografi eserlerine nazaran bu kaynak eserde âlimlerin hayatları kısaca zikredilir. Âlimlerin doğum ve vefat tarihleri, yaşadıkları şehirler ve hoca ve talebeleri özet bir şekilde zikredilmektedir.

İbn Hallikân'ın (v. 681/1282) *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnai'z-Zamân* isimli eserinden de âlimlerin hayatları, eserleri ve uzmanlık alanları konusunda istifade edilmiştir. Müellif, İslâm'ın doğuşundan kendi zamanına kadar bir konuda uzmanlaşmış kişilerin biyografilerine bu eserinde yer vermiştir. Alfabetik hiyerarşiye göre kaleme alınan eserde sekiz yüzden fazla âlimin hayatına dair malûmatı ihtiva etmektedir. Eser âlimlerin vefat tarihlerini, uzmanlık alanlarını ve yapmış oldukları çalışmalar hakkında bilgi vermektedir.

Zehebî'nin (v. 748/1348) *Tezkiratü'l-Huffâz ve Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ* isimli eserlerini de aynı şekilde sürekli başvurduğumuz kaynaklar arasında zikredebiliriz.

Başta muhaddisleri sonra sırasıyla meşhur âlimleri zikrettiği eserlerinde Zehebî, pek çok şahsın biyografisine yer vermiştir. Eserde yer alan ravilerin cerh ve ta'dil yönünden değerlendirilmesi mezkûr eserlere olan güvenilirliğini artırmaktadır. Ayrıca Şuayb el-Arnaût'un 1985 yılında ilmî bir heyetle birlikte yaptığı neşir çalışması, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*'ya yapılmış en kapsamlı neşir çalışmasıdır ve çalışmamızda kullandığımız neşirdir.

Makkarî'nin (v. 1041/1632) *Ezhâru'r-Riyâz fî Ahbâri İyâz* adlı eseri Kâdî İyâz'ın hayatı, ilim tahsil ettiği hocaları ve konuyla ilgili rivayetleri derlediği için çalışmamızda başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızda muahhar dönem çalışmalardan da istifade edilmiştir. Ömer Rızâ Kehhâle'nin (v. 1905/1987) *Mu'cemü'l-Müellifîn* isimli eseri Endülüslü âlimlerin bir kısmı hakkında bilgiler vermektedir. Müellif, eserinde pek çok âlimin biyografilerini zikretmiş özellikle âlimlerin kaleme aldıkları eserler hakkında bilgi vermiştir. Çalışmamızda konu edindiğimiz âlimlerin eserleri hakkında Kehhâle'nin *Mu'cemü'l-Müellifîn*'inden istifade edilmiştir.

Çalışmamızda konuyla alakalı güncel çalışmalardan da istifade edilmiştir. Bu bağlamda Nizamettin Parlak'ın *Endülüs'ün Çöküşü*, Mehmet Özdemir'in *Endülüs Müslümanları Siyâsî Tarih*, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet* eserleri, Lütfi Şeyban'ın *Endülüs Âlimleri Bilginin Toplumsal Rolü*, İhsan Süreyya Sırma'nın *Ah Endülüs*, Abdurrahman Ali Hacci'nin *İslâmî Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi*, Philip K. Hitti'nin *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi* eserlerine müracaat edilmiştir.

Çalışmamızda konuyla alakalı yüksek lisans tezi ve makale türünden akademik çalışmalara da başvurulmuştur. Murat Gökalp'in "*Şifâ-i Şerif Literatürü*", Mustafa Kılıçlı'nın "*Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân es-Sûheylî –Hayatı ve Eserleri-*", M. Bahaüddin Varol'un "*Endülüs'te Coğrafya ve Coğrafyacılar*", Şaban Öz'ün "*Endülüs'te Tarih ve Kehhâle'ye Göre Endülüslü Tarihçiler*", Mehmet Aykaç'ın "*İslâm'da Dua ve İbn Beşküvâl'in "Kitâbü'l-Müstegisîn" İsimli Dua Kitabı*" ve Mustafa Şentürk'ün "*Endülüs Tefsir Kültürü*" isimli çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Çalışmada Ahmet Yılmaz tarafından yapılan, *Kâdî İyâz'ın Kitâbü's-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı'da Şifâhânlık Geleneği* isimli doktora çalışması, Yakup Akyürek tarafından yapılan “VII. (XIII.) Yüzyılda Siyer Yazıcılığı” isimli yüksek lisans çalışması, Tuba Özdemir tarafından yapılan *Endülüs Arap Edebiyatında İbn 'Abdirabbih'in Yeri El-'İkdü'l-Ferîd Örneği*, yüksek lisans çalışması incelenilen kaynaklar arasında yer almaktadır.

Son olarak çalışmamızda konuyla ilgili ansiklopedi maddelerinden de faydalanılmıştır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nden konumuzla alakalı birçok maddeden istifade edilmiştir.

4. Endülüs'ün Kısa Siyâsî Tarihi

Müslümanların Hz. Peygamber (as) zamanında başlayan fetih hareketleri Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde artarak devam etmiştir. Müslümanların fetih güzergâhları temelde üç farklı yoldan gerçekleşmiştir. Bu güzergâhların biri Doğu yönünde olmuştur. Öncelikle Sâsânilere son verilmiş akabinde de Hindistan bölgesi aşılarak Çin sınırlarına kadar ulaşılmıştır. Bir diğer yol güzergâhında Batı Anadolu üzerinden İstanbul'un fethi amaçlanmıştır. Üçüncü güzergâh ile Mısır üzerinden Kuzey Afrika bölgesinin fethi amaçlanmıştır.

Müslümanlar, Mısır üzerinden takip edilen güzergâhla Kuzey Afrika bölgesini fethettikten sonra güneyde bulunan ve çöl iklimine sahip olan bölgelere doğru fetih hareketlerini devam ettirmek istememişlerdir. Bunun yerine kuzey yönünde bulunan İberya yarımadasına doğru fetihlerine yön vermişlerdir. Müslümanların İberya yarımadasına yönelmesinin en önemli gerekçesi ise verimli Endülüs toprakları olmuştur.

İberya'ya düzenlenen fetih hareketinin gerekçeleri arasında yalnızca Müslüman fatihlerin istekleri veya sahip olduğu jeopolitik konum söz konusu değildir. Aynı zamanda bu süre zarfında Endülüs'te mevcut bulunan siyâsî buhranlar,

taht kavgaları ve halkın sosyal statüleri gereği sınıflandırılmış olması gibi etkenler Endülüs'ün fethini kolaylaştıran etkenler olarak zikredilebilir.¹

Endülüs, Musa b. Nusayr'ın emriyle Târik b. Ziyâd'ın komutasındaki bir orduyla 92/711 yılında fethedilmiştir. Günümüzde bazı araştırmacılar² fethin daha önce gerçekleştiğini iddia ediyor olsalar da konuyla alakalı Mehmet Özdemir rivayetleri ve görüşleri değerlendirdikten sonra şu ifadelere yer vermektedir: “Endülüs'ün Hz. Osman zamanında fethedildiğine dair Taberî rivayetlerini doğru kabul etmek, dolayısıyla da İspanya'nın fethinin Hz. Osman zamanında gerçekleştiği görüşünü benimsemek mümkün gözükmemektedir.”³

Endülüs siyâsî tarihini kısaca 714-756 yılları arasını Valiler dönemi, 756-1031 yılları arasını Endülüs Emevîleri dönemi, 1031-1090 yılları arasını Mülûkû't-Tavâif dönemi, 1091-1147 yılları arasını Murâbitlar dönemi, 1147-1238 yılları arasını Muvahhidler dönemi, 1238-1492 yılları arasını ise Nasrîler dönemi olarak tasnif etmek mümkündür.

Endülüs'ün siyâsî tarihi bağlamında söylenilmesi gerekenler bununla sınırlı değildir. Fakat araştırmanın hacmi gerekçesiyle bu kadarıyla iktifa edilecektir. Endülüs'ün fethini ve orada kurulan devletleri kısaca zikrettikten sonra Endülüs'te yapılan ilmî faaliyetleri genel çerçevesiyle belirgin hale getirmek önem arz etmektedir.

5. Endülüs'te İlmî Faaliyetler

Endülüs, Müslümanların farklı dinler ve farklı kültürlerle bir arada yaşadıkları bölge olmuştur. İlim, kültür ve medeniyet perspektifinden bakıldığı zaman pek çok farklılık bulunan Müslüman ve gayrimüslim iki topluluk arasında zamanla fikir teatisi başlamıştır. İlerleyen süreçte ise Müslümanlar ilimde sürekli kendilerinden söz ettirir hâle gelmişlerdir.

¹ Haccî Abdurrahman Ali, *İslamî Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi*, çev. Kadir Kınar, (İstanbul: İlkharf Yayınları, 2017), 35-43.

² İhsan Süreyya Sırma, *Ah Endülüs*, 4. Baskı (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 13.

³ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyâsî Tarih*, 3. Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2013), 46. Ayrıca bkz; İsmail Hakkı Atçeken, “Endülüs'ün Fetih Süreciyle İlgili Farklı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2005): 17-30.

Müslüman İspanya, Orta Çağ Avrupasının düşünce ve tefekkür tarihinde en parlak bölümlerinden birini yazıp bize bırakmış bulunuyor. Sekizinci asrın ortalarından on üçüncü asrın başlarına kadar geçen yaklaşık beş yüz yıl boyunca, Arapça konuşup yazan bütün milletler, bütün dünyada kültür ve medeniyet meşalesini elinde bulundurmaya başarmışlardır.⁴

Araştırmacılar Endülüs'ün sahip olduğu okuryazarlık oranının hiçbir Avrupa ülkesinde olmadığını dile getirmişlerdir.⁵ Bu bölgenin ilim ve kültür tarihine geniş bir perspektiften bakıldığında ilmî faaliyetlerin erken dönemde başladığını söylemek mümkündür. Nitekim sekizinci yüzyılın başlarında fethedilen Endülüs'te dokuzuncu yüzyılların sonu ve onuncu yüzyılların başlarından itibaren ilmî faaliyetler başlamıştır. İbn Firnâs (v. 274/887), Abdüsselâm el-Huşenî (v. 286/899), İbn Meserre (v. 319/931) ve İbn Abdürabbih (v. 328/940) gibi âlimler ve eserleri Endülüs'te ilmî faaliyetlerin erken dönemde başladığının göstergesidir.

İlmî faaliyetlerin erken dönemde başlamasının muhtelif gerekçeleri mevcuttur. Endülüslü Müslümanların ilme/kitaba vermiş oldukları değer bu gerekçelerin başını çekmektedir. Araştırmacılar tarafından 'kitap medeniyeti' şeklinde tavsif edilen Endülüs'te kitaplara çok fazla değer verilmekteydi.⁶ Endülüslü meşhur coğrafyacı Ebû Ubeyd el-Bekrî (v. 487/1094) aşırı derecede kitap toplama ve okuma meraklısı bir kimse olarak da temayüz etmiştir. Kaynaklar, onun çok sayıda kitap toplayıp okuduğunu ve bunları bez kılıflar içinde muhafaza ettiğini belirtmektedir.⁷

Endülüs'te ilmî faaliyetlerin erken dönemde başlayıp hızlı bir şekilde ilerlemesinin gerekçelerini açıklayan Lütfi Şeyban, George F. Hourani'den alıntı yaparak şu ifadelerle yer vermektedir. "*Endülüs kendi çağının İslâm dünyası içinde entelektüel kültürün merkezi olarak ağır ağır yükseldi. Bunun felsefî temelinde*

---

⁴ Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: Boğaziçi Yay., 1980), 3: 883.

⁵ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2012), 153.

⁶ Şaban Öz, "Endülüs'te Tarih ve Kehhâle'ye Göre Endülüslü Tarihçiler", *İslâm San'at, Tarih Edebiyat ve Musikisi Dergisi-İSTEM*, (2009): 99.

⁷ Mehmet Özdemir, "Ebû Ubeyd el-Bekrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 247.

genelde İslâmiyet'in fakat özelde Endülüs'te hâkim olan Mâlikî mezhebi öğretisinin, ilmin her çeşidini öğrenme yönündeki teşvikleri vardır. Pratikte ise idarecilerin ilim, sanat ve edebiyata olan düşkünlüklerinin yanında, bu alanlardaki faaliyetleri ve âlimleri- bilginleri himaye edişleri ön plana çıkmaktadır."⁸

Talebeler muhtelif mekânlarda ilim tahsilinde bulunmuşlardır. Eğitimin aşaması veya alacağı eğitimin içeriğine göre talebeler menzil, mektep, camii, medrese, kütüphane, ribât ve ilim meclisi gibi kurumlarda eğitim almışlardır.

Endülüslü düşünürler, eğitimin temel hedefinin insanı, gerek dünya gerekse ahiret hayatında mutlu kılacak bir yapıya kavuşturmak olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Onlara göre eğitim; kişiyi beceri, meslek ve makam sahibi yapmanın ötesinde, hayatı anlamlandırmanın önündeki en büyük engel olan cehaletten kurtarmaktır. Ayrıca aklını kullanan, nefsini kontrol altında tutabilen, iyi huylarla bezenmiş, ilmi ile âmil, âbid, kendisi ve çevresiyle uyumlu faziletli bir kimse haline getirme faaliyetinin adıdır.⁹ Endülüs'te talebelerin almış olduğu eğitimin gayesi kısaca bu şekilde zikredilebilir.

Endülüs, siyâsî tarihinde isyanların ve darbelerin eksik olmadığı bir coğrafyadır.¹⁰ Buna rağmen ilmî faaliyetler her dönemde ön planda tutulmuştur. Saraydan halka kadar süregelen hiyerarşide ilmin ve âlimin her dönemde kıymeti bilinmiştir. Durumun böyle olması ilmî gelişmelerin en büyük destekçisi olmuştur.

Netice itibariyle Müslümanların dinî ve sosyal yaşantı itibariyle farklı düşünce yapılarıyla birlikte yaşadıkları Endülüs'te, eğitimin verildiği kurumlar İslâm coğrafyasının Doğu bölgesinde yer alan şehirlerdeki eğitimin verildiği kurumlarla benzerlik göstermektedir. Yapılan ilmî faaliyetlerin gayesi de aynı şekilde Doğu ile benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla Endülüs'te eğitimin verildiği kurumlar bağlamında Doğu'nun ilim ve kültür hayatından doğrudan etkilenmiştir, şeklinde bir çıkarımda bulunmak yanlış olmayacaktır.

---

⁸ Lütfi Şeyban, *Endülüs Âlimleri Bilginin Toplumsal Rolü*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), 244.

⁹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, 147.

¹⁰ Nizamettin Parlak, *Endülüs'ün Çöküşü*, (Konya: Hikmetevi Yayınları, 2014), 222.

Endülüs'teki ilmî çerçevenin genel bir portresi çıkarılmıştır. Çalışmanın sıradaki başlığında orada meydana gelen ilmî gelişmelerden tabii/pozitif ilimlere ait olanlar hakkında bilgi verilecektir.

5.1. Endülüs'te Aklî İlimler

Endülüs'te yaşayan Müslüman milletler, antik çağlardan gelen eski ilim ve felsefe mahsullerinin ele geçirilmesinde büyük paya sahiptirler. Bu mahsullere ek ve haşiyeler, şerhler yapılmasında ve Batı Avrupa'da ortaya çıkan Rönesans adı verilen ilim, kültür ve medeniyet hareketini mümkün kılacak şekilde, bütün bu fikrî ve ilmî mahsullerin Avrupa'ya aktarılmasında araçlar rolünü oynamışlardır. Bu kültür ve medeniyet çalışmalarında Müslüman İspanya, hiç şüphesiz büyük bir paya sahip bulunmaktadır.¹¹ Endülüslü âlimler bu bağlamda üretken bir hayat yaşamışlardır. Edebiyat, coğrafya, astronomi, matematik, fizik, kimya, tıp ve felsefe gibi alanlarda önemli eserler ortaya koymuşlardır.

Kozmopolit bir yapıya sahip olmasının doğal sonucu olarak Endülüs'te çok sayıda dil kullanılmaktaydı. Bu durum edebiyat alanında gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Müslümanların bölgeyi fethinden bir müddet sonra Arapça, o bölgenin ortak dili haline gelmiştir. Endülüslü Müslümanlar zamanla filoloji, gramer, şiir ve nesir gibi konularda Irak'taki ilim adamlarının hemen arkasından ilk sırayı aldılar.¹² Ebû Bekir ez-Zübeydî (v. 379/989), Ali el-Kâlî (v. 356/967), İbn Side (v. 458/1066) ve Sîd el-Batalyevsî (v. 521/1127) gibi isimler Endülüs'te Arapça adına muhtelif eserler ortaya koyan âlimlerdir.

Endülüs'te edebiyata dair kaleme alınan eserlerin özellikle de şiirlerin muhtevaları farklılık arz etmektedir. Şiirlerin muhtevalarını genellikle halifelere medh, zâhidâne hayata teşvik, savaşçılara cesaret, ülkenin muhtelif şehirlerine övgü, bireysel husumetler ve kabilevî tartışmalar oluşturmuştur. Endülüs'te uygulanan eğitim merhalelerini anlatan Mehmet Özdemir şu bilgileri vermektedir: “*(Eğitimin) bu merhalesinde İslâm âleminin diğer bölgelerinden farklı olarak Endülüs'te, Kuran'ı Kerim'in yüzünden okunması ve ezberlenmesi yanında, Arapça okuma*

¹¹ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, 3: 883.

¹² Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, 3: 884.

yazma, gramer öğretilmekte, ayrıca (öğrencilere) kısa şiir parçaları ezberletilmekteydi.”¹³ Endülüs’te şiir ve edebiyat alanındaki gelişmeler sayesinde müveşşah¹⁴ ve zecel¹⁵ isminde yeni şiir türleri ihdas edilmiştir.

Endülüs medeniyeti birçok aklı ilim dalında olduğu gibi coğrafya alanında da önemli gelişmeler kaydetmiştir. Öyle ki Endülüs coğrafyacılarının yaşadığı dönemlere baktığımız zaman Batı İslâm dünyasında coğrafya alanındaki gelişmelerin Doğu İslâm dünyasıyla paralel bir gelişme gösterdiği söylenebilir.¹⁶ Muhammed Musâ er-Râzî (v. 273/886), Ebû Ubeyd el-Bekrî (v. 487/1094), Şerîf el-İdrisî (v. 560/1165) ve İbnü’l-Ebbâr (v. 658/1260) gibi coğrafyacılar ve onların eserleri Endülüs’ün bu alandaki başarılarının birer göstergesi olmuşlardır.

Endülüslü coğrafyacıların çalışmaları çok yönlü olmuştur. Onlar haritacılık alanına dair de önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. Endülüslü coğrafyacılar, bu alanda esas itibariyle Ptolemaios’un (MÖ. 305) *Almagest*’inden istifade ettiler. Yalnız, coğrafya bilgileri daha ileri seviyede olduğu için, bu eseri sırf taklit yerine, zaman zaman tenkit de ettiler ve bazı görüşleri çürüttüler.¹⁷ Endülüs’te coğrafyayla doğrudan alakalı olan seyahat ve gezi yazıları alanında da ünlü seyyahlar yetişmiştir. Ebû Hâmid el-Mâzinî (v. 543/1148) gezmiş olduğu pek çok yeri *el-Mu’rib ve Tuhfe* adlı eserinde anlatmıştır.

Endülüs ilim ve kültür geleneğinde tıp ilmi de aynı şekilde büyük önemi haizdir. Müslümanlar, Endülüs’e yerleştiklerinde tıp alanında ciddi sayılabilecek bir birikimin sahibi değillerdi.¹⁸ Fethinden sonraki süreçte Endülüs’te yapılan tercüme faaliyetleri sayesinde tıpla alakalı eserlere ilgi duyulmaya başlanmıştır. Bu ilgi sayesinde ve gerekli eğitimlerin alınmasının ardından zamanla alanında uzman hekimler meşhur olmuşlardır. Halef b. Abbas ez-Zehrâvî (v. 404/1013), İbn Vafid (v.

---

¹³ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, 147.

¹⁴ Mustafa Aydın, “Müveşşah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 32: 229-231.

¹⁵ Musa Yıldız, “Zecel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013) 44: 176-177.

¹⁶ Mehmet Bahaüddin Varol, “Endülüs’te Coğrafya ve Coğrafyacılar” *İSTEM*, 7 (14, 2009): 63.

¹⁷ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, 234.

¹⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, 235.

467/1075) ve İbnü'l-Baytâr (v. 646/1248) ve daha pek çok Müslüman hekim Endülüs'te meşhur olan hekimler arasında zikredilir.

İbn Bâcce (v. 533/1139), İbn Tufeyl (v. 581/1185) ve İbn Rüşd (v. 595/1198) gibi bazı filozofların, felsefenin yanı sıra tıpla uğraşmaları kimi araştırmacılar tarafından farklı yorumlanmıştır. Konuyla alakalı olarak Philip K. Hitti şu ifadelerle yer vermektedir: “İspanya’da yetişmiş Müslüman tıp adamı doktorların çoğu, bir diğer dalda meslek tutmuş olmakla birlikte, merak ve yan meşgale itibariyle tıpla da alakadar olmuşlardır.”¹⁹ Hitti'nin bu yorumu Müslümanlar nazarında, tıp ilminin göz ardı edildiği gibi bir yoruma sebebiyet vermektedir. Fakat detaylı bir şekilde incelenildiği zaman Zehrâvî, Kırbelyânî (v. 761/1360) gibi isimlerin veya Benî Zühr²⁰ ailesi şeklinde meşhur olmuş pek çok âlimin çalışmaları tıbbi bir merak veya hobi olarak yapmadığını ortaya koymaktadır. Onlar birden fazla alan ile değil yalnızca tıpla meşgul olmuştur. Nitekim ilerleyen zamanlarda alanlarında da uzman isimler olmuşlardır.

Endülüs ilim ve kültür geleneği felsefe konusunda da Doğu İslâm dünyasının takipçisi olmuştur. Fakat Endülüs'te mantık²¹ ve kelâm ilmine takınılan olumsuz tavır bir müddet felsefeye karşı da takınılmıştır. Öyle ki Endülüs'te felsefeye dair ilk eserler ancak II. Abdurrahman (v. 238/852) zamanında kaleme alınabilmiştir.²² Bunun yanı sıra Endülüs felsefe geleneğinde ciddi gelişmelerin Muhammed b. Meserre (v. 319/931) tarafından ortaya konulduğunu söylemek mümkündür.

Felsefenin yaygınlaşmasının ardından zamanla Endülüslü filozoflar ve onları ortaya koyduğu düşünceler bu alanda otorite hâline gelmiştir. Muhammed b. Meserre, İbn Bâcce, İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî (v. 638/1240) gibi isimleri bu alanda otorite haline gelmiş filozoflar arasında zikretmek mümkündür.

¹⁹ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, 3: 914.

²⁰ Mahmut Kaya, “İbn Zühr” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999) 20: 469.

²¹ Mustafa Yıldız, *Endülüs'te Felsefe, Din ve Siyaset İlişkisi*, 2. Baskı, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020), 37.

²² Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, 206.

Netice itibariyle Endülüs'ün aklî ilimlerdeki gelişmelerinin pek çoğunda Doğu İslâm düşüncesi ile paralellik olduğunu söylemek mümkündür. Doğu'da yapılan çalışmalar Batıyı kimi zaman dolaylı yönden etkilerken kimi zaman ise doğrudan etkilemiştir. Bu etkileşimde tercüme faaliyetleri başta olmak üzere pek çok gerekçenin etken olduğunu söylemek mümkündür.

Aklî ilimlerde yaşanan gelişmeler kısaca bu şekilde değerlendirilebilir. Bu konunun zikredilmesinden sonra çalışmanın konusu gereği Endülüs'te meydana gelen ilmî gelişmelerden naklî ilimlere ait olanların zikredilmesi gerekmektedir.

5.2. Endülüs'te Naklî İlimler

Endülüs'ün fethinden sonraki süreçte o bölgeye yerleşen sahabe ve tabiinden kimselerin gayretleri ve ilim talebelerinin yapmış olduğu rihleler vasıtasıyla, Endülüs'te naklî ilimlerde gelişmeler meydana gelmiştir. Kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf gelişmelerin meydana geldiği ilimler arasında zikredilebilir.

Endülüs'te naklî ilimlere dair gelişmelerin meydana geldiği alanların biriside tefsir ilmidir. Küçük yaşlarda Kuran'ı Kerim'i ezberleyen talebelerin bir kısmı, Arapça eğitimlerini aldıktan sonra Kuran tefsiriyle iştigal etmeye başlamışlardır. Konuyla alakalı Mustafa Şentürk "*Bölge (Endülüs) müfessirleri selefin yaklaşımı olan klasik tefsir usulüne uygun olarak; Kuran'ı, rivayet ve dirayet metodunu bir arada kullanarak anla(t)maya çalışmışlardır.*"²³ şeklinde ifadeler yer vermektedir.

İslâm ilim ve kültür geleneğinde meşhur olmuş pek çok Endülüslü müfessir mevcuttur. Bakî b. Mahled (v. 276/889), İbn Atıyye el-Endelüsî (v. 541/1147), Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (v. 671/1273) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (v. 745/1344) gibi isimler dönemin meşhur müfessirleri olarak zikredilebilir.

Endülüs'te hadis ilmi her zaman ilgi konusu olmuştur. Fakat şu var ki, ilk dönemlerde Doğu'nun ipoteğinde olan Endülüs'e²⁴ hadis ilmi Doğu'ya kıyasla

²³ Mustafa Şentürk, "Endülüs Tefsir Kültürü", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, (1/2012): 63.

²⁴ Şaban Öz, "Endülüs'te Tarih ve Kehhâle'ye Göre Tarihçiler", *İSTEM* (2009): 99.

yaklaşık bir asır sonra gelmiştir.²⁵ Durumun böyle olmasında pek çok etken söz konusudur. İlim tahsili için giden talebelerin orada uzun süre dersler görmesi ve memlekete dönünceye kadar geçen süre bu etkenler arasındadır.

Endülüs hadisçiliği ekseriyetle Doğu'da yazılan eserlerin şerhlerine dayanmaktadır. Bu bağlamda İmam Mâlik'in (v. 179/795) *el-Muvatta'* isimli meşhur eseri oldukça önemlidir. Nitekim yapılan çalışmaların çoğunluğu *el-Muvatta'*nın şerhi, garîb kelimelerinin açıklanması ve râvilerinin araştırılması üzerine yoğunlaşmıştır.

Endülüs'te yaygınlık kazanan hadis derslerinin akabinde, sonraki dönemlerde İslâm ilim tarihinde meşhur olacak pek çok muhaddis yetişmiştir. Bunlar arasında Abdülmelik b. Habîb es-Sülemi (v. 238/853),²⁶ Muhammed b. Vaddah (v. 287/900), Kasım b. Asbağ (v. 340/951) ve İbn Battâl el-Kurtûbî (v. 449/1057) gibi muhaddisler bulunmaktadır.

Endülüs'te fıkıh ilmi de aynı şekilde ilgi konusu olmuştur. Bu durumun gerekçelerinden birisi şudur; Endülüs'ün fethine katılanların çoğunluğunu Suriye asıllılar oluşturmaktaydı. Bu sırada Suriye bölgesinde İmam Evzâî'nin (v. 157/774) görüşleri hâkim olduğu için bu görüşler doğal olarak Endülüs'e taşınmış oldu.²⁷ İlerleyen süreçte Mekke ve Medine'yi ziyarete gelen Müslümanlar İmam Mâlik ile tanışmış ve ondan dersler almışlardır. Daha sonra Endülüs'e geri dönen Müslümanlar İmam Mâlik'in fikhî görüşlerini burada anlattıkları için bu görüşler Endülüs'te yaygınlık kazanmıştır.

Endülüs'te fıkıh ilminde ün kazanmış pek çok âlim bulunmaktadır. İsa b. Dinar (v. 212/828), Yahya b. Yahya el-Leysî (v. 234/849), İbn Habîb es-Sülemî (v. 238/853) ve İbn Hazm el-Endelüsî (v. 456/1064) gibi âlimler, onların yetiştirdiği talebeler ve ortaya koydukları eserler fıkıh ilminde öne çıkmalarını sağlamıştır.

---

²⁵ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, 164. Bu durumun gerekçeleri ilgili bölümde detaylıca anlatılmaktadır.

²⁶ Müellifin aynı zamanda Endülüs'e hadisleri bir disiplin olarak getiren kişidir. Bkz; Tahsin Görgün, "İbn Habîb es-Sülemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1999), 19: 510-513.

²⁷ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, 173.

Netice itibariyle Endülüs'te naklî ilimlere dair yapılan çalışmalar Doğu'da yapılan çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Endülüs, fethedildikten sonra bir müddet Doğu'da kaleme alınan eserleri taklit etmiş ve o eserleri şerh etme yoluna gitmiştir. İlerleyen süreçte ise kendine özgü bir düşünce sistematiği geliştirmiş ve İslâm medeniyetinde mümtaz bir yere sahip olmuştur.

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde genel olarak Endülüs'te yaşanan ilmî faaliyetlerin mahiyeti hakkında ana hatlarıyla bilgi verilmiş oldu. Sonraki sayfalarda Endülüslü siyer âlimlerinin hayatları ve diğer ilimlerde kaleme almış oldukları eserler hakkında kısaca bilgi verilecektir.

I. BÖLÜM

ENDÜLÜSLÜ SİYER MÜELLİFLERİ: HAYATLARI VE ESERLERİ

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in (as) dindeki mevkisi, Kuran'ın muhtelif ayetlerinde O'na uymayı emretmesi ve Kuran'ın nüzul döneminin öğrenilmesi gibi gerekçeler başta olmak üzere pek çok sebepten dolayı Hz. Peygamber'in (as) hayatına önem vermişlerdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (as) hayatı Müslümanlar açısından tarihin her döneminde odak noktası olmuştur.

İslâm ilim ve kültür geleneğinde büyük önemi haiz olan Endülüs medeniyetinde de Hz. Peygamber'in (as) hayatı ilgi görmüştür. Endülüs'te dünyaya gelen veya muhtelif gerekçelerden dolayı Endülüs'e kalıcı olarak yerleşen âlimler bu ilginin bir sonucu olarak siyere dair eserler kaleme almışlardır.

Çalışmanın bu başlığında Endülüs ilim ve kültür medeniyetinde siyerle ilgili doğrudan veya dolaylı olarak eser kaleme alan müelliflerin hayatları, eğitim aldığı hocaları, talebeleri ve siyer haricinde yazmış oldukları eserleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1. İbn Abdürabbih (v. 328/940)

1.1. Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı

İbn Abdürabbih'in tam adı Ebû Ömer Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî'dir. İbn Abdürabbih 246/860 yılında, Ramazan ayının onuncu gecesinde Kurtuba'da (Cordoba) dünyaya gelmiştir.²⁸

---

²⁸ Dabbî, Ahmed b. Yahya, *Buğyetü'l-Mültemis fî Târihi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, thk. İbrâhim el-Ebyârî, (Kahire: Daru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1981), 1: 191.

Doğduğu yere nispet edilerek Kurtubî ve Endelüsî nisbeleriyle anılan İbn Abdürabbih'in künyesi ise Ebû Ömer'dir.²⁹

Müellifin doğmuş olduğu aile ve yetişmiş olduğu çevresi Endülüs'e yerleşmiş soylu ailelerden biri olarak görülmekteydi. Nitekim kaynaklar onun nesebini Endülüs Emevî emirlerinden biri olan Hişam b. Abdurrahman b. Muaviye'nin (788-796/1386-1394) azatlı kölesi Sâlim'e kadar dayandırmaktadırlar.³⁰ Müellif, ailesinin sosyal konumu gereği ilmî seviyesi yüksek bir muhitte dünyaya gelmiştir.

Sağlıklı bir ömür süren fakat nedeni tam olarak zikredilmeyen bir gerekçe nedeniyle ölümünden birkaç yıl önce felç geçiren İbn Abdürabbih felçli haliyle 328/940 senesi Cemâziye'l-evvel ayının 18. Gecesinde (1 mart 940) Pazar günü vefat etmiştir. Vefatından bir gün sonrası Pazartesi günü Benü'l-Abbas mezarlığına defnedilmiştir. Hayatının son günlerini detaylıca kaleme alan kaynaklar onun 80 yıl 8 sene 8 ay yaşadığı belirtir.³¹

1.2. Hocaları ve İlmî Çevresi

Müellifin hayatını anlatan biyografi kaynakları, ailesinin katkısıyla küçük yaşlardan itibaren ilim ile iştigal etmeye başladığını nakletmektedirler. Onun yaşadığı, çocukluğunu geçirmiş olduğu çevrenin katkısı ve aynı zamanda ilme olan iştiyakı sebebiyle çocukluk döneminden itibaren döneminin önde gelen isimlerinden ders almaya başlamıştır.

İlk eğitimini aile büyüklerinden alan sonrasında da döneminin meşhur hocalarından muhtelif alanlarda dersler alan İbn Abdürabbih, özellikle Endülüs'te meskûn bulunan hadis âlimi Bakî b. Mahled'den (v. 276/889) hadis dersi almıştır. Bakî b. Mahled'in ona uzun süre hocalık yaptığı bilinmektedir. Bâkî b. Mahled'in yanı sıra İbnü Vaddâh (v. 287/900), Muhammed b. Abdüsselâm el-Huşenî (v. 286/899) gibi isimler onun hadis ilminde ders aldığı hocaları arasındadır.³² Müellif

²⁹ İbnü'l-Faradî, *Tarihu Ulemâi'l-Endelüs*, thk. İbrâhim el-Ebyârî, (Kahire: Daru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989), 1: 87.

³⁰ Faradî, *Tarihu Ulemâi'l-Endelüs*, 1: 87.

³¹ Faradî, *Tarihu Ulemâi'l-Endelüs*, 1: 87.

³² Faradî, *Tarihu Ulemâi'l-Endelüs*, 1:86.

böylece dedesi ve aile büyüklerinden sonra hadis ilminde orijinal fikirleri bulunan³³ ve Endülüs'te ilmiyle ün kazanmış hocalardan eğitim almaya başlamıştır.

İbn Abdürabbih yalnızca İslâmî ilimler alanında temayüz etmiş bir âlim değildir. Bilakis o çok yönlü bir âlimdir. Onun İslâmî ilimlere vukufiyetinin yanı sıra aynı zamanda şair ve edebiyatçı yönü bulunmaktadır. Şiir ve edebiyatla olan meşguliyeti müellifin, Endülüs'ün şairi ve edebiyatçısı olarak anılmasını sağlamıştır.³⁴

Şiir ve edebiyat alanında Endülüs'te şöhret sahibi olan müellif, aralarında döneminin en büyük Arap şairi sayılan Abdüssâmed el-Mütenebbî'nin (v. 354/965) de bulunduğu birçok ünlü şair tarafından çalışmaları takdir edilmiştir. Mütenebbî'nin savaşa ilgili şiirlerinde ve bazı kasidelerinin nesîblerinde İbn Abdürabbih'ten etkilendiği bilinmektedir.³⁵ Müellif yalnızca yaşadığı dönemde değil yıllar sonra bile pek çok şairin fikir dünyasında yer etmiştir.

Edebiyatta erişmiş olduğu şöhret sebebiyle yaşadığı dönemde saray şairliği görevine terfi ettirilmiştir. Halifelerin devlet adına yapmış olduğu tasarrufları övmek için ya da komutanların savaşlardaki kahramanlıklarını halka aktarmak için methiyeler yazmıştır. Abdurrahman Nâsır li-Dinillâh'ın (v. 350/961) yöneticiliğini ve el-Münzirî isimli komutanın savaşlardaki kahramanlığını metheden şiirler kaleme almıştır.³⁶ İbn Abdürabbih, Halife Abdurrahman zamanında edebiyat ve kültürel gelişmeler için çeşitli çalışmalar ortaya koymuştur.

1.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri

İbn Abdürabbih edebiyat ve şiir alanı başta olmak üzere pek çok ilmî disiplinde kendisinden istifade edilen bir âlim olmuştur. Özelde şiirleriyle genelde de bütün eserleriyle Bağdat ve Şam merkezli Doğu düşüncesinden etkilendiği gibi kendisi de ilerleyen süreçte Doğu'yu etkilemiştir.

³³ Mehmet Yaşar Kandemir, "Bâkî b. Mahled", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1991), 4:541-542.

³⁴ Faradî, *Tarihu Ulemâi'l-Endelüs*, 1:86.

³⁵ Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İbn Abdürabbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1999), 19: 221-223.

³⁶ Humeydî, Muhammed b. Fütûh, *Cezvetü'l-Muktebis fî Târihi Ulemâi'l-Endelüs*, thk. İbrâhim el-Ebyârî, (Kahire: Daru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989), 1: 164.

Müellif, çok sayıda hocadan ders almış olmasına rağmen kendisinden ilim tahsil edenlerin sayısı oldukça azdır. Kaynaklarda geçen öğrencileri arasında Emevî halifelerinden Abdurrahmân en-Nâsır (912-961/299-350) ile kendi çocukları Yahya ve Saîd vardır.³⁷ Saray şairliği yaptığı dönemlerde halife ve çocuklarına dersler verdiği için onları da talebeleri arasında zikretmek mümkündür.

İbn Abdürabbih'in ilmî etkileri bağlamında söylenilmesi bir diğer konu ise etkilediği düşünürlerdir. O kendisinden yaklaşık olarak beş asır sonra yaşayan ünlü düşünür İbn Haldûn'a (v. 808/1406) ve Kalkaşandî'ye (v. 821/1418) bile tesir etmiştir.³⁸ Durumun böyle olması onun İslâm düşünce ve kültür tarihine büyük katkıları olduğunu göstermektedir.

1.4. Eserleri

Edebiyatçı kimliğiyle ön plana çıkan müellifin kültür tarihi, şiir ve nesir türünde yazmış olduğu eserleri mevcuttur. Bunlar hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür.

1.4.1. Kültür Tarihine Dair Eserleri

el-İkdü'l-Ferîd: İbn Abdürabbih “*el-İkdü'l-Ferîd*” isimli eserin sahibidir. Eserin içeriğinde Hz. Peygamber'in (as) hayatına, sözlerine ve çeşitli uygulamalarına çok fazla atıf bulunmaktadır. Ama bu atıflar doğrudan bir siyer bölümü olarak geçmek yerine farklı başlıklar arasına serpiştirilmiş vaziyettedir. Çalışmanın ikinci bölümünün konusu olduğu için ikinci kısımda *el-İkdü'l-Ferîd*'e dair detaylı bilgi verilecektir.

---

³⁷ Zeynep Özkanlı, “Endülüslü Şair İbn ‘Abdirabbih ve Şiirlerinden Örnekler”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2020), 677.

³⁸ Tuba Özdemir, *Endülüs Arap Edebiyatında İbn ‘Abdirabbih'in Yeri El-‘İkdü'l-Ferîd Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 2020), 21-23.

1.4.2. Şiir ve Edebiyata Dair Eserleri

Edebiyat alanında (مليح الاندلس) Endülüs'ün parlak/nükteli şairi³⁹ şeklinde tavsif edilen ve önemli eserlerin sahibi olan İbn Abdürabbih muhtelif konularda şiirler kaleme almıştır. Saray şairliği yapan aynı zamanda halifeye ve çocuklarına edebiyat alanında eğitimler veren İbn Abdürabbih'in edebiyat eserleri ve muhtevaları hakkında söylenilecekler kısaca şöyledir;

el-Mumahhsât: Müellif, ömrünün sonlarına doğru gençliğinde yazmış olduğu eğlence türü şiirlerinden dolayı pişmanlık duymuştur. Bu pişmanlığının bir göstergesi mahiyetinde şiir yazmak istemiştir. Ayrıca o, aynı dönemlerde uzlet hayatına çekilmiş kendisini tamamen ibadete vermiştir. Yaptığı bu işin samimiyeti bağlamında da gençliğinde yazmış olduğu şiirler ile aynı vezin ve kafiyede “*el-Mumahhsât*” (günahları silinenler) adında nasihatler, tavsiyeler içeren vaaz ve öğüt türü şiirler kaleme almıştır.⁴⁰

Yukarıda bilgisi sunulan eserler İbn Abdürabbih'in günümüze ulaşmış eserleridir. Müellifin yazmış olduğu eserler, kaleme almış olduğu şiirler aslında yukarıda zikri geçen eserlerle sınırlı değildir. Bunlar dışında günümüze ulaşmayan eserleri de mevcuttur.

1.4.3. Diğer Eserleri

Müellifin bir bütün halinde günümüze ulaşmayan eserleri de mevcuttur. Halife II. Hakem'in emriyle kaleme almış olduğu ‘*Dîvân*’ isimli eseri günümüze bir bütün halinde ulaşmayan eserleri arasında zikredilebilir. Eser içerik bakımından dönemin halifesi, önemli komutanları ve muhtelif ilim adamlarına methiyeler ve övgüler içermektedir.⁴¹

Müellifin günümüze ulaşmayan bir başka eseri ise “*el-Musammât*” adı verilen Arap şiir türünden veya İspanyol halk şiirinden esinlenilerek doğmuş olan müveşşah tarzında şiirleridir. Bu türde şiirleri kaleme alan Endülüslü şairin

³⁹ Hamevî, Şihabüddîn Yâkut b. Abdillâh b. Abdillâh er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Üdebâ' (İrşâdü'l-Erîb ilâ Mâ'rifeti'l-Edîb)*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 1:467.

⁴⁰ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, 1:467.

⁴¹ İbn Abdürabbih, Ahmed b. Muhammed, *Divânü İbn Abdürabbih*, thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1987), 7.

Mukaddem b. Muâfir olduğu ve onu İbn Abdürabbih'in takip ettiği, ancak müveşşahlarının kaybolduğu sanılmaktadır.⁴²

Ayrıca *Keşfü'z-Zünun*'da İbn Abdürabbih'e nispet edilen *el-Lübâb fî Ma'rifeti'l-İlm ve'l-Adâb* adlı bir eserin *el-İkdü'l-Ferîd*'in altıncı bölümünün bir parçası olduğu tahmin edilmektedir.⁴³

2. İbn Hazm (v. 456/1064)

2.1. Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı

Endülüs ilim ve kültür geleneğinde derin etkiler bırakan çok yönlü âlimlerden birisi olan İbn Hazm'ın tam adı Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî'dir.

Künyesi Ebû Muhammed olan İbn Hazm, 383/993 senesinde Ramazan ayının son gününde dünyaya gelmiştir.⁴⁴ Biyografî kaynakları İbn Hazm'ın doğum yeri olarak Kurtuba'nın doğu bölgesinde yer alan Rabaz-ı Minyetü'l-Muğire bölgesini tarif etmektedirler.⁴⁵

İbn Hazm'ın birkaç nesil öncesi atalarından olan Yezid, Yezid b. Ebû Sûfyân'ın azatlı kölesidir ve kendileri aslen Fârisidir. İbn Hazm için bazı kaynaklarda kullanılan Farisî de nisbesi bu sebepten kullanılır.⁴⁶

Müellifin Endülüs'te sahip olduğu şöhret, yalnızca ilmî vufukiyetiyle alakalı değildir. Nitekim onun babası Ahmed b. Saîd, Endülüs'ün siyasî tarihinde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki Ahmed b. Saîd yaşadığı dönemde II. Hakem el-Mustansır'ın ölümü üzerine küçük yaşta tahta geçen II. Hişâm'ın (Müeyyed) hâcibi ve halifelik

⁴² Muhammed eş-Şek'a, Mustafa, "İbn Abdürabbih", 19:281.

⁴³ Muhammed eş-Şek'a, "İbn Abdürabbih", 19:283.

⁴⁴ Yâkut el-Hâmevî, *Mucemü'l-Üdebâ'*, 4:1651; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 2:489.

⁴⁵ İbn Beşkuvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik, *es-Silâ fî Târîhi Eimmeti'l-Endelüs*, thk., İbrâhim el-Ebyârî, (Kahire: Daru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989), 2:606.

⁴⁶ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 2:489; İbn Hazm'ın Farisî nisbesi hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Detaylı bilgi için bkz; H. Yunus Apaydın, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,1999), 20:39-52.

yetkilerini kullanan Mansûr lakaplı İbn Ebû Amir'e ve onun oğlu Abdülmelik el-Muzaffer'e vezirlik yapmıştır.⁴⁷

Babasının devlet içerisindeki saygın konumu sayesinde İbn Hazm, daha küçük yaşlarından itibaren kültür seviyesi yüksek bir toplum içerisinde yetişmiştir. Çocukluk ve gençlik dönemlerinde böylesine saygın bir toplumda yetişmiş olmasının onun ilmî kişiliğinin oluşmasında katkısı büyük olmuştur.

Yaşamış olduğu dönemde muhtelif ilim adamlarıyla münazaralar/tartışmalar yapan İbn Hazm yapmış olduğu münazaraların birinde döneminin meşhur fakihlerinden biriyle karşılaşmıştır. O münazara sebebiyle önceden kabul ettiği mezhebî düşüncelerini, değiştirme kararı almıştır. Önceleri Şafii mezhebine meyleden müellif yapmış olduğu münazarada yeterli cevaplar alamaması üzerine Dâvûd b. Ali'nin (v. 270/884) Zahirilik mezhebine meyletmiştir. Zâhirilik mezhebine meylettikten sonra hayatının geri kalanını bu mezhebin temel düşünceleri üzerine ve onları geliştirmek üzere devam etmiştir.⁴⁸

Endülüs ilim ve kültür hayatının parlak simalarından biri olan İbn Hazm ilim dolu bir ömür sürmüştür. Ömrünün son günlerine kadar ilimle meşgul olmuştur. O, yetmiş yıl on ay⁴⁹ kadar bir süre ömür sürmüştür. İbn Hazm, ilmî yönden verimli bir hayat sürmüş ve ardından 456/1064 yılının Şâbân ayında vefat etmiştir.⁵⁰

2.2. Hocaları ve İlmî Çevresi

İbn Hazm hakkında Şâtîbî (v. 790/1388), onun *hocasının olmadığını bu yüzden de ilimde/eleştirilerde müteşeddid* olduğunu dile getirir.⁵¹ Fakat Şâtîbî'nin ifadelerini doğru kabul etmek mümkün değildir. Nitekim müellifin hayatına yer veren biyografi kaynakları onun ders aldığı hocalarını detaylıca zikretmektedirler. Konuyla alakalı Mehmet Yaşar şu ifadelere yer vermektedir: '*Şâtîbî'nin İbn Hazm'a yönelik bu değerlendirmelerinin, mensubu olduğu Mâlikî mezhebinden kaynaklı*

⁴⁷ Yâkut el-Hâmevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, 4:1651.

⁴⁸ Yâkut el-Hâmevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, 4: 1655.

⁴⁹ İbn Beşkûvâl, *es-Sılâ*, 2: 606.

⁵⁰ Yâkut el-Hâmevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, 4: 1650.

⁵¹ eş-Şâtîbî, İbrâhîm b. Musâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât*, thk., Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan, Âli Selmân, (y.y: Dâru İbn Affân, t.y.), 1: 144.

*olduğu kanaatindeyiz. Çünkü onun en çok eleştirdiği mezhep Mâlikî mezhebidir.*⁵² İbn Hazm'ın hayatı, tarihî veriler doğrultusunda okunduğu zaman Şâtıbî'nin ifadeleri asılsız kalmaktadır.

Müellif, muhtelif hocalardan dersler almıştır. Hafızlığını küçük yaşta tamamlamış Hz. Peygamber'in (as) hadislerine ilgi duymaya başlamış ve döneminin önde gelen hadis âlimlerinden sema' yoluyla hadisler almıştır. Ahmed b. Muhammed b. Cesûr başta olmak üzere pek çok hocadan hadis okumuştur. İbn Hazm, hadisleri salt olarak dinleyen veya aktaran konumunda olmaktan ziyade hadisleri anlamaya çalışmış ve hadislerden fikhî hükümler çıkarmaya çalışmıştır.⁵³ Muhammed b. Cesûr'dan uzun yıllar ders okumuş olması, onun zihin dünyasının şekillenmesinde önemli bir parçayı teşkil etmektedir.

Hadis ilminin yanı sıra fıkıh alanında da uzun süre dersler alan İbn Hazm için araştırmacılar, fıkıh ilminde âlim vasfını haiz olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kuran'ı Kerim'den ve hadislerden fikhî hükümleri istinbâd etme kabiliyetine de sahiptir.⁵⁴

İbn Hazm hadis ve fıkıh ilimlerinde sahip olduğu bilgi ve birikim kadar siyer ve tarih alanında da bilgi sahibi olduğu belirtilmektedir. Ayrıca ensâb ilmine de vakıf olan İbn Hazm bu alanlarda yazmış olduğu kitaplarıyla da şöhret kazanmıştır. Zira o kitaplar kendisinden sonraki nesiller için kaynak kitap olarak değerlendirilmiştir.⁵⁵

Müellif tefsir, hadis, fıkıh, mantık, dinler tarihi veya siyer gibi yalnızca naklî ilimlere ilgi duymamıştır. O edebiyat ve şiir alanıyla da uğraşmıştır. Yazmış olduğu risalelerin bir kısmı şiir şeklindedir. Onun bu yönü hakkında araştırmacılar çeşitli bilgiler aktarmaktadırlar. Humeydî (v. 488/1095) İbn Hazm hakkında, “*şiir ve edebiyat alanında derin bir tecrübe sahibi olduğunu, şiirlerinin bedihî açıdan mükemmel olduğunu*” zikreder. Bu alanlarda onun bir eşinin, benzerinin görülmediğini zikretmektedir.⁵⁶ İbn Beşkûvâl (v. 578/1183) ise “*onun hakkında lisan*

---

⁵² Mehmet Yaşar, *İbn Hazm'ın Kur'an'ı Yorumlama Metodolojisi*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020), 7, 44.

⁵³ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebîs*, 2: 490.

⁵⁴ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebîs*, 2: 490.

⁵⁵ İbn Beşkûvâl, *es-Sılâ*, 2: 605.

⁵⁶ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebîs*, 2: 491.

ve belagat ilimlerinde derin bilgi sahibi olduğunun ve bu alanda çok kıymetli eserler kaleme aldığıın” bilgisini vermektedir.⁵⁷

Müellifin kaynaklarda ismi zikredilen pek çok hocası vardır. Yahya b. Mes’ud b. Vechi’l-Cenne, Kâsım b. Asbağ, Yunus b. Abdullah b. Mugîs, Hummâm b. Ahmed, Muhammed b. Saîd b. Nebât, Abdullah b. Rebî’ et-Temîmî, İbn Abdülber ve Ahmed b. Muhammed b. et-Talemenkî onun hocalarının birkaçıdır.⁵⁸

İbn Hazm’ın biyografisini kaleme alan araştırmacılar sıkça onun zekâsı ve hızlı ezber yeteneğine vurgu yapmışlardır. Ezber yeteneği ve zekâsının pratik olması pek çok kaynakta zikredilmektedir. Yalnızca zeki olması değil, cömert olması,⁵⁹ zâhidâne bir hayat sürmesi, mütevazı bir hayata sahip olması ve aynı zamanda ilmiyle amel olması gibi konulardaki hassasiyeti biyografi kaynaklarına yansımıştır.⁶⁰

2.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri

Yaşadığı dönemde ve vefatından sonraki dönemlerde derin etkiler bırakan müellif hemen her dönemde adından söz ettirmiş bir âlimdir. Fıkıhla alakalı olarak Zahirilik mezhebindeki görüşleri başta olmak üzere birçok konuda kendisinden istifade edilmiştir. Mezhebî görüşleri yalnızca Endülüsle sınırlı kalmamıştır.

Müellifin kısa veya uzun süreli dersler verdiği pek çok talebesi olmuştur. Onun meşhur talebeleri arasında oğlu Ebû Râfi’ Fadl, Ebû Abdullah Humeydî ve Ebû Bekir b. el-Arabî gibi isimler vardır.⁶¹

Ayrıca İbn Hazm’ın Ebû Muhammed İbnü’l-Arabî gibi bazı talebeleri ondan uzun süre ders okumuşlardır. Muhammed İbnü’l-Arabî “*İbn Hazm ile birlikte yedi yıl vakit geçirdim. Ondan ‘el-Fasl’ isimli eserinin son cildi hariç hepsini okudum*” demiştir.⁶²

⁵⁷ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, 2: 605.

⁵⁸ Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru Â’lâmi’n-Nübelâ*, thk. Şuayib el-Arnâvûd ve Hüseyin el-Esedî, (Beyrut: Mûessetü’r-Risâle, 1985), 23: 185.

⁵⁹ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, 2: 605.

⁶⁰ Humeydî, *Cezvetü’l-Muktebis*, 2: 490.

⁶¹ Zehebî, *Siyeru Â’lâmi’n-Nübelâ*, 23: 186.

⁶² Zehebî, *Siyeru Â’lâmi’n-Nübelâ*, 23: 199.

Zahirilik mezhebinde ve bu mezhep çerçevesinde ortaya attığı görüşleri aynı zamanda eserlerindeki ilmî metot müellifi ön plana çıkarmıştır. O, bu özellikleri sayesinde kendisinden yıllar sonra kaleme alınan eserlerde bile isminden söz ettirmiştir.

2.4. Eserleri

İbn Hazm, Endülüs ilim ve kültür medeniyetinde en fazla eser bırakan âlimler arasında yer almaktadır. O İslâmî ilimlerin pek çok disiplinine ait önemli eserler kaleme almıştır. Hadis, fıkıh, mantık, felsefe, dil, edebiyat, nesep ilmi, dinler tarihi ve siyer gibi muhtelif alanlarda eserler yazmıştır. İbn Hazm'ın oğlu Ebû Râfi' Fazl b. Ali, babasının yaklaşık seksen bin (80.000) varak tutarında dört yüz cilt kitap (400) yazdığını zikretmektedir.⁶³

Müellifin kaleme almış olduğu eserlerin bazıları günümüze ulaşmamış bazı eserlerinin ise adı kaynaklarda geçmemektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla müellifin eserleri şu şekilde kısaca zikredebilir.

2.4.1. İslâm Tarihi ve Biyografi Eserleri

Cevâmiü's-Sîre: İbn Hazm'ın siyere dair yazmış olduğu eseridir. Siyerle birlikte beş adet risale de içermektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde detaylıca anlatılacağı için burada sadece ismi zikredilmiştir.

Haccetü'l-Vedâ: Hz. Peygamber'in (as) hac için yolculuğa çıktığı andan dönünceye kadar başından geçen olayları anlattığı eseridir. Ayrıca Veda hutbesinde yer alan ifadeleri incelediği eseridir. Çalışmanın ikinci bölümünde detaylıca ele alınacaktır.

Hulasa fî Usûli'l-İslâm ve Târîhihî: İbn Hazm'ın risale şeklinde yazmış olduğu diğer eserleriyle birlikte neşredilen ve İslâm tarihi hakkında kısa bilgilerin yer aldığı eseridir.

---

⁶³ İbn Beşkuvâl, *es-Sîlâ*, 2: 605.

Cemheratü Ensâbi'l-Arab: Müellifin önemli nesep kitaplarındandır. Pek çok çalışmaya kaynaklık etmiştir.⁶⁴

2.4.2. Fıkıh ve Usûlû Fıkıh Eserleri

el-Muhalla bi'l-Âsâr fî Şerhi'l-Mücellâ bi'l-İhtisâr: İbn Hazm'ın Zâhiriyyenin fikhî görüşlerini ihtiva eden eseridir.

el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm: Müellifin mezheplerin usûl farklılıklarını incelediği eseridir. Eserin muhtelif baskı ve tahkikleri yapılmıştır.⁶⁵

Yukarıda zikredilenlerin haricinde İbn Hazm'ın fıkha dair eserleri mevcuttur. Diğer eserlerini şu şekilde zikretmemiz mümkündür: *en-Nübzetü'l-Kâfiye fî Usûli Ahkâmi'd-Dîn, Merâtibü'l-İcmâ', es-Siyâse, Mülahhasu (telhîsu) İbtâli'l-Kiyâs ve'r-Re'y ve'l-İstihsân ve't-Taklîd ve't-Ta'lîl, Manzûmetü İbn Hazm fî Kavâ'idü Usulî'l-Fıkhî'z-Zâhirî, Usulü'l-Fıkh.*⁶⁶

2.4.3. Kelam ve Felsefe Eserleri

el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ahvâi ve'n-Nihât: İbn Hazm'ın muhtelif dinlere ve mezheplere dair eseridir.⁶⁷

et-Takrib li Haddi'l-Mantık ve'l-Medhâl İleyhi: Müellifin mantık ilminin önemini vurgulamak için kaleme aldığı eseridir.⁶⁸

el-Usûl ve'l-Fürû: Muhtelif kelâm konularının tartışıldığı eserdir.⁶⁹

2.4.4. Ahlak Eserleri

Müdâvâtü'n-Nüfûs ve Tehzîbu'l-Ahlak ve'z-Zühd fî'r-Rezâ'il: (el-Ahlâk ve's-Siyer) adıyla bilinen eserin birçok neşri yapılmıştır.

⁶⁴Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, thk. M. Şerafeddin Yalçınkaya, Kilisli Rifat Bilge, (İstanbul: y.y., 1941), 1: 605.

⁶⁵Apaydın, "İbn Hazm", 20: 50.

⁶⁶Apaydın, "İbn Hazm", 20: 50,51.

⁶⁷Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'* 4: 1657.

⁶⁸Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebîs*, 2: 490.

⁶⁹Apaydın, "İbn Hazm", 20: 51.

2.4.5. Şiir ve Edebiyat Eserleri

Tavku'l-Hamâme fi'l-Ülfeti ve'l-Üllâf: İbn Hazm'ın çeşitli duygu ve düşüncelerini anlattığı şiir denemelerinden müteşekkil eseridir.

İbn Hazm'ın şiir ve şairlik yönüne vurgu yapan Humeydî (v. 488/1095) “onun engin bilgilerinin olduğunu ve derin tecrübelerle sahip olduğunu” dile getirir. Ayrıca İbn Hazm için “*İrticâlen şiir söyleme noktasında İbn Hazm gibisini görmedim*” demiştir.⁷⁰ Endülüs'te şiir ve edebiyat alanında meşhur olan müellifin çok sayıda risalesi bulunmaktadır.

Yukarıda verilen eserler haricinde de müellifin eserleri bulunmaktadır. *Resâ'ilü İbn Hazm el-Endelüsî, er-Red 'alâ İbni'n-Nagrîle el-Yehûdî ve Resâ'ilü Uhrâ li'bn Hazm, Risâle fi'l-Mufâdale Beyne's-Sahâbe, Risâle fi'n-Nâsîh ve'l-mensûh, Fîrûzâbâdî'ye nisbet edilen Tenvîrû'l-Mikbâs min Tefsîri İbn 'Abbâs'ın kenarında; Tefsîrû'l-Celâleyn'in kenarında; er-Risâletü'l-Bâhire fi'r-red 'ale'l-Ahvâli'l-Fâside, Risâletü'l-Elvân; Cüz' fi Zikri'l-Hadîseyni'l-mevzû'ayn fi's-Sahîhayn* bunlar arasındadır.⁷¹ İbn Hazm'ın yukarıda zikredilenler haricinde de eserleri mevcuttur.⁷²

Müellifin yazmış olduğu eserlerin sayıca fazla olması birtakım karışıklıklara sebebiyet vermiştir. Kaynakların bir kısmında İbn Hazm'ın yazdığı eserler tam olarak zikredilmezken bir kısmında ise yazmadığı bazı eserleri ona nispet edilmiştir. Örnek olarak zikretmek gerekirse *Kitabü'l-İmâme ve's-Siyâse* isimli eseri, Cebrâil Cebbûr gibi bazı araştırmacılar İbn Hazm'a nispet etmektedirler.⁷³ *el-İmâme ve's-Siyâse* eserinin müellifi hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte eserin içeriği ve yer alan konular itibarıyla İbn Hazm'a ait olmadığını söylememiz mümkündür.⁷⁴

⁷⁰ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 2: 491.

⁷¹ Apaydın, “İbn Hazm”, 20: 50.

⁷² Apaydın, “İbn Hazm”, 20: 50.

⁷³ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, 4: 1657.

⁷⁴ *el-İmâme ve's-Siyâse* isimli eserin müellifi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Konuyla ilgili bkz; Mehmet Bahaüddin Varol ‘el-İmâme ve's-Siyâse İsimli Eserin Müellifi İbn Kuteybe Midir?’, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 16/2, (2003), 308-321.

3. İbn Abdülber (v. 463/1071)

3.1. Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı

Endülüs ilim ve kültür dünyasında önemli bir yeri haiz olan âlimlerden biri de İbn Abdülber'dir. Onun tam adı, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdülber en-Nemerî'dir.

Büyük dedelerinden biri olan Nemir b. Kâsıt'a nispet edilerek Nemerî diye anılan ve künyesi Ebû Ömer olan İbn Abdülber, 368/978 senesinin Rebîu'l-Evvel ayında Kurtuba'da dünyaya gelmiştir.⁷⁵

Endülüs'te doğup büyümüş, İslâm ilim ve kültür medeniyetinde iz bırakmış pek çok âlim gibi İbn Abdülber'in ailesi ve doğup büyüdüğü muhit ilmî kimliğe sahiptir. Bundan dolayı İbn Abdülber'in ilmî ve ahlakî kişiliğinin gelişmesinde yetiştiği çevrenin etkisi büyüktür.

İbn Abdülber'in yetişmesinde özellikle dedesinin ve babasının büyük katkıları olmuştur. Zira onun dedesi, tasavvuf ilminin önemli simalarından ve yaşadığı dönemin meşhur sofilerinden birisidir. Babası da aynı şekilde o dönemlerde ilmiyle temayüz etmiş ve tefsir, kıraat ve fıkıh alanlarında tanınan bir şahsiyettir.⁷⁶

İbn Abdülber yetişkinlik çağlarında çeşitli dersler aldıktan sonra yaşının ilerleyen günlerinde devlet ricali ile görüşmelere başlamıştır. Tanınmış bir aileden gelmesi, çeşitli eğitimler alması ve değerli eserler yazması sebebiyle İbn Abdülber Endülüs'te ün kazanmıştır. Müellifin bu özellikleri sayesinde devrin yöneticileri kendisini saraya davet etmişlerdir.⁷⁷ Onun hem ediplik yönünden hem de ilminden istifade etmek istemişlerdir.

İbn Abdülber, ilmî birikimi sayesinde devlet yöneticileri tarafından önemli mevkilere getirilmiştir. O, Eftâsî emiri Muhammed el-Muzaffer'in (v. 1045/1068) yöneticiliğini yaptığı Batalyevs bölgesine yerleşmiştir. Bölgeye yerleştikten bir

⁷⁵ Yûsuf b. Abdülber en-Nemerî, *ed-Dürer fi'htisâri'l-Megâzi ve's-Siyer*, thk. Dr. Şevki Dayf, (Kahire, Daru'l-Meârif, 1966), neşredenin ön sözü, 5.

⁷⁶ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, neşredenin ön sözü, 5.

⁷⁷ Leys Suûdcâsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19: 269-272.

müddet sonra Uşbûne (Lizbon) ve Şenterîn (Santarem) isimli bölgelerin kadılığı görevine tayin edilmiştir. Burada bulunduğu süre zarfında pek çok eser kaleme almıştır.⁷⁸

İbn Abdülber ömrü boyunca ilim tahsil etmek maksadıyla Endülüs sınırları içerisinde muhtelif bölgelere rihlelerde bulunmuştur. Yine aynı şekilde ilim için çıkmış olduğu bir yolculukta Şâtibe bölgesine yerleşmiştir. İbn Abdülber ömrünün son yıllarını “*Bustânu İbn Abdilber*” diye isimlendirilen evinin bahçesinde talebe yetiştirmekle geçirmiştir. O, Şâtibe bölgesinde 460/1067 senesinin Rebülâhir ayında vefat etmiştir.⁷⁹

3.2. Hocaları ve İlmî Çevresi

İbn Abdülber’in eğitim gördüğü hocalarını zikretmeden önce onun ilmî iştiyâkının zikredilmesi gerekmektedir. Zira kaynaklarda onun bu hasleti hakkında çokça malûmat bulunmaktadır.

İbn Beşkuvâl (v. 578/1183) ve Humeydî (v. 488/1095) gibi meşhur biyografi yazarları İbn Abdülber’i “*ilmî kişiliğinin bir benzeri olmayan âlim ve asrının imami*” olarak vasıflandırmışlardır. Ayrıca onun ilme olan derin iştiyakı bazı araştırmacılar tarafından “*benzeri beldelerimizde olmayan bir iştiyak*” şeklinde tavsif edilmektedir.⁸⁰

İbn Abdülber’in ilmî yönünü metheden âlimler bunlarla sınırlı değildir. Farklı araştırmacılar ve İbn Abdülber’in hayatından bahseden biyografi yazarları onun için oldukça iddialı tanımlamalar yapmışlardır. Örnek olarak zikretmek gerekirse, İbn Hallikân (v. 681/1282), İbn Abdülber için “*Endülüs’te benzeri görülmeyen bir muhaddisti.*” ifadesini kullanır.⁸¹ Müellif hakkında kaynaklarda buna benzer çokça ifadeye rastlamak mümkündür.

İbn Abdülber’in hocalarını zikretmeye babasından başlamak doğru olacaktır. Nitekim onun babası kıraat ilminde yetkin bir âlimdir. Kıraat ilmine dair bilgisini

⁷⁸ İbn Hallikan, İbrâhim b. Ebî Bekir, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebni'z-Zamân*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1978), 7: 67.

⁷⁹ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 2: 588.

⁸⁰ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 2: 586.

⁸¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 7: 68-69.

oğluna aktardığı için İbn Abdülber’de aynı şekilde babası gibi o dönemlerde kıraat ilminde yetkin bir kimse haline gelmiştir.⁸² İbn Abdülber’in talebeleri gerek Endülüs’e bağlı farklı bölgelerden gerekse de uzak bölgelerden kendisinden kıraat eğitimi almak için çeşitli rihlelerde bulunmuşlardır.

İbn Abdülber’in biyografisine yer veren eserlerde onun pek çok hocadan ders aldığına dair bilgiler aktarılır. Bu hocalarının listesini kimileri tafsilatlı bir şekilde açıklarken kimileri de sadece dönemin meşhur hocalarını zikretmekle yetinirler. Detaylı listesi kaynaklarımızda bulunmakla birlikte o dönemde meşhur hocalarından bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz. İbn Abdülber, ilk olarak kendi dedesi ve babasından sonra Kâsım b. Hâlef, Abdülvâris b. Süfyan, Saîd b. Nasr, İbnü’l-Faradî (v. 403/1013) ve Halef b. Sâ’d el-Bâcî (v. 474/1081) gibi döneminin önde gelen pek çok hocasından ders almıştır.⁸³ Burada isimleri zikredilen âlimlerin her biri o dönemde farklı bir alanda temayüz etmiş kimselerdi.

İbn Abdülber ilim tahsil etmek niyetiyle Endülüs dışına çıkmamıştır.⁸⁴ Endülüs’ün sınırları içerisinde kalmış muhtelif hocalardan ders almak maksadıyla Endülüs’ün Şâtıbe, Belensiye ve Dâniye gibi muhtelif bölgelerine rihlelerde bulunmuştur. Muhtelif ilimleri o bölgelerde tahsil etmiş, uzun süre oralarda ikamet etmiştir.⁸⁵ Müellif, rihle amacıyla son olarak gittiği bölge olan Şâtıbe’de vefat etmiştir.

İbn Abdülber’in ilim yolculukları hep Endülüs içerisinde olmuştur. Fakat kaynaklarda İbn Abdülber’in Endülüs’te ikamet etmeyen veya o bölgeye hiç gitmeyen âlimlerden icazet aldığına dair bilgiler bulunmaktadır.⁸⁶ Müellif daha önce görmediği bu âlimlerin eserlerini talebelerine okuyarak icazetlerini almıştır. Ayrıca onun İslâm dünyasının doğusunda yetişmiş âlimlerin bazıları ile mektuplaştığına dair bilgiler kaynaklarda nakledilmektedir.⁸⁷

---

⁸² Humeydî, *Cezvetü’l-Muktebis*, 2: 586.

⁸³ Humeydî, *Cezvetü’l-Muktebis*, 2: 586.

⁸⁴ Humeydî, *Cezvetü’l-Muktebis*, 2: 586.

⁸⁵ İbn Hallikân, *Vefeyatü’l-A’yân*, 7: 67.

⁸⁶ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 18: 156.

⁸⁷ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 18: 156. Ayrıca bkz; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, (İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), 1998), 91.

3.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri

Endülüs'te yapmış olduğu rihleler ve ilmî birikimi sayesinde ün kazanmış olan İbn Abdülber çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Farklı coğrafyalardan Endülüs'e gelip onun ilminden istifade etmek isteyen pek çok talebe olmuştur.

Biyografi kaynaklarında farklı isimler olmakla birlikte onun talebelerini kısaca şu şekilde zikretmemiz mümkündür; Muhammed b. Hazm (456/1064), Ebû Bahr Süfyan b. el-Âs, Ebû Muhammed b. Ebî Kuhâfe, Ebû Ali el-Gassâli, Ebû Abdullah el-Humeydî, Muhammed b. Fettuh el-Ensari.⁸⁸

Hadis ilmindeki uzmanlığının yanı sıra nesep bilgisine de sahip olan müellifin ismi, naklî ilimlerin birçoğunda zikredilmektedir. Endülüs'te erken dönemde yaşamış âlimlerden olan İbn Abdülber'in tesirleri kendisinden sonra kaleme alınan pek çok eserde görülmektedir. Yazmış olduğu eserler ve yetiştirdiği talebeler müellifi ön plana çıkarmıştır.

İlmî hassasiyeti ve çok yönlülüğü bulunan bir âlim olan İbn Abdülber'in şöhreti yalnızca Endülüs bölgesiyle sınırlı kalmamıştır. Uzak bölgelerden ilim tahsili için gelen talebeleri sayesinde müellif birçok yerde kendisinden söz ettirmiştir.

3.4. Eserleri

Endülüs kültür ve medeniyeti içerisinde doğup fikirleri de bu medeniyet çerçevesinde şekillenen müellif, üretken ve çok yönlü bir âlimdir. İbn Abdülber, hadis ilminden nesep ve ricâl ilmine, tarihten ahlâk ve edebiyat alanına kadar pek çok ilim dalında yetkin bir isimdir.⁸⁹ Onun bu çok yönlülüğü almış olduğu eğitimle ve hocalarıyla doğrudan alakalıdır.

Endülüs medeniyetinde önemli etkiler bırakan müellifin eserlerini kısaca şu şekilde zikretmek mümkündür:

---

⁸⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 18: 156.

⁸⁹ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 2: 586.

3.4.1. Siyer, Tarih ve Tabakât Eserleri

ed-Dürer fi'htisâri'l-Megâzî ve's-Siyer: İbn Abdülber'in siyere dair eseridir.⁹⁰ Mezkûr eser çalışmanın ikinci bölümünde detaylıca ele alınacaktır.

el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb: Müellifin, sahâbenin biyografisine dair kaleme almış olduğu meşhur eseridir. Fakat eserin ilk bölümünde Hz. Peygamber'in hayatına dair bilgiler vardır. Bu eser ikinci bölümde detaylıca anlatılacaktır.⁹¹

el-İstiğnâ fi Esmâi'l-Meşhurîn min Hâmeleti'l-İlmi bi'l-Küna: Müellifin sahâbe ve tabiînden başlayıp meşhur kimselerin hayatlarını anlattığı tabakât kitabıdır.⁹²

İbn Abdülber'in tarih ve ensâb bilgisine dair başka kitapları da mevcuttur. Bunlardan bir kısmı şu şekilde zikredilebilir. *el-İnbâh an Kabâili'l-Ruvât*, *el-Kasd ve'l-Ûmem fi Nesebi'l-Arab ve'l-Acem*,⁹³ *Ahbâru Eimmeti'l-Emsâr*, *Tercümetü'l-İmâm Mâlik*, *el-İntikâ fi Fezâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukâhâ*, *Mâlik Ebî Hanîfe ve's-Şâfi'i*, *et-Târif bi Cemâ'a min Fukahâ'i'l-Mâlikiyye*, *Fezâ'ilü Münzir b. Sa'id* adıyla da anılan *Ahbâri'l-Kâdi Münzir b. Sa'id el-Bellûtî*, *Ahbâri'l-Kudât*, *İhtisâru Târîhi Ahmed b. Sa'id b. Hazm es-Sadefî*, *A'lâmü'n-Nübüvve*, *Târîhu Şüyûhi İbn Abdilber ve Fehresetü's-Şeyh Ebî Ömer b. Abdilber*, *Tevâlifü'l-Fakîh Ebî Ömer b. Abdilber*, *Mihanü'l-Ulemâ*.⁹⁴

3.4.2. Hadis ve Fıkıh Eserleri

Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fadlihî: İbn Abdülber'in ilmin önemini, ilim öğretmenin önemini ve ilim talebesinin takınması gereken tavırları kaleme aldığı eseridir.

et-Tekassi lima fi'l-Muvatta': Müellifin *et-Temhîd* isimli eserine mukaddime türünde yazmış olduğu eseridir.⁹⁵

⁹⁰ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebîs*, 2: 587-588.

⁹¹ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebîs*, 2: 587-588.

⁹² Leys Suûdcâsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", 19: 270.

⁹³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 18: 158-160.

⁹⁴ Leys Suûdcâsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", 19: 270.

⁹⁵ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebîs*, 2: 587.

et-Temhîd limâ Fi'l-Muvatta': İbn Abdülber'in İmam Malik'in Muvatta'sının Yahyâ el-Leysî rivayetinde Hz. Peygamber'e (as) nispet ettiği hadislerle yaptığı şerhidir.⁹⁶

İbn Abdülber'in hadis ve fıkha dair diğer eserleri şunlardır; *İhtilâfu Ashâbî Mâlik b. Enes, el-Kâfî fi'l-Fıkhî âlâ mezhebi ehli'l-Medine, eş-Şevâhidü fi İsbâti Haberi'l-Vâhid*,⁹⁷ *el-İstizkâru'l-Câmî, el-Ecvîbetü'l-Mev'ibe, el-Ferâiz*,⁹⁸ *ez-Ziyâdât, el-Câmî, el-Kâfî fi Fûrû'i'l-Mâlikiyye, İstizhâr fi Turuki Hadîsi Ammâr, İhtisâru Kitâbi't-Tahrîr, İhtisâru Kitâbi't-Temyîz, et-Tegattâ bi-Hadîsi'l-Muvatta', Hadîsü Mâlik Hârice'l-Muvatta', eş-Şevâhidü fi İsbâti Haberi'l-Vâhid, Avâlî İbn Abdilber fi'l-Hadîs, Vaslû mâ fi'l-Muvatta' mine'l-Mürsel ve'l-Münkati' ve'l-Mu'dal, Manzume fi's-Sünne, Müsnedü İbn Abdilber, el-İşrâf 'alâ mâ fi Usûli'l-Ferâ'iz mine'l-İcmâ' ve'l-İhtilâf ve Cevâ'izü's-Sultân* halen mevcudiyeti tesbit edilememiş eserleridir.⁹⁹

3.4.3. Ahlak Eserleri

Behcetü'l-Mecâlis ve Ünsü'l-Mücâlis ve Şahzü'z-Zâhini ve'l-Hâci: Müellifin ahlak ve edebe dair eseridir. O bu eserini Uşbune ve Şenterin bölgelerinde kadılık görevini ifa ederken kaleme almıştır.¹⁰⁰

Ayrıca müellifin *el-İhtibâl bimâ fi Şi'ri Ebi'l-Atâhiye mine'l-Hikemi ve'l-Emsâl, Muhtârât mine's-Şi'r ve'n-Nesr, el-Bustân fi'l-İhvân, er-Rekâ'ik, Mâ câ'e fi Evsafihim ani'l-Ulemâ'i ve'l-Hükemâ, el-İnsâf fi Esmâ'illâh, Nüzhetü'l-Müstemti'in ve Ravzü'l-Hâ'ifînel-Aklu ve'l-Ükelâ* isimli eserleri bulunmaktadır.¹⁰¹

3.4.4. Diğer Eserleri

İbn Abdülber'in yukarıda zikredilen eserlerinin haricinde pek çok eseri mevcuttur. Bu eserlerin bir kısmı kıraat ilmi ile alakalı eserlerdir. Müellifin kıraat ilmiyle ilgili eserlerinin meşhur olanları kısaca şunlardır; *el-Beyânû an Tilâveti'l-Kur'ân, et-Tecvîd, el-Medhal fi'l-Kırâ'ât, et-Tecvîd ve'l-Medhal ilâ ilmi'l-Kur'ân bi't-Tahdîd, el-İktifâ' fi Kırâ'ati Nâfi' ve Ebî Amr b. el-Alâ' bi-Tevcîhi mâ'htelefâ*

⁹⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 18: 159.

⁹⁷ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebîs*, 2:587.

⁹⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 18: 159.

⁹⁹ Leys Suûdcâsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", 19: 270.

¹⁰⁰ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebîs*, 2: 587-88.

¹⁰¹ Leys Suûdcâsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", 19: 270.

fih, el-İnsâf fîmâ beyne'l-muhtelifîne (Ulemâ'î'l-Müslimîne) fî (Kırâ'ati) Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm fî Fâtihati'l-Kitâb mine'l-İhtilâf.

4. Kâdî İyâz (v. 544/1149)

4.1. Doğumu, Yetişmesi ve Vefatı

Künyesi Ebû'l-Fazl olan Kâdî İyâz'ın tam adı İyâz b. Musâ b. İyâz el-Yahsubî'dir. O, 476/1083 senesinin Şâbân ayı ortalarında Sebte'de dünyaya gelmiştir.¹⁰²

Dünyaya geldiği yere nispet edilerek Sebti diye isimlendirilen Kâdî İyâz aynı zamanda Yahsubî diye de anılmaktadır. Yahsubî nisbesi ise Kâdî İyâz'ın dedelerine aittir. Öyle ki onun ataları Himyer kabilelerinden biri olan Yahsub b. Mâlik'in kabilesinden olduğu için bu nisbeyi almışlardır.¹⁰³

Kâdî İyâz'ın dünyaya geldiği bölge olan Sebte bölgesi aynı zamanda Mağrib'in en önemli ilim ve kültür merkeziydi.¹⁰⁴ İlme olan iştiyakı, dünyaya geldiği ve yetiştiği aile ortamı ve yaşamış olduğu coğrafyanın bir kültür merkezi olması Kâdî İyâz'ı küçük yaşlardan itibaren ilme sevk etmiştir.¹⁰⁵ Böylece Kâdî İyâz, çocukluktan ilerleyen yaşına kadar ilim ile iştikal etmiştir.

Muhtelif ilimlerde dersler aldıktan sonra Sebte kadılığına tayin edilen Kâdî İyâz uzun bir süre kadılık vazifesini yerine getirmiştir. Sebte kadılığından alındıktan sonra Gırnata'ya yerleşmiştir. Bir müddet sonra Gırnata'da kadılık görevine tayin edilmiştir. Murâbit hanedanı ile aralarında vuku bulan anlaşmazlıklar sebebiyle¹⁰⁶ kısa bir süre içerisinde kadılık görevinden azledilince Kurtuba'ya geri dönmüştür.¹⁰⁷

¹⁰² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 485.

¹⁰³ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, 2: 660; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 485.

¹⁰⁴ İsmail Ceran, "Sebte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2009), 36: 258-260.

¹⁰⁵ Makkari, Şihabüddin Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, *Ezhâru'r-Riyâz fî Ahbârî el-Kâdî İyâz*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd., (Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1939), 1: 30.

¹⁰⁶ Mehmet Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2001), 24: 116-118.

¹⁰⁷ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, 2: 660.

Kâdî İyâz yaşadığı dönemde etkin bir role sahip olmuştur. Aynı zamanda yazmış olduğu eserleri sayesinde vefatından sonra da aynı etkiye sahip kalmıştır. Kâdî İyâz, 544/1149 senesinde Ramazan ayında¹⁰⁸ Merâkeş'te hastalanıp vefat etmiştir.¹⁰⁹ Vefat ettiği yere nispet edilerek Merâkeşî diye anılmıştır.

4.2. Hocaları ve İlmî Çevresi

Derin bir anlayışa sahip olması, zekâsının kıvraklığı ve ilme karşı ciddi olması gibi hasletlere sahip olan Kâdî İyâz kısa sürede pek çok ilimde vukufiyet kazanmıştır.¹¹⁰ Müellif fıkıh, hadis, nesep ve nahiv gibi ilimler başta olmak üzere İslâmî ilimlerin pek çok alanında uzmanlaşmıştır.

Kâdî İyâz'ın farklı ilimlerde uzman olması çokça hocadan ders okumuş, ders halkalarına katılmış ve bunlardan da icazet almasıyla alakalıdır. Onun hocaları arasında dönemin meşhur âlimleri yer almaktadır.

Kâdî İyâz, Muhammed b. İtâb, Abdümelik b. Sirac ve Ebû Bekir b. Arâbî (v. 543/1148) gibi döneminin önde gelen hocalarından muhtelif alanlarda dersler ve icazetler almıştır.¹¹¹ Ayrıca Endülüs'te hadis ilminde âlim olarak görülen Hüseyin b. Muhammed es-Sadefî'den (v. 514/1120) uzun bir süre hadis okumuş ve ondan icazet almıştır.¹¹²

Kâdî İyâz'ın hocaları arasında Endülüslü meşhur filozof İbn Rüşd'ün dedesi olan Ahmed b. Rüşd de vardır. O, yaşadığı dönemde fıkıh ilminde şöhret kazanmıştı. Kâdî İyâz da onun bu şöhretine binaen Ahmed b. Rüşd ile tanışmış ve kendisinden belirli bir süre fıkıh okumuştur.¹¹³

Kâdî İyâz, dünyaya gelip ilim tedris ettiği coğrafyanın pek çok ilim adamının yapmış olduğu gibi kendisi de İslâmî ilimlerle meşguliyetinin yanı sıra şiir ve edebiyatla meşgul olmuştur.¹¹⁴ Bu meşguliyeti neticesinde o alanda da

¹⁰⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 485.

¹⁰⁹ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, 2: 661.

¹¹⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 485.

¹¹¹ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, 2: 572.

¹¹² İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, 2: 660.

¹¹³ Kâdî İyâz, İyâz b. Musa b. İyâz b. el-Yahsûbî, es-Sebtî, *el-Gûnye; Fihristü Şuyûhi'l-Kâdî İyâz*, thk. Mâhir Zühayr Cerrâr, (Tunus: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982), 1: 54-59.

¹¹⁴ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, 2: 572.

uzmanlaşmıştır. Onun uzmanlığı yalnızca şiir ile sınırlı kalmamıştır. Nahiv, Arap atasözleri ve meselleriyle de uzun süre uğraşmıştır. Bu uğraşları neticesinde Kâdî İyâz hakkında “*Arap dili ve nahiv alanında imamdı, âlimdi.*” denilmiştir.¹¹⁵

Kâdî İyâz’ın ders okumuş olduğu pek çok hocası olduğunu yukarıda zikretmiştik. Nitekim İbn Hallikân, kitabında Kâdî İyâz’ın hocalarının sayısının yüz kadar olduğunu söylemektedir.¹¹⁶ Kâdî İyâz’ın hayatını anlatan bazı eserlerde onun ders almış olduğu hocaları ve sahip olduğu icazetler tafsilatlı bir şekilde açıklanmıştır.¹¹⁷

4.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri

Kâdî İyâz’ın pek çok hocası olduğu gibi aynı zamanda çok sayıda talebe de yetiştirmiştir. Endülüs içerisinden veya uzak bölgelerden talebeler onun ilim halkasında yer almışlardır.

Onun yetiştirdiği talebelerin isimlerini uzun uzadıya zikretmek yerine meşhur talebelerini şu şekilde sıralayabiliriz: Onun talebeleri arasında ilk zikredilmesi gereken isim kendi oğlu Dâniye (Denia) kadısı Ebû Abdullah Muhammed’dir. Daha sonra Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Aşîrî, İbnü’l-Kusayr Abdurrahman b. Ahmed el-Girnâfî, İbn Hayr, İbn Beşkûvâl, İbn Zerkun Muhammed b. Saîd el-Ensârî, İbn Madâ ve İbn Melcum Abdurrahman b. İsâ el-Ezdî gibi isimler yer alır.¹¹⁸

Müellifin ilmî etkileri bağlamında söylenilecek konulardan biri de onun eserlerinin İslâm dünyasının pek çok ve farklı noktalarında beğenileri toplamasıdır. O kaleme almış olduğu meşhur eser *eş-Şifâ* sayesinde bu alanda büyük bir boşluğu doldurmuştur. Ayrıca kendisinden sonra yazılan birçok çalışmaya kaynak olmuştur. *eş-Şifâ*’nın yazarı, eserini Endülüs topraklarında kaleme alınmış olmasına karşılık Kuzey Afrika ve Anadolu başta olmak üzere muhtelif bölgelerde büyük övgülere mazhar olmuş bir müelliftir.

¹¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 484-85.

¹¹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 485.

¹¹⁷ Makkarî, *Ezhârü'r-Riyâz*, 3: 59-65.

¹¹⁸ Kandemir, “Kâdî İyâz”, 24: 117.

4.4. Eserleri

Kâdî İyâz İslâm kültür ve medeniyetinde eser ortaya koyma noktasında üretken âlimlerinden biridir. Müellif, çoğunluğu hadis ilmiyle alakalı olan çok sayıda eser kaleme almıştır. Bunların yanı sıra nahiv, fıkıh ve siyer alanında da eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin isimleri kısaca şu şekilde zikredilebilir.

4.4.1. Siyer, Tarih ve Biyografi Eserleri

eş-Şifâ' bi-Ta'rîfi Hukukî (fi Şerefi)'l-Mustafâ: Kâdî İyâz'ın siyere dair yazmış olduğu eserdir. Eser çalışmanın ikinci bölümünde detaylıca ele alınacaktır.¹¹⁹

el-Câmi'u't-Târîh: Müellifin İspanya'ya İslâm'ın girişinden başlayıp Endülüs ve Mağrib hükümdarlarının hayatlarını ve Sebte şehrini anlattığı eserdir. Eserin günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir.¹²⁰

Kâdî İyâz'ın bunların haricinde biyografiye dair *Tertîbü'l-Medârik*¹²¹ ve *el-Gunye: Fihristü Şuyuhi'l-Kâdî İyâz*¹²² isimli eserleri mevcuttur.

4.4.2. Hadis ve Fıkıh Eserleri

Meşâriku'l-Envâr: Müellifin İmam Malik'in (v. 179/ 795) *Muvatta*'nda yer alan garîb kelimeleri açıklamak ve yazım yanlışları olan ifadeleri düzeltmek için kaleme aldığı eserdir.¹²³

el-İkmâlu fi Şerhî Kitâbi Müslim: Müellifin *Sahihi Müslim*'in şerhi olan *el-Mu'lim* isimli eserin zeyli mahiyetinde kaleme aldığı eserdir.¹²⁴

Kâdî İyâz'ın hadise dair ayrıca *El-İlmâ' ila Mârifeti Üsuli'r-Rivâye ve Takyidi's-Semâ*¹²⁵ isimli eserleri de mevcuttur.

Müellifin fıkıhla ilgili olarak ise *et-Tenbihât*,¹²⁶ *el-Ecvibe fîmâ (ammâ) Nezele fî Eyyâmi Kazâ'ih min Nevâzili'l-Ahkâm, Minhâcü'l-Avârif ilâ Ruhi'l-*

¹¹⁹ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, 2: 572.

¹²⁰ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, 2: 572.

¹²¹ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, 2: 572.

¹²² Kandemir, "Kâdî İyâz", 24: 118.

¹²³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 485.

¹²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 458.

¹²⁵ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, 2: 572.

¹²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 484-85.

Me'arif, Risâle Ketebehâ İnde'l-Kabri'l-Mukaddes ve Buğyetü'r-Râ'id fimâ fi (limâ tazammenehû) hadîsi Ümmi Zer' mine'l-fevâ'id, et-Tenbîhâtü'l-Müstenbita Ale'l-Kütüb (fi şerhi müşkilât) el-Müdevvene ve'l-muhtelita isimli eserleri bulunmaktadır.

Ayrıca zamanımıza ulaşmış ulaşmadığı bilinmeyen eserlerinden *el-Câmi' fi't-Târih* adlı kitabında, İslâmiyet'in İspanya'ya girdiği tarihi başlangıç olarak Endülüs ve Mağrib hükümdarlarının hayatından, Sebte şehrinden, özellikle Sebte kadı ve fakihlerinden, ayrıca Hüseyniye Devleti tarihinden bahsettiği kaydedilmektedir. *el-Mu'cem fi Şuyuhi İbn Sükkere*'de Ebû Ali es-Sadeff'nin 200 kadar hocasının biyografisini topladığı belirtilmekte; *Garîbü's-Şihâb*'da Kudâi'nin *Şihâbü'l-Ahbâr*'ındaki garîb ve nâdir kelimeleri açıkladığı, Abdülmelik b. Muhammed el-Harkûşî'nin *Şerefü'l-Mustafâ*'sını ihtisar ederek *eş-Şifâ*'ya bir tür hazırlık yaptığı anlaşılmaktadır.¹²⁷

4.4.3. Diğer Eserleri

Kâdî İyâz'ın yukarıda zikredilen eserlerinin dışında da eserleri mevcuttur. Çocuklar için inanç esaslarını şerh ettiği *el-İ'lâm bi-Hududî Kavâ'idi'l-İslâm (el-Kavâ'id)* ve Kuran surelerinin adlarını bir kaside şeklinde kaleme aldığı *el-Kasîdetü'l-Müştemile (el-Kasîdetü'l-Ferîdetü'l-Garrâ')* *alâ Esmâ'i Süveri'l-Kur'an* isimli eserleri mevcuttur.¹²⁸

5. Süheyli (v. 581/1185)

5.1. Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı

Tam adı Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheyli el-Mâlekî'nin künyeleri Ebû'l-Kâsım ve Ebû Zeyd'dir. Süheyli kendi

¹²⁷ Kandemir, "Kâdî İyâz", 24: 117-118.

¹²⁸ Kandemir, "Kâdî İyâz", 24: 118.

nesebini; Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. Ebi'l-Hasan Asbâğ b. Hüseyin b. Sa' dūn b. Rıdvan b. Fettūh şeklinde aktarmıştır.¹²⁹

Süheylî, 508/1114 senesinde Maleka'da dünyaya gelmiştir. Maleka yakınlarında bulunan Süheyl isimli köyde dünyaya geldiği için Mâlekî ismiyle anıldığı gibi Süheylî nisbesiyle de anılır olmuştur.¹³⁰

Süheylî ilim ve kültür seviyesi yüksek bir ailede doğmuş ve büyümüştür. Süheylî'nin eğitim gördüğü hocalarının pek çoğu ile yakından bir akrabalık bağı bulunmaktadır.¹³¹ Küçüklüğünden itibaren başlayan ilim yolculuğu Süheylî'nin yaşı ilerledikçe farklı hocalardan farklı dersler okuyarak devam etmiştir.

Biyografi kaynaklarında Süheylî hakkında, gençliğinde geçirmiş olduğu bir rahatsızlık nedeniyle görme yetisini kaybettiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Kaynakların pek çoğunda onun görme engelli olduğuna dair ifadeler bulunmaktadır.¹³² Fakat Süheylî ile alakalı detaylı bilgileri bizlere aktaran öğrencisi İbn Dihye'nin *el-Mutrib* isimli eserinde bu konuya yer vermemesi ilginçtir. Hâlbuki hocası hakkında birçok bilgiyi aktarmışken böylesine önemli bir bilgiyi aktarması beklenirdi. Ama eserinde bu bilgiye yer vermemiştir.¹³³

Süheylî'nin doğuştan veya gençlik yıllarından itibaren görme engelli olduğuna dair rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Böyle bir durum vâki olduysa bile ömrünün sonlarına doğru olması muhtemeldir. İkinci bir ihtimalde ise engelinin tamamen değil kısmî olduğu şeklinde yorumlamak daha uygun olacaktır.

Ekonomik olarak sıkıntılı bir ömür süren Süheylî, son yıllarını nispeten daha rahat yaşamıştır. Süheylî, meşhur talebesi İbn Dihye'nin aracılığıyla ömrünün son yıllarında Merakeş'e gelmiş ve saraya yerleşmiştir. İbn Dihye, Muvahhid hükümdarı Ebû Yakup Yûsuf b. Abdülmü'min'den hocası Süheylî adına izin istemiş ve sarayda

---

¹²⁹ İbn Dihye'den naklen aktarılmaktadır. İbn Dihye el-Kelbî, Ebû'l-Hattab Ömer b. Hasan b. Ali, *el-Mutrib min Eş'âri Ehli'l-Mağrib*, thk. İbrâhim el-Ebyârî, vd., (Kahire, Daru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1954), 230.

¹³⁰ İbn Hâllikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 144.

¹³¹ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, 230.

¹³² Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, 2: 477. Ayrıca bkz: İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 144.

¹³³ Güllü Yıldız, *Abdurrahman es-Süheylî (581/1185) ve Siyer Şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi, 2010), 67-70.

ömrünün kalanını yaşamasını istemiştir.¹³⁴ Muvahhid hükümdarı bu teklifi kabul etmiştir. Bunun üzerine Süheylî ömrünün son üç yılını sarayda nispeten daha rahat bir şekilde geçirmiştir.¹³⁵

Süheylî'nin son günlerinde sarayda herhangi bir vazife üstelendiğine dair bilgi verilmemektedir. Sarayda geçen üç yılın ardından 583/1187¹³⁶ senesinin Şa'bân ayının sonlarına doğru Merakeş'te vefat etmiştir.¹³⁷

5.2. Hocaları ve İlmî Çevresi

Süheylî'nin dünyaya geldiği ortamın ilmî ve kültürel seviyesi yüksekti. Dolayısıyla müellif farklı ilimlerdeki ilk eğitimini genellikle aile büyüklerinden alarak eğitimine başlamıştır.

Süheylî ilim tahsili için Endülüs'ün muhtelif bölgelerine rihleler yapmıştır. Öncelikle Kurtuba'ya gitmiş orada uzun süre kaldıktan sonra İşbiliye'ye gidip o bölgelerde muhtelif hocalardan dersler almıştır.¹³⁸

Süheylî, hafızlığını küçük yaşlarında tamamlamıştır. Daha sonra eğitimine döneminin meşhur kıraat hocası olan Ebû Ali Mansûr b. Hayr b. el-Ahdeb el-Mâlekî'den kıraat okuyarak devam etmiştir.¹³⁹ Hafızlığının akabinde kıraat üzerine aldığı bu eğitim onu Kur'an ilimleri noktasında uzmanlaştırmıştır.

Eğitim hayatında birçok hocadan ders almış olan Süheylî'nin meşhur hocaları kısaca şu şekilde zikredilebilir: Ebû Bekir İbnü'l-Arâbî'den tefsir, Ebû Mervân Abdümelik b. Mucîr'den nahiv, Ebû Abdullah Muhammed b. Mâ'mer'den fıkıh ve hadis, Ebû Muhammed Abdürreşîd el-Mâlekî ve Ebû'l-Hasen Ali b. Ayyâş'tan da hadis okumuştur.¹⁴⁰

---

¹³⁴ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî", Türkiye *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2010), 38: 30-32.

¹³⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 144.

¹³⁶ Dabbî, *Buğyetül-Mültemîs*, 2: 477.

¹³⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 144.

¹³⁸ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, 231.

¹³⁹ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, 230.

¹⁴⁰ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, 231.

5.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri

İslâmî ilimlerin pek çok disiplininde uzmanlaşan ve Endülüs'ü ilim tahsili maksadıyla gezmiş olan Süheylî'nin birçok talebesi olmuştur. Yetiştirdiği talebeler ve onların kaleme aldığı eserler Süheylî'nin etkili bir âlim olduğunun en büyük göstergelerinden biridir.

Kaynaklarda zikredilen isimler daha fazladır. Bununla birlikte müellifin meşhur talebeleri arasında; Ebû Ca'fer ed-Dabbî,¹⁴¹ Davud el-Gâfikî, Mücir el-Bekrî, Yahya b. Abdullah el-Ensârî, Ömer b. Havtullah, Abdurrahman el-Lahmî, Ömer er-Rundî, İbnü'l-Es'ad en-Nahvî, Tayyib el-Kenânî, Abdullah b. Hişâm el-Fehrî, Mahled b. Bakî, İbn Dıhye el-Kelbî gibi isimler bulunmaktadır.¹⁴² Ayrıca Ahmed b. Muhammed el-Akkî el-Lûşî¹⁴³ onun talebelerindendir.

Endülüs'te şerh yazıcılığı geleneğinin öncüsü olması açısından müellifin önemli tesirleri bulunmaktadır. O kendisinden sonra birçok çalışmaya örneklik teşkil etmiştir.

5.4. Eserleri

Endülüs ilim ve kültür geleneğine önemli katkıları olan Süheylî, siyer, tefsir, hadis ve belagat başta olmak üzere birçok konuda eser kaleme almıştır. Onun eserleri hakkında kısaca şu bilgilerin zikredilmesi mümkündür.

5.4.1. Siyer Eserleri

er-Râvzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li'bni Hişâm: Süheylî'nin, İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli eserine yazmış olduğu meşhur şerhidir. Çalışmanın ikinci bölümünde bu eser detaylıca incelenecektir.¹⁴⁴

5.4.2. Hadis, Tefsir ve Fıkıh Eserleri

et-Târif ve'l-İ'lâm fîmâ Übhume fî'l-Kur'an'i min'el-Esmâi'l-Â'lâm: Süheylî'nin Kuran'ı Kerim'de yer alan müphem kelimelerin açıklandığı eserdir.¹⁴⁵

¹⁴¹ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, 2: 477.

¹⁴² Yıldız, *Abdurrahman es-Süheylî (581/1185) ve Siyer Şerhi*, 51-60.

¹⁴³ Küçükaşçı, "Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî", 38: 31.

¹⁴⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 2: 1012.

Mes'eletü Ru'yetillâh ve'n-Nebî fi'l-Men'âm: Müellifin *Netâ'icü'l-Fiker* isimli eserinin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazma nüshasının sonunda yer alan risalesidir.¹⁴⁶

Kitâbü'l-Ferâiz ve Şerhi Ayâtil-Vâsiyye: Müellifin vasiyetle ilgili ayetlerin tefsiri mahiyetinde olan eseridir.¹⁴⁷

5.4.3. Nahiv ve Edebiyat Eserleri

Netâ'icü'l-Fiker fi'n-Nahv: Süheylî'nin nahiv ilmiyle alakalı konuları ele aldığı eseridir.¹⁴⁸

Emâli's-Süheylî fi'n-Nahv ve'l-Lûga ve'l-Hadîs ve'l-Fıkh: Müellifin muhtelif hadis ve fıkıhla ilgili meseleleri nahiv yönünden ele aldığı eseridir.¹⁴⁹

Süheylî, Endülüs'te doğup büyümüş olan pek çok âlim gibi yalnızca naklî ilimleri tedarik etmekle sınırlı kalmamıştır. O aynı zamanda şiir ve edebiyat ile meşgul olmuştur. Kendisine ait şiirleri mevcuttur.¹⁵⁰ Bu şiirlerin bazıları günümüze ulaşmamıştır.

el-Kasîdetü'l-Ayniyye: Süheylî'nin kasideleri muhtelif eserlerinin içerisinde yer almaktadır. Bu kasidelerin en meşhuru *el-Kasîdetü'l-Ayniyye* isimli kasidesidir. Müellif bu kasidesinde her beytin sonunu ayn (ع) harfi bitirmiştir. Ayn harfi Arapçada göze benzetildiği için Süheylî'nin böyle yaparak gözlerinin açılması konusunda Allah'a yakardığı rivayet edilmektedir.¹⁵¹

Müellifin ayrıca muhtelif konularda kaleme aldığı; *Mes'eletü's-Sırrı fi'l-A'veri'd-Deccâl, el-İstidrâkât alâ Kitâbi's-Sahâbe li-Ebî Ömer, Risâle fî Tefsîri Kavli'n-Nebî fî "Kul Hüvellahu Ehad" Ennehâ Ta'dilü Sülüse'l-Kur'ân ve Risâle fî Kelâmihî alâ "Sübhânallah" bi-İ'râbihâ ve Şerhihâ* isimli eserleri bulunmaktadır.¹⁵²

¹⁴⁵ İbn Hâllikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 143.

¹⁴⁶ İbn Hâllikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 143; Küçükaşçı, "Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî", 38: 32.

¹⁴⁷ Küçükaşçı, "Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî", 38: 32.

¹⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 143.

¹⁴⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 604.

¹⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 144.

¹⁵¹ Küçükaşçı, "Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî", 38: 32.

¹⁵² Küçükaşçı, "Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî", 38: 32.

6. İbn Beşkuvâl (v. 578/1183)

6.1. Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı

Tam adı Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Mes'ud b. Musa b. Beşkuvâl el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî olan İbn Beşkuvâl 494/1100 senesinin Zilhicce ayında Kurtuba'da dünyaya gelmiştir.¹⁵³ İbn Beşkuvâl'in ailesi, aslen Endülüs'ün doğusunda yer alan Belensiye (Valencia) bölgesinin Şuriyyun şehridir.¹⁵⁴

İbn Beşkuvâl doğduğu yere nispet edilerek Kurtubî, kabilesinin kökenine ve atalarına nispet edilerek Hazrecî, Ensârî şeklinde vasıflandırılmıştır.¹⁵⁵ Müellif hakkında biyografi kaynaklarında mevcut bilgiler oldukça azdır.

Endüslü âlimlerin birçoğunda olduğu gibi İbn Beşkuvâl'inde ailesi ve dünyaya geldiği ortam ilim ve kültür yönünden zengin bir ailedir. İbn Beşkuvâl'in babası Abdülmelik, yaşadığı dönem içerisinde Endülüs'ün önde gelen muhaddis ve fakihlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Abdülmelik özellikle fıkıh ilmi açısından Endülüs'te Mâlikî mezhebinin meşhur imamı arasında yer almaktadır.¹⁵⁶ Durumun böyle olması müellifin küçük yaşlarda ilme yönelmesini sağlamıştır.

Küçük yaşlarda hafızlığını tamamlamış ve o günlerden itibaren babasının yanında ders okumaya başlamıştır. İbn Beşkuvâl'in hayatına yer veren biyografi kaynaklarında müellifin hocaları zikredilirken ilk sırada babasının adı geçmektedir.¹⁵⁷ Müellif ilk eğitimini babasının yanında tamamladıktan sonra muhtelif hocalardan ders alarak eğitim hayatına devam etmiştir.

Özellikle hadis ilminde şöhret kazanan müellif Endülüs muhaddisleri arasında da saygın bir konuma sahiptir. Hadis ilmine vukufiyeti sayesinde biyografi yazarları onu '*muhaddis ve çokça rivayette bulunan râvi*' şeklinde tavsif etmektedir. Ayrıca İbn Beşkuvâl'in kendisinden küçük veya büyük pek çok kişiden rivayette bulunduğu,

¹⁵³ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, Muhakkikin ön sözü 1: 7.

¹⁵⁴ İbnü'l-Ebbâr, Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekir el-Kudâî' el- Belensî, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Silâ*, thk. İbrahim el-Ebyârî, (Kahire: Daru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989), 17-20.

¹⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 2: 240.

¹⁵⁶ Nadir Özkuyumcu, "İbn Beşkuvâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1999), 19: 377-378.

¹⁵⁷ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, Muhakkikin ön sözü, 1: 8.

âli ve nâzil isnatların bilgisine sahip olduğu şekilde bilgiler kaynaklarda yer almaktadır.¹⁵⁸ Müellif, aynı zamanda Kurtubalı büyük hadis âlimlerinin sonuncusu sayılmaktadır.¹⁵⁹

Hadis ilmindeki uzmanlığının yanı sıra tarih, siyer, ricâl ve nesep ilminde de uzman olduğu şeklindeki bilgileri kaynaklar sıkça yer zikretmektedir. Kendisine nispetle “Yaşadığı döneminin zeki bir tarihçisiydi.” ve “O eskilere ait haberlere fazlaca sahip bir âlimdi.” denilmektedir.¹⁶⁰

Birçok ilim dalında uzmanlaştıktan sonra müellif Endülüs’ün çeşitli bölgelerinden ilim tahsil etmek için talebeleri gelmiştir. Ondan çok sayıda talebe istifade etmiştir.¹⁶¹ Böylece o İslâm dünyasının birçok farklı noktasında etkileri olan âlimleri arasında yer almaktadır.

Müellif kendi eğitimini tamamladıktan sonra ömrünün büyük bir kısmını bu şekilde talebe yetiştirerek geçirmiştir. Endülüslü diğer âlimlerin aksine İbn Beşkuvâl eğitim maksadıyla farklı yerlere gitmemiştir. O Kurtuba’da başlayan ömrünü yine aynı yerde tamamlamıştır.

İbn Beşkuvâl, 578/1183 senesinin Ramazan ayında doğduğu yer olan Kurtuba’da vefat etmiştir. Müellifin cenazesi Endülüslü meşhur fakih Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî’nin (v. 234/849) yanına¹⁶² İbni Abbâs mezarlığına defnedilmiştir.¹⁶³

6.2. Hocaları ve İlmî Çevresi

İbn Beşkuvâl dünyaya geldiği muhit itibariyle erken yaşlarda eğitimler almaya başlamıştır. Müellif, ilk eğitimine babasının yanında başlamıştır.¹⁶⁴ Bundan dolayı babası Abdülmelik’i hocaları arasında zikretmek yerinde olacaktır. İbn

¹⁵⁸ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 21: 140.

¹⁵⁹ Özkuyumcu, “İbn Beşkuvâl”, 19: 378.

¹⁶⁰ Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü’l-Huffâz*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Meallimî, (Lübân: Daru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 1958), 3: 1339.

¹⁶¹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 21: 140.

¹⁶² Döneminin meşhur âlimlerindendir. İmam Malik’in râvilerindendir. Endülüs’te Mâlikî mezhebini yayılmasını sağlayan fakihtir. Detaylı bilgi için bkz; Ali Hakan Çavuşoğlu, “Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2013), 33: 267-269.

¹⁶³ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, Muhakkikin ön sözü, 1: 10.

¹⁶⁴ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, Muhakkikin ön sözü, 1: 8.

Beşkuvâl babasının vermiş olduğu temel eğitimin ardından pek çok hocadan muhtelif ilimlerde dersler almıştır.

Müellifin eğitim aldığı hocalarının bir kısmı ve aldığı dersler kısaca şu şekilde zikredilebilir: Endüslü meşhur filozof İbn Rüşd'ün dedesi olan Ebû'l-Velîd İbn Rüşd (İbn Rüşd el-Ced) (v. 520/1126) ve Ebû Bekir İbnü'l-Arâbî (v. 543/1148).¹⁶⁵

Müellifin derslerine katıldığı diğer hocaları arasında Muhammed b. Attâb (en fazla derslerine katıldığı ve rivayette bulunduğu hocasıdır), Ebû Ali es-Sadefî (v. 514/ 1120), Ebû'l-Hasen b. Muğis, Süfyân b. el-Âs ve Ebû'l-Kâsım b. Bakî gibi âlimler bulunmaktadır.¹⁶⁶ Zikredilen âlimlerin bir kısmından dersleri bizzat almış bir kısmından ise sema' yoluyla icazetlerini almıştır.

6.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri

Endülüs toprakları dışına çok fazla çıkmamış olan İbn Beşkuvâl'in çok sayıda talebesi olmuştur. Endülüs başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinden talebeler ders okumak için İbn Beşkuvâl'in yanına gitmişlerdir.¹⁶⁷

Biyografi kaynaklarında İbn Beşkuvâl'in birçok talebesinin ismi zikredilmektedir. Bunlar arasında, İbn Dihye el-Kelbî (v. 633/1235), Sâbit b. Muhammed el-Kelâî', Ebû'l-Hâsen b. Dahhâk ve İbn Hayr el-İşbilî gibi meşhur kimseler bulunmaktadır.¹⁶⁸

Endülüs siyasî tarihine dair önemli eserler kaleme alan müellif özellikle tarih alanında adından sürekli söz ettirmiştir. İlmî etkileri bağlamında söylenilmesi gerekenlerden biri de budur. Müellif, Endülüs tarihine dair yazmış olduğu eserler sayesinde sonraki nesillere siyasi tarihe dair önemli bilgileri aktarmaktadır.

---

¹⁶⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 21: 139.

¹⁶⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 21: 139.

¹⁶⁷ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, 1: 8-10.

¹⁶⁸ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, 1: 9.

6.4. Eserleri

Muhaddislik yönüyle ön plana çıkan İbn Beşkuvâl'in çoğunluğu hadis ilmiyle alakalı olmak üzere pek çok eseri mevcuttur. Onun eserleri hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür.

6.4.1. Siyer, Tarih ve Biyografi Eserleri

Kitabü'l-Müsteğîsin billâhî Te'âla inde'l-Mühimmâti ve'l-Hâcât: İbn Beşkuvâl'in Hz. Peygamber'in (as) ve sahabenin zorluk ve sıkıntılı durumlarda neler yaptığını anlattığı eseridir. Mezkûr eser çalışmanın ikinci bölümünde detaylıca ele alınacaktır.¹⁶⁹

Kitâbü's-Silâ fî Târîhi E'immeti'l-Endelüs: İbn Beşkuvâl'in meşhur eseridir. Müellifin, tarihçi İbnü'l-Faradî'nin (v. 403/1013) *Târîhu Ulemâ'il-Endelüs* isimli eserine yazmış olduğu zeylidir. Eserde Endülüs'te tanınmış bazı âlimlerin hayatları anlatılır.¹⁷⁰

Müellifin yukarıda zikredilen tarih ve biyografi eserlerinin haricinde kendisinin eğitim aldığı hocalarını zikrettiği *Mu'cemu Şuyuhihî* isimli eseri bulunmaktadır. Ayrıca onun *Târîhu'l-Endelüs*¹⁷¹ ve *el-Hikaytü'l-Müstağribe*¹⁷² isimli eserleri de mevcuttur.

6.4.2. Hadis Eserleri

el-Gavâmizu ve'l-Mübhemât: İbn Beşkuvâl'in hadislerde ismi açık bir şekilde belirtilmeyen veya çok tanınmayan kişileri tespit etmeye çalıştığı eseridir.¹⁷³

Ahbâru İbni'l-Mübârek: Müellifin Abdullah b. Mübârek'in rivayet ettiği hadisleri derlemek amacıyla kaleme aldığı eseridir.¹⁷⁴

Müellifin ayrıca *Ahbâru A'meş*, *el-Mehâsinü ve'l-Fudalâu fî Mâ'rifeti'l-Ulemâ'il-Efâdîli*,¹⁷⁵ *ez-Zeyl alâ Cüz'i Bakî b. Mahled fî'l-Havzi ve'l-Kevser*, *Turuku*

¹⁶⁹ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, Muhakkikin ön sözü, 1: 11-12.

¹⁷⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 4: 91.

¹⁷¹ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, 1: 12.

¹⁷² Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1957), 4: 105-106.

¹⁷³ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, 1: 12.

¹⁷⁴ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, 1: 11.

*Hadis-i Miğfer, el-Kurbetü İlâllah bi's-Salâti ale'n-Nebî, Zikru Men Rave'l-Muvattâ'an Mâlik, Hâdisü men Kezebe âleyye, Müselselât, Zühhâdü'l-Endelüs ve E'immetühâ, t-Tenbih ve't-Ta'yîn li-men Dehale'l-Endelüs mine't-Tâbi'in, Ahbâru'l-Muhasibî, Ahbâru Kudâti Kurtuba, Mu'cem, Ahbâru İsmâil el-Kadi, Ahbâru İbn Uyeyn isimli eserleri mevcuttur.*¹⁷⁶

7. İbn Dihye el-Kelbî (v. 633/1235)

7.1. Doğumu, Yetişmesi ve Vefatı

İbn Dihye el-Kelbî, biyografi kaynaklarında pek çok nisbe ve künyeleriyle birlikte anılmaktadır. Bunun yanı sıra onun tam ismi Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen b. Ali b. Muhammed b. Ferh'dir. Ayrıca müellif için el-Belensî ve ed-Dânî nisbeleri de kullanılmaktadır. Künye olarak ise Ebü'l-Hattab ve Ebü'l-Fazl olarak anılmaktadır.¹⁷⁷

Müellifin doğum tarihi hakkında kaynaklar 542/1147 yılından 548/1153 yılına kadar muhtelif rivayetlere yer vermektedir. Bununla birlikte müellifin meşhur eseri *el-Mutrib*'in mukaddime bölümünde doğum tarihi olarak 546/1151 yılının Zilkâ'de ayı zikredilmektedir.¹⁷⁸ Akrobalarından aktarılan bilgiler doğrultusunda¹⁷⁹ 546/1151 yılında dünyaya gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Dedesine nispetle İbn Cümeyyil¹⁸⁰ olarak anılan İbn Dihye kendisinden rivayet edilen bilgiye göre, onun nesebi baba tarafından Hz. Peygamber'in (as) krallara elçi olarak gönderdiği sahabeden Dihye b. Halife el-Kelbî'ye dayanmaktadır. Fakat müellifin bu ifadesi çoğu araştırmacı tarafından asılsız kabul edilmiştir.¹⁸¹ Annesi tarafından nesebi ise Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'e kadar dayanmaktadır.¹⁸² Dihye b. Halife ve Hz. Ali'ye kadar uzanan bir nesebe sahip olması itibariyle

¹⁷⁵ İbn Beşkuvâl, *es-Silâ*, neşredenin ön sözü, 1: 11-12.

¹⁷⁶ Özkuyumcu, "İbn Beşkuvâl", 19: 378.

¹⁷⁷ Zehebî, *Siyerü Âlami'n-Nübelâ*, 22: 389.

¹⁷⁸ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, neşredenin ön sözü, ı .

¹⁷⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 3: 450.

¹⁸⁰ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, neşredenin ön sözü, ı .

¹⁸¹ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, neşredenin ön sözü, ı .

¹⁸² Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 22: 389-390.

müellif, “Zü'n-nesebeyn (Zü'n-nisbeteyn), İbn Dihye ve'l-Hüseyn, Zü'n-nisbeteyn beyne Dihye ve'l-Hüseyn”¹⁸³ şeklinde tanınmaktadır.

Küçük yaşlarından itibaren ilim tahsiline başlayan müellif, hafızlığını da bu dönemlerde tamamlamıştır. Yetişkinlik dönemlerinde ise Endülüs'ün muhtelif bölgeleri başta olmak üzere birçok ilim merkezine rihleler yapmıştır. İlim tahsili için gittiği yerler arasında başlıca Horasan bölgesinden Nişabur,¹⁸⁴ Merakeş, Kuzey Afrika, Mısır, Şam ve Erbil gibi bölgeler yer almaktadır.¹⁸⁵

İbn Dihye, almış olduğu dersler sayesinde özellikle hadis ilminde sahip olduğu uzmanlığıyla ön plana çıkmıştır. Biyografi kaynakları onun hadis, fıkıh ve nahiv ilimlerinde âlim olduğunu ayrıca hadisleri ezberleyip nakletme noktasında eşsiz biri olduğunu kaydetmektedir.¹⁸⁶ Hadis ilmindeki uzmanlığı yalnızca ezber ve nakil üzerine değildir. O aynı zamanda cerh ve tadil ilminde de uzmanlaşmıştır.¹⁸⁷

Arap tarihi ve nesebi konularında da uzman olması müellifin eserlerinde ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁸ Onun kaleme almış olduğu eserlerin muhtevası genellikle hadis ile alakalıdır. Bununla birlikte müellifin eserlerinin muhtelif bölümlerinde tarih bilgisindeki uzmanlığı görülmektedir.

Müellif, Eyyûbî hükümdarı olan el-Melikü'l-Kâmil'in hocasıdır. Kâmil, 621/1224 yılında Kahire'de Daru'l-Hadîsi'l-Kâmilîyye ismiyle bilinen bir dârü'l-hadîs inşa ettirmiştir. Bu kurumun idaresini ise İbn Dihye'ye vermiştir. Hükümdar, kısa bir süre bu görevi yerine getiren İbn Dihye'yi görevden almıştır. Bunun gerekçesi ise İbn Dihye'nin konuşmalarındaki tutarsızlık ve hareketlerindeki uygunsuz davranışlardır. Ayrıca o yalancılıkla itham edilmiştir.¹⁸⁹

İlim tahsilini tamamlayan İbn Dihye el-Kelbî, Endülüs'e geri döndüğünde Dâniye'de kadılık görevine getirilmiştir. O, farklı zamanlarda iki defa kadılık

¹⁸³ Mehmet Özdemir, “İbn Dihye el-Kelbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1999), 19: 413.

¹⁸⁴ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 22: 390.

¹⁸⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Âyân*, 3: 449.

¹⁸⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 22: 391.

¹⁸⁷ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, neşredenin ön sözü, ت.

¹⁸⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 3: 449.

¹⁸⁹ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, neşredenininön sözü, ح; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 2: 450.

yapmıştır.¹⁹⁰ Kadılık görevi esnasında hoş görülmeyen tutumları, uygunsuz davranışları sebebiyle kadılıktan azledilmiştir.¹⁹¹ Görevinden azlinin gerekçesi olarak kaynaklar kölesini hadım ettirmesini zikretmektedir¹⁹²

İbn Dihye, bir müddet yerine getirdiği dârü'l-hadîs yöneticiliği ve kadılık görevlerinin ardından 633/1235 senesinde Kahire'de¹⁹³ vefat etmiştir.¹⁹⁴

7.2. Hocaları ve İlmî Çevresi

İlim tahsili maksadıyla pek çok bölgeye gitmiş olan İbn Dihye'nin hocalarının tamamının tespiti zordur. Zira o Endülüs'ten Horasan'a ve Kuzey Afrika'dan Mısır'a kadar birçok ilim merkezini ziyaret etmiştir. Ayrıca orada bulunan hocalardan muhtelif dersler almıştır.

Müellifin hayatını aktaran biyografi yazarları onun yetmiş yakın hocasının varlığından söz etmektedirler.¹⁹⁵ Hocalarının arasında Ebü'l-Kasım b. Beşküvâl gibi dönemin meşhur tarihçileri yer almaktadır.

Ayrıca İbn Hayr, Ebû Bekir b. Ced, Abdullah b. Mücahid, Abdullah b. Zerkûn¹⁹⁶ ve Muhammed b. Ahmed b. el-Meydanî gibi isimler onun bilinen hocaları arasındadır.¹⁹⁷

7.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri

İlim merkezlerinin çoğunu ziyaret eden İbn Dihye Endülüs'e döndüğü zamanlarda orada muhtelif görevlerde bulunmuştur. O, gerek görevi gereği gerek kendisi hakkında yapılan eleştiriler sebebiyle çok fazla talebe yetiştirememiştir.

Müellifin talebeleri hakkında biyografi kaynaklarında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Aynı dönemi paylaştığı diğer âlimlere nazaran kaynaklarda onun talebeleri açıkça zikredilmemektedir. Bunun yanı sıra İbn Dihye, Eyyûbî hükümdarı

¹⁹⁰ Zehebî, *Siyerü Â'lâmi'n-Nübelâ*, 22: 390.

¹⁹¹ Özdemir, "İbn Dihye el-Kelbî", 19: 413.

¹⁹² Zehebî, *Siyerü Â'lâmi'n-Nübelâ*, 22: 392.

¹⁹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yan*, 2: 450.

¹⁹⁴ Zehebî, *Siyerü Â'lâmi'n-Nübelâ*, 22: 394.

¹⁹⁵ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, neşredenin ön sözü, ب*.

¹⁹⁶ Zehebî, *Siyerü Â'lâmi'n-Nübelâ*, 22: 390.

¹⁹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yan*, 2: 449.

el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in yetişmesi ve dinî eğitim alması görevini üstlenmiştir. Onun talebeleri arasında sultan Muhammed'in zikredilmesi mümkündür.¹⁹⁸

Daha çok kaleme almış olduğu eserler sayesinde müellif adından söz ettirmiştir. Cerh ve tadil âlimleri tarafından muhtelif ithamlara maruz kalmasına rağmen kendisi bu alanda önemli etkiler bırakmış birisidir.

7.4. Eserleri

İbn Dihye daha çok hadis ilmiyle alakalı yapmış olduğu çalışmalarıyla ün kazanmıştır. Kaleme aldığı eserler ise genellikle hadis ilmiyle alakalı olmuştur. Fakat bununla birlikte o muhtelif ilim dallarıyla alakalı eserler de yazmıştır. Onun eserleri kısaca şu şekilde zikredilebilir:

7.4.1. Siyer, Tarih ve Biyografi Eserleri

el-İbtihâc fi (Ehâdisi)'l-Mi'rac: Müellifin siyere dair yazmış olduğu eseridir. Eser çalışmanın ikinci bölümünde detaylıca ele alınacaktır.

el-Mutrib fi Eş'âri Ehli'l-Mağrib: Endülüs ve Kuzey Afrika'da yaşamış edebiyatçılar başta olmak üzere muhtelif ilimlerle uğraşmış kişilerin hayatlarının anlatıldığı eserdir.¹⁹⁹

et-Tenvir fi Mevlidi's-Sirâci'l-Münir: Müellif, Erbil'e gittiği yıllarda onu Sultan Muzafferü'd-din karşılamıştır. Onun ziyareti esnasında Hz. Peygamber'in (as) doğumunun büyük bir coşkuyla ve mutlulukla karşılandığını gören müellif mevlid-i nebi formatında eserini kaleme almıştır. Eserin içeriğinde ayrıca sultana övgülerde yer almaktadır.²⁰⁰ Sultan ise bunun karşılığında müellife bin dinar vermiştir.²⁰¹

¹⁹⁸ M. Serdar, Bekar, "el-Melikü'l-Kâmil Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29: 68.

¹⁹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2: 1718.

²⁰⁰ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, neşredenin ön sözü, ۱.

²⁰¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Â'yân*, 2: 449-450.

en-Nibrâs fî Târîhi Hulefâi Benî'l-Abbâs: Eserde ilim, sanat, edebiyat, din ve siyaset gibi ilimlerin tarihten istifade etmesinin gerekli olduğunu belirtilir ve daha sonra Abbâsî Devleti'nin tarihi anlatılır.²⁰²

Buğyetü's-Sâ'il Ammâ Havâhü Kitâbü'd-Delâil: Müellifin, Beyhâki'nin *Delailü'n-Nübüvve* isimli eserini ihtisar ettiği kitabıdır.²⁰³

Müellifin diğer tarih, biyografi ve siyer muhtevalı eserleri şu şekilde zikredilebilir. *Tarihu Ümem fî Ensâbi'l-Arab ve'l-Acem*, *el-Ayatü'l-Beyyinât fî Zikrî ma fî A'zâi Resülillah (sav) mine'l-Mu'cizât*, *el-İstifâü'l-Metlûb fî Tedbiri'l-Hurub*, *el-İ'lâmü'l-Mübîn fî'l-Mufâdele beyne Ehli'l-s-Sıffîn*, *et-Tahkik fî Menâkibi Ebî Bekir es-Siddik*, *Şerhu Esmâi'n-Nebi (sav)*, *el-Müstevfâ min Esmâi'l-Mustafa*, *Meracü'l-Bahreyn fî Fevâidi'l-Meşrikayn ve'l-Mağribeyn*, *Silsiletü'z-Zeheb fî Nesebi Seyyidi'l-Acem ve'l-Arab*,²⁰⁴ ve *el-Alemü'l-Meşhûr fî Fezâ'ili'l-Eyyâm ve's-Şühûr*.²⁰⁵

7.4.2. Hadis ve Fıkıh Eserleri

İbn Dihye yaşadığı dönemde muhaddis kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Talebeleri ondan özellikle hadis okumuşlardır. O bu dersler neticesinde 595/1199 yılında Tunus'ta *Sahîh-i Müslim*'i şerh etmiştir.²⁰⁶

Müellifin *Müslim* şerhi haricinde yazmış olduğu eserleri şu şekilde zikredilebilir: *Envârü'l-Meşrikayn fî Tenkihi's-Sahihayn*, *Nihâyetü's-Sül fî Hasaisi'r-Rasül*, *Musannef fî Ricâli'l-Hadîs*, *Edâ'ü mâ Vecebe fî Vaz'i'l-vazzâ'in fî Receb*, *Vehcü'l-Cemr fî Tahrîmi'l-Hamr*, *Hatabün*.²⁰⁷

7.4.3. Diğer Eserleri

Müellifin yukarıda zikredilen eserleri hadis, fıkıh, siyer ve tarihle alakalı eserleridir. O, bunların dışında da eserler kaleme almıştır. Bu eserler aşağıda belirtilen eserleridir.

²⁰² Özdemir, "İbn Dihye el-Kelbî", 19: 414.

²⁰³ Özdemir, "İbn Dihye el-Kelbî", 19: 414.

²⁰⁴ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, neşredenin ön sözü, * - *ط.

²⁰⁵ Özdemir, "İbn Dihye el-Kelbî", 19: 414.

²⁰⁶ Özdemir, "İbn Dihye el-Kelbî", 19: 414.

²⁰⁷ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, neşredenin ön sözü, * - *ط.

*Ta'lik ala Şihâbi'l-Ahbâr, Tenbihu'l-Besâir fî Esmâi Ümmi'l-Kebâir, es-Sârimu'l-Hindî fî Reddi Ale'l-Kindî, İsmetü'l-Enbiyâ, el-İlmü'l-Meşhûri fî Fadâili'l-Eyyâmi ve's-Şuhuri,*²⁰⁸ *Delilü'l-Mütehayyirîn.*²⁰⁹

8. Kelâî' (v. 634/1237)

8.1. Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı

Tam ismi Ebû'r-Rebî' Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim el-Kelâî olan müellif 565/1169 senesinde Mürsiye bölgesi civarında dünyaya gelmiştir. O, İbn Sâlim ve Ebûr-Rebî künyeleriyle aynı zamanda el-Hımyerî, el-Belensî ve el-Endelüsî nisbeleriyle meşhur olmuştur.²¹⁰

Kelâî, çocukluk yıllarını Belensiye'de (Valencia) geçirmiştir. Küçük yaşlarından itibaren çeşitli ilim dallarıyla meşgul olmaya başlamıştır. Çocukluğunda Belensiye'de almış olduğu bu eğitimler onu ilme teşvik etmiştir. O gençlik yıllarından itibaren ilim tahsil etmek için birçok bölgeye rihle yapmıştır. İşbiliye, Şâtibe, Gırnata ve İskenderiye şehirleri onun yolculuk yaptığı şehirler arasında yer almaktadır.²¹¹ Müellif, rihle yapmış olduğu bölgeler başta olmak üzere muhtelif bölgelerde tanınır hâle gelmiştir.

Müellif, ilmî yolculuklarını tamamladıktan sonra Belensiye'ye geri dönmüştür. Memleketine döndükten sonra Belensiye Camii'nde hatiplik yapmıştır. O, bir süre sonra devlet yöneticileri tarafından Belensiye'de kadılık görevine getirilmiştir.²¹²

Yaşadığı dönem içerisinde hadis ilminde otorite olarak kabul edilen Kelâî, hadis imamlarının büyüklerinden sayılmıştır. Almış olduğu eğitimler sayesinde

²⁰⁸ Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib*, neşredenin ön sözü, *o - *ط.

²⁰⁹ Özdemir, "İbn Dihye el-Kelbî", 19: 414.

²¹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 23: 135.

²¹¹ Kelâî, Süleyman b. Mûsâ b. Sâlim b. Hasan el-Hımyerî, *el-İktifâ bimâ Tezâmmenehû min Meğâzi Râsûlillah ve's-Selâseti'l-Hülefâ*, thk. Dr. Muhammed Kemâledin İzzeddin Âli, (Beirut: Daru'l-Kûtûbi'l-İlmiyye, 1999), 1: 1.

²¹² Makkarî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin, *Nefhu't-Tıb min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb ve Zikru Vezîrihâ Lisâni'd-Dîn İbni'l-Hatîb*, thk. İhsân Abbâs, (Beirut: Dâru Sadır, 1968), 4: 475.

özellikle cerh ve tadil alanlarında uzmanlaşmıştır. Onun bu ilme dair verdiği bilgiler kendisinden sonraki nesiller için önem arz etmiştir.²¹³ Durumun böyle olması diğer ilim dallarının yanı sıra Kelâî'nin muhaddis kimliğini ön plana çıkarmıştır.

O aynı zamanda hitabet konusunda da etkili bir âlimdir. Kusursuz nitelikte ve etkileyici özelliğe sahip konuşmalara ve hutbelere sahipti. Onun bu özelliğinden faydalanmak isteyen yöneticiler sarayda hitabet için onu bulundurmuşlardır.²¹⁴ Sarayda bulunduğu süre zarfında elçileri karşılama gibi görevleri icra etmiştir.

Müellif, Endülüs'te yaşadığı dönemdeki olayları ve tarihî süreçte farklı özellikleriyle ön plana çıkmış olan kişilerin doğum ve ölüm tarihlerini hıfzede meşhur olmuştur. Durumun böyle olması onun ricâl ve nesep bilgisine sahip olmasından ileri gelmektedir. Müellifin bu konudaki uzmanlığı eserlerine yansımıştır. Kelâî'nin uzman olduğu bu gibi diğer bazı özellikleri biyografi kaynaklarında farklı şekillerde zikredilmektedir.²¹⁵

İlimle meşguliyetinin yanı sıra orduyla birlikte çeşitli savaşlara katılan Kelâî, 634/1237 senesinde Zi'l-hicce ayında vefat etmiştir.²¹⁶ Belensiye topraklarına yakın bir yer olan Enîşe bölgesinde düşmanla yapılan savaşta yer almış ve savaş esnasında devlet sancağı taşıma görevini yerine getirmekteyken şehit olmuştur.²¹⁷

8.2. Hocaları ve İlmî Çevresi

Kelâî ilim tahsili için gitmiş olduğu bölgelerde çeşitli ilim adamlarıyla tanışmış onların ders halkasına katılmış ve onlardan icazet almıştır. Ona icazet verenler arasında Abdü'l-Hâk el-Ezdî, Ebû Abdullah b. el-Hadrâmî, Ebû Tâhir b. Avf ez-Züheyrî ve Ebû'l-Abbas b. Muzâ' gibi Endülüs'te ve İskenderiye'de meşhur olmuş âlimler vardır.²¹⁸

²¹³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 23: 135-136.

²¹⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 23: 136.

²¹⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 23: 136.

²¹⁶ Makkarî, *Nefhu't-Tıb*, 4: 475.

²¹⁷ Kelâî, *el-İktifâ*, 1: 1-2.

²¹⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 23: 135. Ayrıca bkz; Abdülâzîm b. Abdülkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *et-Tekmile fî Vefeyâti'n-Nakâle*, thk. Beşşar Avvâd Mâ'rûf, (Bağdât, Müessesetü'r-Risâle, 1984), 3: 461-462.

Kelâî'nin ilim tahsil ettiği diğer meşhur hocaları arasında Ebû'l-Kâsım b. Hubeyş,²¹⁹ Ebû'l-Atâ b. Nezâr, Ebû'l-Haccâc b. Eyyüb, Ebû Bekir b. Ced, Ebû'l-Velîd b. Rüşd ve Ebû Abdullah b. Arus gibi isimler bulunmaktadır.²²⁰

8.3. Talebeleri ve İlmî Etkileri

Endülüs ilim ve kültür geleneğinde önemli bir yeri olan Kelâî birçok talebe yetiştirmiştir. Kaynaklarda onun talebeleriyle olan münasebetleri üzerinde durulmaktadır.

Endülüslü müelliflerin hayatlarına dair bilgileri aktaran kaynaklar, Kelâî' haricindeki konumuz olan Endülüslü diğer âlimlerin talebelerini açıkça zikretmektedir. Fakat buna karşılık Kelâî'nin yetiştirdiği talebelerden yalnızca İbnü'l-Ebbar'ın (v. 658/1260)²²¹ ve Ebû'l-Abbâs b. Gammâz'ın²²² isimleri zikredilmektedir. Müellifin diğer talebeleri ismen zikredilmemektedir.

Hız. Peygamber'in (as) gazvelerine dair yazmış olduğu eseri başta olmak üzere muhtelif alanlarda kaleme almış olduğu eserleri sayesinde müellif adından sürekli söz ettirmiştir. O Endülüs siyer yazıcılığının önemli simalarından biri olmuştur. Ayrıca kendisinden sonra yapılan çalışmaların birçoğu üzerinde etkiler bırakmıştır.

8.4. Eserleri

Siyerinin yanı sıra muhtelif ilim dallarında kitapların sahibi olan müellif biyografi ve hadise dair eserleri bulunmaktadır. Onun eserleri hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür.

---

²¹⁹ Makkarî, *Nefhu't-Tib*, 4: 475.

²²⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 23: 135.

²²¹ Makkarî, *Nefhu't-Tib*, 4: 473.

²²² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 23: 135.

8.4.1. Siyer ve Biyografi Eserleri

el-İktifâ' fî (bimâ Tedammenehu min) Megâzî Rasûlillah ve's-Selâseti'l-Hulefâ: Kelâî'nin Hz. Peygamber'in (as) hayatı ve gazvelerini anlattığı eseridir. Çalışmanın ikinci bölümünde eser üzerinde detaylıca durulacaktır.²²³

Meydânu's-Sabikîn ve'l-Hilbetü's-Sâdikîn: Müellif, İbn Abdülberr'in *el-İstî'âb* isimli eserine eklemeler yapmak maksadıyla kaleme aldığı lâkin tamamlamamış eseridir.²²⁴

8.4.2. Hadis Eserleri

el-Erbâune Hadîsen an Erbâîne Şeyhân li-Erbâîne mine's-Sahabeti fî Erbâîne Mâna: Kelâî'nin muhtelif râvi ve sahabelerden derlediği kırk hadis ve onların şerhi olan eseridir.

el-Müselâlat ve'l-İnşadât: Müellifin müselâlat hadisleri hakkında yapmış olduğu çalışmasıdır.²²⁵

Yukarıda zikredilen eserler haricinde Kelâî'nin muhtelif alanlarda kaleme aldığı eserleri mevcuttur. Çoğunluğu biyografi eserleri olan eserleri kısaca şu şekilde sıralanabilir; *el-İ'lâm bi-Ahbâri'l-Buhâri'l-İmam, Dîvânü'r-Resâlih, Dîvânü Şi'rih, Hilyetü'l-Emâlî fî'l-Vakîati ve'l-Avâlî.*²²⁶ Müellifin zikredilen bu eserlerinin dışında ise; *Cühdü'n-Nasih ve Hazzü'l-Menih min Müsâceleti (mu'ârazati)'l-Ma'arrî fî Hutbeti'l-Fasih, Misbâhu'z-Zulem min Hadisi Resûlillâh Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Bernamecü Merviyâtih, el-Mu'cem fî Men Vâfekat Künyetühu Künyete Zevcihi mine's-Sahâbe ve es-Sübâ'iyâtü'l-Muharrece min Ehâdisi Ebî Alî es-Sadeî.*²²⁷

²²³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 23: 136.

²²⁴ Kelâî, *el-İktifâ*, 1: 1; *Nefhü't-Tib*, 4:475. İlgili maddenin Diyanet İslâm Ansiklopedisi yazarı M. Yaşar Kandemir 'Meydânu's-Sâdikîn ve'l-Hilbetü's-Sâdikîn' isimli eserin ismini 'Hilyetü's-Sâdikîn' şeklinde belirtmiştir. Fakat Kelâî'nin *el-İktifâ* isimli eserinin ön sözünde ve diğer kaynaklarda bu eserin adı 'Hilbetü's-Sâdikîn' şeklinde geçmektedir. Kanaatimizce eserin isminin manası dikkate alındığı zaman 'Hilbetü's-Sâdikîn' şeklinde kullanım daha doğru olacaktır.

²²⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 23: 136.

²²⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 23: 136.

²²⁷ Mehmet Yaşar Kandemir, "Kelâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2002), 25: 194.

9. DEĞERLENDİRME

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde Endülüslü siyer müelliflerinin hayatları, hoca ve talebeleri zikredilmiş oldu. Aynı zamanda eserleri hakkında kısaca bilgiler aktarıldı. Müelliflerin biyografilerine dair aktarılan bu bilgiler ikinci bölümde yapılacak değerlendirmeler için gereklilik arz etmektedir. Zira bir müellifin ortaya koyduğu eserde, doğduğu ortamdan almış olduğu eğitime ve yapmış olduğu rihlelerden yaşadığı döneme kadar pek çok olayın etkisi olduğu bilinmektedir.

Konu edinilen müelliflerin hayatları hakkında genel olarak şu yorumların yapılması mümkündür; konu edinilen müelliflerin tamamı ilmî bir muhitte, kültür seviyesi yüksek bir çevrede dünyaya gelmiştir. Gerek aile büyükleri gerekse de çevrelerinde bulunanlar ilimle uğraşan kimseler olduğu için kendileri de küçük yaşlarından itibaren ilimle meşgul olmuşlardır.

Müellifler neredeyse çocukluk dönemlerinde Kuran'ı hıfzetmişlerdir. Kuran hıfzından sonra Endülüs'te yaygın olan anlayış üzerine şiir ve edebiyata dair eğitimler almışlardır. Ayrıca muhtelif eserlerden şiir bölümleri ezberlemişlerdir.

Kuran hafızlığı ve edebiyat eğitimlerinin ardından pek çok konuda eğitim alan müellifler kendilerini çok yönlü olarak geliştirmişlerdir. Aklî ve naklî ilimlere dair eserler kaleme almışlardır. Muhaddis kimliğiyle ön plana çıkan âlimlerin sayısı oldukça fazladır. İmam Mâlik'in (v. 179/795) *Muvatta*'sıyla büyük gelişme gösteren hadis ilmi Endülüs'te talep edilen ilimlerin başında zikredilmektedir.

Müelliflerin çoğu Endülüs'te eğitimlerini tamamladıktan sonra Endülüs'ün farklı şehirleri başta olmak üzere muhtelif bölgelere rihlelerde bulunmuşlardır. Gittikleri bölgelerde birçok âlimden dersler alıp memleketlerinde bu bilginin yayılmasını sağlamışlardır.

İlmî yönden donanıma sahip olan müelliflerin kimisi memleketlerine döndükleri zaman ilme devam etmişlerdir. Kimileri ise yöneticilerin istekleri doğrultusunda ilmî faaliyetleri ikinci plana bırakıp kadılık, dârülhadis yöneticiliği gibi görevleri ifa etmişlerdir.

Endüslü siyer müellifleri özelinde söylenilmesi gereken başka bir konu vardır. Onlardan yaşadıkları dönemde devlet yöneticileri ile dostluk kuran âlimler de olmuştur. Durumun böyle olması bazı durumlarda faydalı olabiliyorken bazı durumlarda da zararlı olabilmıştır. Süheylî gibi âlimlerin ömrünün son günlerini sarayda geçirmesini sağlayan gerekçe bununla ilgilidir. Aynı şekilde İbn Dihye el-Kelbî gibi âlimlerin ise sürekli devlet yöneticilerinin gözetimi altında kalması ve görevinden azledilmesi de bu durumun doğal bir sonucudur.

Söz konusu âlimlerden kimileri ise muhtelif sağlık problemleri ile uğraşmışlardır. İhtilafı rivayetler söz konusu olmakla birlikte Süheylî bu durumun örneklerindedir. O şayet görme engeli bulunuyor idiyse bile ömrünün çoğunu ilmî faaliyetler çerçevesinde geçirmiştir.

Endüslü siyer müellifleri arasında farklı karakteristik yapıya sahip kimselerde bulunmaktadır. Nitekim Kelâî' örneğinde görüldüğü gibi savaş zamanı ordu içerisinde asker, barış günlerinde halk arasında ders veren bir âlim portresi çizenlerde vardır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde yukarıda zikredilen Endüslü müellifler tarafından kaleme alınan siyerler incelenecektir. Bu inceleme esnasında eserlerin muhtelif yönlerine dikkat çekilecektir.

II. BÖLÜM

ENDÜLÜSLÜ MÜELLİFLERCE KALEME ALINMIŞ SİYER ESERLERİ

İslâm medeniyetinde siyer yazıcılığı noktasında Endülüslü siyer müelliflerinin ortaya koydukları eserler önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde Endülüslü müellifler tarafından kaleme alınan siyere dair eserler incelenecektir.

Eserler incelenirken doğrudan siyer muhtevalı eserler, Hz. Peygamber'in (as) şemailine dair eserler, muhtevasında siyere dair bilgiler bulunan eserler, siyer şerhleri ve diğerleri olarak incelenecektir. Müelliflerin eserlerini kaleme alırken dikkat ettiği noktalar ve usûlleri, kaynakları, eserlerin yayınları ve varsa tercümeleri hakkında bilgiler verilecektir.

1. Siyer Eserleri

Bu başlık altında Hz. Peygamber'in (as) hayatını doğumundan vefatına kadar bir bütün hâlinde ele alan veya siyere dair malûmatlar olan gazve ve seriyyeler üzerinde duran eserler incelenecektir. İncelenecek olan eserler; İbn Hazm'ın *Cevâmiü's-Sîre'si*, İbn Abdülber'in *ed-Dürer fî'htisâri'l-Megâzi ve's-Siyer'i* ve Kelâî'nin *el-İktifâ' fî bîmâ Tedammenehu min Megâzi Resûlillah ve's-Selâseti'l-Hulefâ* isimli eserleri olacaktır.

1.1. İbn Hazm: *Cevâmiü's-Sîre*

1.1.1. Muhtevası

İbn Hazm, *Cevâmiü's-Sîre*'sinde isminden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in (as) hayatını özet bir şekilde anlatmaktadır. Eser siyere dair iki bölüm ve beş farklı bölümden müteşekkildir.²²⁸ Abdülkerim Sami el-Cündî tarafından yayına hazırlanan baskısında ise son bölümde yer alan beş adet farklı bölüm yer almamaktadır. Bu baskısında eser, Hz. Peygamber'in (as) nesebi ve doğumu ile başlayıp vefatıyla sona ermektedir.²²⁹

Tahkikini İhsân Abbâs'ın yapmış olduğu baskının son bölümlerinde beş farklı risale vardır. O risalelerde de sırasıyla **1.** Büyük şehirlerde okunan tevatürle gelen kıraatler. **2.** Hadis rivayetinde bulunan sahabîler ve rivayet ettikleri hadislerin sayısı. **3.** Müftî/fetva veren sahabîler. **4.** Hz. Peygamber'in (as) vefatından sonra meydana gelen fetihler ve önemli olaylar. **5.** Hz. Peygamber'den (as) sonra halife olan kişiler ve halifelik dönemleri, konuları ele alınmaktadır.²³⁰

Eserin ilk sayfalarında Hz. Peygamber'in (as) soyu, dünyaya gelişi, peygamberlik belirtileri, kaç defa hac ve umre yaptığı, katılmış olduğu gazve ve seriyelerin bilgisi yer almaktadır. Devam eden sayfalarda ise, Hz. Peygamber'in (as) isimleri ve isimlerinin manaları, şemailine dair bazı özellikleri ve vahiy kâtipleri hakkında bilgiler aktarılmaktadır. Daha sonra eserde Hz. Peygamber'in (as) hizmetçileri, müezzinleri, elçileri, hanımları, çocukları ve ahlakına dair bilgilere yer verilmektedir. Bütün bu konulara değindikten sonra İbn Hazm vahyin nüzulünü anlatarak kısmen de olsa kronolojik siyer anlatıma başlamaktadır.²³¹ İbn Hazm eserin başlangıcında olayları tematik bir yaklaşımla ele alırken ilerleyen sayfalarda kronolojiyi esas alarak anlatımına devam etmektedir.

---

²²⁸ İbn Hazm, Ahmed b. Saîd el-Endelüsî, *Cevâmiü's-Sîre*, thk. İhsân Abbâs, (Mısır: Daru'l-Meârif, 1900).

²²⁹ İbn Hazm, Ahmed b. Saîd el-Endelüsî, *Cevâmiü's-Sîre*, thk. Abdülkerim Sami el-Cündî, (Beyrut: Daru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 2002). (229 numaralı dipnottan itibaren verilen *Cevâmiü's-Sîre* isimli eserin dipnotları bu baskıya ait değildir. İhsân Abbâs'ın tahkiki olan esere aittir.)

²³⁰ İbn Hazm, *Cevâmiü's-Sîre*, 44-380.

²³¹ İbn Hazm, *Cevâmiü's-Sîre*, 244.

İbn Hazm ilk gelen vahiy ile başlayan kronolojik siyer anlatısına Hz. Peygamber'in (as) vefatı ile son vermektedir. Bu iki bölüm arasında Hz. Peygamber'in (as) hayatında vuku bulan meselelerin pek çoğuna temas edilmiştir. İbn Hazm başlangıç kısmında zikrettiği mucizeleri kitabın ilerleyen sayfalarında konuyla alakalı olarak yeri geldikçe tekrar detaylı bir şekilde anlatmıştır.

Eserde Hz. Peygamber'in (as) katıldığı savaşların anlatıldığı bölümlerde konulara detaylıca değinilmektedir. Bedir, Uhud gazveleri ve Mekke'nin fethi hakkında verilen bilgiler buna örnektir. Savaşlar hakkında genel bilgiler verildikten sonra Müslümanlardan kaç kişinin şehit olduğu, isimlerinin neler olduğu ve müşriklerden kaç kişinin öldüğü ve kimler olduğu detaylıca anlatılmaktadır. Bu iki savaş hakkında aktarılan bu bilgiler diğer savaşlar için geçerli değildir. Diğer savaşlar hakkında genel bilgiler aktarılır ve detaya girilmez.²³²

1.1.2. Usulü

Müellif kaleme almış olduğu eserlerinde genellikle muhtasar şekilde konulara temas etmiştir. Onun eserleri okuyucu tarafından anlaşılması kolay bir anlatıma sahiptir. Aynı zamanda ele alınan konular akıcı bir üslup ile anlatılmıştır. Ele alınan konularda fazla detaya inilmeden meselenin özü üzerinde durulmuştur. İbn Hazm'ın pek çok eserinde uyguladığı kolay anlaşılabilirlik ve muhtasar anlatımı *Cevâmiü's-Sîre* isimli eseri için de düşünebilir.

Cevâmiü's-Sîre'yi yazarken müellif, tam manasıyla kronolojik tarih anlayışı gözetmemiştir. Yani Hz. Peygamber'in (as) doğumundan vefatına kadar vuku bulan olayları tarihî bir hiyerarşi gözeterek kaleme almamıştır. Onun siyer anlayışı daha çok tematik siyer anlayışına yakındır, denilebilir.

Davud b. Ali ez-Zâhiri'nin (v. 270/884) kurmuş olduğu Zâhirilik mezhebi Endülüs'te İbn Hazm eliyle daha fazla yayılmıştır. Zâhiriliğin Endülüs'teki en parlak dönemi İbn Hazm zamanı ve sonrasıdır.²³³ İbn Hazm'ın Zâhirilik mezhebine mensubiyeti eserine ve eserindeki rivayetleri ele alış usulüne de yansımıştır. İbn

²³² İbn Hazm, *Cevâmiü's-Sîre*, 50-300.

²³³ Hacı Yunus Apaydın, "Zâhiriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44: 93-100.

Hazm'ın *Cevâmiü's-Sîre*'sinde kısmende olsa mezhebî aidiyetinin izdüşümlerini görmek mümkündür. Onlardan biri Benî Kureyzâ'da yaşanan olay üzerine yaptığı açıklamadır;

*Rasulüillah (as), Benî Kureyzâ Gazvesi'nde Müslümanların ikindi namazlarını tehir etmelerini, Benî Kureyzâ'nın topraklarına varıncaya kadar da hiç kimsenin namaz kılmamasını istemişti. (Fakat sefer/savaş esnasında) Müslümanlardan bir kısmı Hz. Peygamber'in (as) belirttiği yere varmadan vakit çıkacak endişesiyle yol üzerinde namazlarını eda ettiler. Bir kısmı ise Hz. Peygamber'in (as) emrini dile getirip yola devam ettiler hatta öyle ki ikindi namazlarını ancak gece vakti kılabilirdiler. Durumun bu şekilde olduğu Hz. Peygamber'e (as) iletilince Hz. Peygamber (as) sessiz kaldı, kimseyi azarlamadı. (...) İbn Hazm bu bilgiyi aktardıktan sonra şu ifadelerle yer vermektedir. "Allah daha iyisini bilmektedir ya eğer bizler o gün Hz. Peygamber'in (as) ordusunda olsaydık ve namazlarınızı tehir edin şeklinde bir emir alsaydık Benî Kureyzâ topraklarına vâsıl olmadıkça namazlarımızı kılmazdık. Velew ki aradan günler geçip gitse bile."*²³⁴

"Hz. Peygamber (as) Mekke'nin fethedildiği gün savaşmayan kimselerin öldürülmeyeceğine dair eman vermiştir. İbn Hazm bu olayı aktarırken "her Müslüman'ın bu uyarılara (savaş ahlakına) uyması gerekir demektedir." Müellif olayı yalnızca o gün Mekke fethine katılan Müslümanlarla kısıtlamamıştır. Bilakis lafzı mutlak ve zahiri manasıyla yorumlamıştır.²³⁵

Yukarıda örnekleri görüldüğü üzere İbn Hazm, rivayetleri mezhebî görüşleri çerçevesinde yorumlamaktadır. Hz. Peygamber'in (as) bir sözü veya uygulaması bulunması durumunda salt olarak tabi olunması gerektiğini söylemektedir. Konu ile alakalı bir rivayet varsa o rivayetin zahirî manasıyla amel etmek gerektiğini bunun yeterli olacağını belirtmiş ve farklı yerlerde de bu durumu vurgulamıştır.

İbn Hazm'ın ulaştığı bilgileri dile getirme usulü önemlidir. Müellif araştırmalarında oldukça titiz ve seçici davranmıştır. Böylesine dikkatli bir şekilde uyguladığı araştırmaları neticesinde ulaştığı bilgilerin yanlış olma ihtimalinin

---

²³⁴ İbn Hazm, *Cevâmiü's-Sîre*, 192.

²³⁵ İbn Hazm, *Cevâmiü's-Sîre*, 136.

olmadığını düşünmektedir. Durumun böyle olmasından dolayıdır ki eserin pek çok yerinde ‘لا شك’ (şüphesiz böyledir, budur) ifadeleri yer almaktadır. Bu durumun örnekleri şu şekilde zikredilebilir.

“Megazi yazarları demektedir ki: Hendek Gazvesi hicretin beşinci yılında Şevval ayında vuku bulmuştur. Fakat bu gazvenin hicretin dördüncü yılında meydana geldiğine dair hiçbir ‘şüphe yoktur’.”²³⁶

“Hudeybiye günü Peygamber (as.) ile birlikte yedi yüz Müslüman’ın umre niyetiyle yola çıktığı rivayet edilir. Bu rakamlar ‘kesinlikle’ doğru değildir. ‘Kuşkusuz ki doğru olan bilgi’ Müslümanların o gün bin üç yüz veya bin beş yüz kişi olduklarıdır.”²³⁷ Müellif bu rakamları abartı bulmaktadır.²³⁸

İbn Hazm’ın olayların tarihlerine yaklaşım usulü de önemlidir. Onun eserlerinde vermiş olduğu tarihlerin pek çoğu diğer tarihçilerin vermiş olduğu tarihlerden farklıdır. Çünkü İbn Hazm’a göre Hicrî yılbaşının ilk ayı Muharrem ayı değildir. O hicrî takvimin başlangıç ayı olarak Rebûlevvel ayını kabul etmektedir. Eserlerinde ‘yılın ilk ayı’ şeklindeki kullanımıyla Rebûlevvel ayını kastetmektedir.²³⁹ Müellif, eserinde tarihlendirme usulünü de bu minvalde gerçekleştirmiştir.

Hz. Peygamber (as) takvimin başlangıcı olan Rebûlevvel ayını Medine’de geçirmiştir.²⁴⁰

Siyer ve sahabe hayatına dair aktarılan rivayetlerde kendisine göre yanlışlık veya hata olduğunu fark ettiği zaman İbn Hazm bunu uygun bir şekilde dile getirmiştir. Yapılan hatayı tespit ettikten sonra çeşitli delillerle bu hatayı ispat etmiştir. Allah’ın himaye ettiği dışında herkesin hata yapabileceğini söylemiştir. Buhârî’nin *Sahih*’inde de aynı şekilde hatalı bir rivayet olduğunu tespit etmiş ve eserinde şu şekilde dile getirmiştir:

²³⁶ İbn Hazm, *Cevâmiü’s-Sîre*, 185.

²³⁷ İbn Hazm, *Cevâmiü’s-Sîre*, 207.

²³⁸ İlgili konunun Dia maddesinde Müslümanların 1400-1500 kişi olduğu zikredilmektedir. Muhammed Hamîdullah, “Hudeybiye Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998) 18:297-299.

²³⁹ İbn Hazm, *Cevâmiü’s-Sîre*, 59.

²⁴⁰ İbn Hazm, *Cevâmiü’s-Sîre*, 59.

Müellif, Benî Mustalik Gazvesi'ni anlatırken: *Sa'd b. Muaz ve Sa'd b. Ubâde arasında bir mesele hakkında tartışma çıktığı sahîh kitaplardan bizlere nakledilmiştir.*²⁴¹ *Fakat bizim nazarımızda bu rivayet hatalıdır. Çünkü Sa'd b. Muaz, Benî Kureyza Gazvesi'nden hemen sonra (aldığı yara sebebiyle) vefat etmiştir. Benî Müstalik Gazvesi hicretin dördüncü yılında vuku bulmuşken Benî Kureyza gazvesi ise hicretin altıncı yılında vuku bulmuştur. Bahsi geçen tartışma ise Benî Mustalik Gazvesi'nden bile en az elli gün sonra meydana gelmiştir.* (İbn İshak'tan almış olduğu bir rivayete göre bu münakaşanın Sa'd b. Muaz ile değil Useyd b. Hudayr ile meydana geldiğini zikretmiştir.) Bu bilgileri verdikten sonra *Allah'ın koruması (haricinde ki kitap) herkesin hata yapabileceğini açıkça zikreder.*²⁴²

İbn Hazm nesep ilminde mütebahhir bir âlimdir. Onun bu meziyeti siyer yazım usulünde önemli yer tutmaktadır. Müellif, seriyelere, gazvelere katılan ve o savaşlarda şehit olan sahabîleri aynı zamanda müşrik ve ehli kitaptan olan kişileri daima nesepleriyle birlikte zikretmiştir. Müellif, *Cevâmiü's-Sîre*'de olayları anlatırken siyere olan vukufiyetini nesep bilgisi ile harmanlamıştır. Ayrıca o herhangi bir olayı anlatırken muhtelif iki sahabe arasında bir akrabalık bağı varsa bunu gerektiği yerlerde zikretmiştir:

Müslümanlara uygulanan boykotun anlatıldığı bölümde şu ifadeler yer verilmektedir: *Bu konuda en güzel davranışı ise Hişâm b. Amr b. el-Hâris b. Hubeyyib b. Nasr b. Mâlik b. Hisl b. Âmir b. Lüeyy sergiledi. Nitekim o, Züheyr b. Ebû Ümeyye b. el-Muğire el-Mahzumî ile karşılaştı. Dayılarını Kureyş'e teslim etmesinden dolayı onu kınadı. Zira Züheyr'in annesi Rasûlullah'ın (as) halası Atike bint Abdülmuttalib'idi.*²⁴³

Müellifin siyer yazım metodunda zikredilmesi gereken bir diğer konu ise ayet ve hadisleri kullanımıdır. Eserde özellikle Kuran ve siyer ilişkisi üzerinde durulmuştur. Siyer anlatımı esnasında ayetlere atıfta bulunmuştur. Bu duruma örnek mahiyetinde:

²⁴¹ Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Muaz arasında geçtiği iddia edilen bu rivayet hakkında bkz.: Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, y.y: Dâru Tavki'n-Necât, 1422, (Meğazi, 35 No. 4141).

²⁴² İbn Hazm, *Cevâmiü's-Sîre*, 206.

²⁴³ İbn Hazm, *Cevâmiü's-Sîre*, 63-64.

“Allah Teâlâ tahyir ayetini indirdiği vakitte, müminlerin anneleri (Hz. Peygamber’in as) hanımlarının tamamı Hz. Peygamber’i (as) tercih ettiler.”²⁴⁴

“Hz. Peygamber (as) Allah’ın da vasıflandırdığı üzere mükemmel bir ahlak üzerineydi.”²⁴⁵ ifadeleri zikredilebilir.

Cevâmiu’s-Sîre’nin siyer yazımında hadisler önemli bir yere sahiptir. Birçok noktada hadislere müracaat edilmiştir. Onlardan birisinde:

“Yetim ve öksüz bir şekilde yetişen Hz. Peygamber’e (as) bütün güzel hasletleri Allah öğretmiştir. Bu konuda da Hz. Peygamber (as) “Beni Rabbim terbiye etti ne de güzel terbiye etti.” buyurmuştur. Bu rivayet hadis kullanımının yanı sıra İbn Hazm’in peygamber tasavvurunu ortaya koymasından önemlidir.

1.1.3. Kaynakları

Siyer yazıcılığının temel kaynaklarından biri Kuran’dır. İbn Hazm *Cevâmiu’s-Sîre*’yi kaleme alırken Kuran’ı Kerim’in ayetlerinden sıkça yararlanmıştı. Konuyla ilgili bir ayet bulunuyorsa ilgili yerde hemen o ayetleri zikretmiştir. Müellif ayrıca sebebi nüzule de dikkat etmiştir. Zikrettiği olay üzerine ayet nâzil olduysa “Bu ayetler zikredilen olay üzerine nâzil olmuştur.” şeklinde ifadeler yer vermiştir.²⁴⁶

Siyer yazıcılığının ikinci temel kaynağı şüphesiz ki Hz. Peygamber’in (as) hadisleridir. Zira hadisler Hz. Peygamber’in (as) günlük hayatının mühim kaynakları arasında yer alır. İbn Hazm’da siyerini kaleme alırken hadislere sıkça müracaat etmiştir. İbn Hazm hadis kaynaklarında rivayet edilen ve Hz. Peygamber’in (as) mucizelerini ihtiva eden pek çok bilgiye *Cevâmiü’s-Sîre*’de yer vermektedir. Eserinin ilk sayfalarında Hz. Peygamber’in (as) (Peygamberlik) alametleri başlığı altında otuz yedi farklı mucizenin zamanını ve keyfiyetini açıklamıştır.²⁴⁷

Eserde istifade edilen kaynaklar arasında *Cemheretü Ensâbi’l-Arab*’ında zikredilmesi gerekmektedir. Nitekim *Cevâmiu’s-Sîre*’nin birçok noktasında kendi

²⁴⁴ İbn Hazm, *Cevâmiü’s-Sîre*, 27.

²⁴⁵ İbn Hazm, *Cevâmiü’s-Sîre*, 29.

²⁴⁶ İbn Hazm, *Cevâmiü’s-Sîre*, 25, 27, 29, 30.

²⁴⁷ İbn Hazm, *Cevâmiü’s-Sîre*, 7-14.

eserine atıflarda bulunmaktadır. Bu durumun örneği kitabın çoğu satırlarında görülmektedir.

İbn Hazm, Kuran ve hadislerden sonra kendisinden önce yazılmış olan siyer kaynaklarına müracaat etmiştir. Eserin tamamı dikkate alındığında genellikle İbn İshâk'ın (v. 151/768) *es-Sîre* isimli eserinden alıntılar yaptığı görülmektedir. Ayrıca İbn Hazm, Vâkıdî'nin (v. 207/823) *Meğazi*,²⁴⁸ Halîfe b. Hayyât'ın (v. 240/854) *Târihü Halîfe b. Hayyât* ve İbn Abdülber'in (v. 463/1071) *ed-Düer*²⁴⁹ isimli eserleri başta olmak üzere kendisinden önce yazılan birçok siyer ve İslâm tarihi kaynağından istifade etmiştir.

Müellifin kaynakları arasında İbn Abdülber'in bulunuyor olması önem arz etmektedir. Zira İbn Hazm'ın vefatı 456/1064 iken İbn Abdülber'in vefatı 463/1071'dir. Bu durumda İbn Hazm kendisinden takriben 7-8 yıl sonra vefat eden bir âlimin ve talebesinin eserinden istifade etmiş bulunmaktadır. Bu durumda İbn Abdülber eserini İbn Hazm'dan önce kaleme almıştır ve eseri meşhur olmuştur.

İbn Hazm'ın yararlanmış olduğu kaynaklar arasında günümüze ulaşamayan eserler de mevcuttur. *Târihu Ebî Hasan ez-Ziyâdî* gibi bazı eserler çeşitli sebeplerle günümüze ulaşamamış eserlerdir. Bu eserlerden geriye bazı tarih kitaplarında küçük alıntılar kalmıştır. Zikredilen eserlerin varlığından bu şekilde haberdar olunmaktadır.²⁵⁰

1.1.4. Kaynak Değeri

İbn Hazm eserlerinde genellikle olayları özetleme yöntemini kullanmıştır. Siyer yazımında da bu yöntemi ön plana çıkarmıştır. Müellif konuyla alakalı bütün rivayetleri zikretmek yerine sadece yeterli rivayetleri zikretmiştir. Rivayetlere karşı bu tutumu onun eserinin güvenilirliğini artırmıştır.

Müellif titiz çalışmaları neticesinde ulaştığı verilerin kesin olduğunu dile getirip diğer ihtimallerin doğru olamayacağını belirtir. Kendi içerisinde sistematik ve

²⁴⁸ İbn Hazm, *Cevâmiü's-Sîre*, 26.

²⁴⁹ İbn Hazm, *Cevâmiü's-Sîre*, 52. (thk. İhsan Abbas).

²⁵⁰ İbn Hazm, *Cevâmiü's-Sîre*, neşredenin önsözü, 3.

bütüncül anlayışa sahip olduğu için onun eseri uzun zaman boyunca başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.

İbn Hazm *Cevâmiü's-Sîre*'yi ilmî bir disiplin çerçevesinde yazmıştır. Yapmış olduğu dikkatli araştırmalar ve kapsamlı çalışmaları sayesinde kendisinden sonra yazılan siyer kitaplarına da kaynaklık etmiştir. İbn Kesîr (v. 774/1373), Makrizî (v. 845/1442), Kastallânî (v. 923/1517) ve Diyarbekrî (v. 990/1582) gibi âlimler başta olmak üzere İbn Hazm'ın eserlerinden özellikle de *Cevâmiü's-Sîre* adlı eserinden doğrudan veya dolaylı olarak alıntılar yapmışlardır.²⁵¹

1.1.5. Yayınları ve Tercümeleri

Endülüs'te yazılan siyerlerin maruf ve meşhur olanlarından birisi de İbn Hazm'ın eseridir. Fakat bu eser Doğu'da kaleme alınan eserler kadar fazlaca tahkik edilmemiş ve onlar kadar yayımlanmamıştır.

Tespit edilebildiği kadarıyla *Cevâmiü's-Sîre* İhsân Abbâs, Nâsîrüddin el-Esed ve Abdülkerim Sâmi el-Cüdi tarafından üç farklı tahkiki yapılmıştır.

Cevâmiü's-Sîre'nin Türkçeye tercümesi ise Mehmet Salih Arı tarafından 2004 yılında yapılmıştır. Çıra Yayınlarından neşredilen eser *Siyerin Özü* ismiyle neşredilmiştir.²⁵²

1.2. İbn Abdülber: *ed-Dürer fi'htisâri'l-Megâzi ve's-Siyer*

1.2.1. Muhtevası

İbn Abdülber'in *ed-Dürer fi'htisâri'l-Megâzi ve's-Siyer*²⁵³ isimli eseri Endülüs'te yazılmış olan ilk siyer çalışmalarından birisi olarak bilinmektedir.²⁵⁴ Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere müellif, Hz. Peygamber'in seriye ve gazveleri üzerinde durmuştur.

²⁵¹ İbn Hazm, *Cevâmiü's-Sîre*, neşredenin önsözü, 5.

²⁵² İbn Hazm, *Siyerin Özü*, çev. M. Salih Arı, (İstanbul: Çıra Yay., 2004).

²⁵³ İbn Abdülber en-Nemerî, Yûsuf, *ed-Dürer fi'htisâri'l-Megâzi ve's-Siyer*, thk. Dr. Şevkî Dayf, (Kahire: Daru'l-Meârif, 1966).

²⁵⁴ Leys Suûdcâsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", 19: 271.

Eserde Hz. Peygamber'in (as) doğumu, doğduğu çevre ve gençlik yıllarında yaşadığı olaylara yer verilmemektedir. Müellif 'bu bilgileri *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* isimli eserimde zikretmişim'²⁵⁵ diyerek *ed-Dürer*'de mezkûr bilgileri tekrar etmeye gerek duymamıştır.

Müellif, *ed-Dürer*'e Hz. Peygamber'e (as) ilk vahyin gelişi ve vahyin geliş şekilleri, Varakâ b. Nevfel'e gidilmesi ve fetretü'l-vahyi anlatarak başlamıştır. İbn Abdülber, eserin ilerleyen bölümlerinde ise Hz. Peygamber'e (as) iman eden ashabının çekmiş olduğu maddî ve manevî sıkıntıları anlatır. Sonra da sırasıyla ve genel olarak Habeşistan hicreti, cinlerin Hz. Peygamber'e (as) iman etmesi, Taif yolculuğu, Medine hicreti, Hz. Peygamber'in (as) seriyye ve gazveleri, Hudeybiye umresi,²⁵⁶ Huneyn Gazvesi, Veda haccı ve Hz. Peygamber'in (as) vefatı gibi konulara değinmektedir. Bu açıdan onun siyerini kronolojik bir siyer olarak isimlendirmek mümkündür.

"*Hz. Peygamber'in (as) Savaşlarından İnciler*" ismini verdiği eserinde İbn Abdülber, seriyye ve gazveler üzerinde sıkça durmuştur. Müellifin eseri yaklaşık olarak üç yüz sayfa olmasına karşın yaklaşık yüz elli sayfasında Hz. Peygamber'in (as) gazveleri ve seriyyeleri anlatılmaktadır.²⁵⁷

İbn Abdülber, siyer âlimlerinin ilk seriyye olarak kabul ettikleri seriyye hakkında farklı görüşler ortaya attıklarını belirtmiştir. Bu farklı görüşleri eserin ilgili bölümünde zikretmiş akabinde İbn İshâk ve Medâinî'nin görüşlerini zikrederek konuyu noktalamıştır.²⁵⁸ Müellif bu gibi konularda kendi düşüncesini açıkça zikretmekten kaçınmış rivayetleri aktarmakla yetinmiştir.

ed-Dürer'de megâzî konusunda detaylı bilgiler aktaran İbn Abdülber, savaşlara hangi kabileden kimlerin katıldığı, katılan kişilerin muhacirlerden mi yoksa ensardan mı olduğunun bilgisi, savaşın akabinde şehit olan sahabileri ve

---

²⁵⁵ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 27.

²⁵⁶ Hudeybiye umresi isimlendirmesi eserde aynen bu ifadeyle geçmektedir. Bkz; İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 191-196.

²⁵⁷ İbn Abdülber *ed-Dürer*, 95-242.

²⁵⁸ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 96-97.

müşriklerden ölen kişilerin kimler olduğuna dair bilgileri detaylı bir şekilde zikretmiştir.²⁵⁹

İbn Abdülber, eserinin muhtevasında Hz. Peygamber'in (as) hayatından ziyade gazve ve seriyyeleri üzerinde çokça durduğu için *ed-Dürer* hakkında megâzî isimlendirmesinde bulunmak hatalı olmayacaktır.

1.2.2. Usulü

İbn Abdülber, *ed-Dürer*'de Hz. Peygamber'in (as) hayatını anlatırken neredeyse eserin tamamında rivayetlere yer vermektedir. Müellif bu rivayetlerin hepsini de senetleriyle birlikte eserinde zikretmiştir. Onun bu tarzda siyer anlatım usulü, eserinin güvenilirliğini ve orijinalliğini ortaya çıkarması yönünden önemlidir.

Müellif, bir konu hakkında birden fazla rivayet olduğu durumlarda ise rivayetleri salt olarak zikretmekle yetinmemiş aynı zamanda sahih olan rivayeti özellikle belirtmiştir. İbn Abdülber, muhtelif rivayetleri zikrettikten sonra "*Birinci rivayet sahihtir, bu rivayet daha sahihtir, bu rivayet sahih değildir ve bu rivayetler arasında doğru olan budur Allah daha iyisini bilir*" gibi ifadeleri eserinde çokça kullanmıştır.

*Ukbe b. Ebu Muayt'ı Asım b. Sâbit öldürmüştür. Denildi ki, onu Ali b. Ebu Talip öldürmüştür. Bu iki rivayetten ilki daha sahihtir.*²⁶⁰

*...Bu ayetin Sa'lebe hakkında indiği rivayeti doğru değildir. Allah en doğru olanı bilir.*²⁶¹

Müellifin rivayetleri kritik edebilme, doğru veya hatalı olanlarını ayırt edebilme gibi hasletleri onun muhaddislik yönüyle doğrudan alakalıdır. Nitekim küçük yaşlardan itibaren hadis dersleri alan müellif cerh ve ta'dil gibi ilimlerde uzmanlaştığı için eserine de bu özelliğini yansıtmıştır.

İbn Abdülber'in siyer yazım usulünde fakihliği de önemli bir yer tutar. Müellif siyere dair meseleleri, ibadetlerin farz kılındığı dönemler üzerinden

---

²⁵⁹ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 109-121.

²⁶⁰ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 110.

²⁶¹ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 119.

anlatmaktadır. Konuyla alakalı olarak “*Muahâtin olduğu yılda ve Abdullah b. Selâm’ın Müslüman olduğu günlerde zekât farz kılındı*”.²⁶² “*Ramazân orucu (hicretin) birinci senesinde farz kılındı*”.²⁶³ *Tevbe suresinde geçen sadaka verilecek zümrelerden biri olan müellefe-i kulübe Hz. Peygamber’in (as) sadaka verdiği ve müellefe-i kulübün kimler olduğu*²⁶⁴ gibi ifadelerle fikhî bilgilerini siyer ile mezcederek aktarmaktadır.

İbn Abdülber siyer anlatımında şiiirlerden yararlanmışır. Müellif, sahâbenin gerek Hz. Peygamber’le (as) olan diyalogunda gerekse kendi aralarında geçen konuşmalarında dile getirdikleri şiiirlere *ed-Dürer*’de yer vermiştir.²⁶⁵

1.2.3. Kaynakları

İbn Abdülber eserinde Kuran’ı Kerim’in ayetlerine sıkça müracaat etmiştir. Herhangi bir konuyu açıklarken o konuyla ilgili ayetleri hemen zikretmiştir. Müellif, Kuran ve siyer ilişkisini sürekli göz önünde bulundurmuştur. Bu noktada:

“*Bu yapılan taksim İslâm’daki ilk humus olayıdır. Daha sonra da Allah ‘Ganimet olarak ele geçirdiğiniz malların beşte birini Allah’a, peygambere, ... aittir.’ Ayetini indirdi.*”²⁶⁶örneğin verilmesi mümkündür.

Ayrıca *ed-Dürer*’de bu durumun farklı örnekleri de bulunmaktadır:

(Hz. Peygamber’in (as) hayatından bir kesiti anlatırken) “*Bu ayet bu konuda nazil oldu, bu olayın üzerine Allah şu ayetleri indirdi veya Kuran’ın şu ayetlerinden sonra Müslümanlar şu şekilde davrandı.*” şeklinde ifadeleri kullanır.²⁶⁷

İbn Abdülber siyer ve esbabı nüzul ilişkisi hakkında çokça rivayet aktarmaktadır. Örnek olarak zikredilecek olunursa;

---

²⁶² İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 93.

²⁶³ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 96. İbn Abdülber, Ramazan orucunun hicretin birinci yılında farz kılındığını belirttikten sonra konunun ilgili bölümünde bu konuda hakkındaki farklı görüşleri zikretmiştir.

²⁶⁴ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 231-234.

²⁶⁵ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 107, 164, 175, 199.

²⁶⁶ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 100.

²⁶⁷ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 100, 170, 182.

“*Haşr suresinin Benî Nadr Yahudileri hakkında,*²⁶⁸ *salâtü’l-havfın Zâtürrikâ gazvesi zamanında*²⁶⁹ *ve Hudeybiye’ye katılanlar hakkında Fetih suresinin ilgili ayetlerinin nazil olduğu*”²⁷⁰ şeklinde ve buna benzer rivayetler eserde aktarılmaktadır.

Eserde tefsire dair müracaat edilen kaynaklar bununla sınırlı değildir. Müellif aynı zamanda ayetlerin nüzulü hakkında konu gereğince Mücahid (v. 103/721), İkrîme (v. 105/723) ve Hasan-ı Basrî (v. 110/728) gibi tabiin dönemi âlimlerinin görüşlerinden de sıkça istifade etmiştir.²⁷¹

Buhârî ve Müslim’in Sahîh’i, Tirmizi’nin ve İbn Mâce’nin Sünen’leri başta olmak üzere pek çok hadis kaynağı istifade edilen eserler arasında yer almaktadır. Müellifin muhaddis yönünün olduğu daha önce söylenmişti. O, bu yönünü eserine aktarmıştır.

Müellif, Kuran ve hadislerin haricinde eserini kaleme alırken muhtelif kaynaklardan da istifade etmiştir. Eserinin başlangıcında megâzî konularında Musa b. Ukbe’den, siyerle alakalı konularda ise İbn İshâk ve İbn Hişâm’dan faydalandığını ve onları kısaca özetlemeye çalıştığını dile getirmektedir.²⁷²

Siyer rivayetlerini aktarırken şiiirlerden de sıkça yararlanan müellif herhangi bir olay anlatılırken olayın kahramanı veya olaya şahitlik etmiş olan kişinin söylediği şiiirler varsa onları da kitabına almıştır. Hz. Ali, Hassan b. Sâbit ve Hubeyb b. Adîy gibi sahabîlerin şiiirleri başta olmak üzere 11 farklı kişiden şiiir nakletmiştir.²⁷³

Şiiir ve edebiyat alanlarında da uzman olan müellifin eserlerinde bu durum belirgin hale gelmektedir. Bu itibarla İbn Abdülber kitabının son sayfalarında²⁷⁴ eserine aldığı şiiirlerin kimler tarafından söylendiğini, şiiirlerin türlerini ve beyit sayılarına varıncaya kadar pek çok bilgiyi detaylı bir şekilde belirtmiştir.

²⁶⁸ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 166.

²⁶⁹ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 168. Salâtü’l-Havfın ilk defa ne zaman uygulandığı hakkında farklı rivayetler ve mezhepler arasındaki ihtilaflar için; Mehmet Erdem, “Salâtü’l-Havf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36: 21-23.

²⁷⁰ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 196.

²⁷¹ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 35-36.

²⁷² İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 27.

²⁷³ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 107, 112, 160, 199-200.

²⁷⁴ İbn Abdülber, *ed-Dürer*, 335.

1.2.4. Kaynak Değeri

Müellif, rical bilgisine sahip olduğu için rivayetlerin senetleri hakkında muhtelif yorumlar yapabilmiştir. Müellif, aynı zamanda rivayetler arasında tercihlerde bulunmuş rivayetlerin sıhhati hakkında da bilgiler vermiştir. Onun bu yönde vermiş olduğu bilgiler eserinin kaynak değerini artıran gerekçeler olmuştur.

ed-Dürer fi 'htisâri 'l-Megâzi ve 's-Siyer, Endülüs'te erken dönemde kaleme alınan eserlerden biridir. Durumun böyle olması, kendisinden sonra yazılan eserlerin birçoğu üzerinde etkisi olmasını sağlamıştır. Eserin etkisi yalnızca yaşadığı dönemde sınırlı değildir. Aksine müellifin vefatından sonraki yıllarda da başvuru kaynağı olmuştur.

İbn Abdülber'in öğrencileri yazdıkları eserlerde ondan alıntılar yapmışlardır. Müellifin meşhur ve maruf öğrencisi İbn Hazm *Cevâmiü 's-Sîre*'de hocasının *ed-Dürer* isimli eserine pek çok konuda atıflarda bulunmaktadır.²⁷⁵

Müellifin eserinden İbn Hazm'ın haricinde Süheylî *Ravzü 'l-Ünüf*'te, Kelâi *el-İktifâ*'da²⁷⁶ ve İbn Seyyidinnâs *Uyunü 'l-Eser*'de muhtelif konularda iktibaslarda bulunmuşlardır.²⁷⁷

1.2.5. Yayınları ve Tercümelere

İbn Abdülber'in *ed-Dürer fi 'htisâri 'l-Megâzi ve 's-Siyer*'i farklı araştırmacılar tarafından tahkik edilmiş ve farklı yayınevleri tarafından neşredilmiştir.

ed-Dürer fi 'htisâri 'l-Megâzi ve 's-Siyer Dr. Şevkî Dayf tarafından 1966 yılında Kahire'de, Mustafa Dib Buğa tarafından 1984 yılında Dimaşk'ta yayımlanmıştır. Eserin bir de Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye yayınevinden 1984 yılında yapılan neşri bulunmaktadır.

Endülüs siyer yazıcılığında önemli bir yeri olan eserin farklı neşirleri ve tahkikleri yapılmasına karşın tespit edilebildiği kadarıyla Türkçeye tercümesi henüz yapılmamıştır.

²⁷⁵ İbn Hazm, *Cevâmiü 's-Sîre*, thk. İhsan Abbâs, 32, 39, 50, 54, 71, 86.

²⁷⁶ Kelâi, *el-İktifâ*, 2: 165.

²⁷⁷ Leys Suûdcâsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", 19:272.

1.3. Kelâî: *el-İktifâ' fî (bimâ Tedammenehü min) Megâzî Resûlillâh ve's-Selâseti'l-Hulefâ*

1.3.1. Muhtevası

Kelâî'nin, siyere dair kaleme aldığı eserinin tam adı *el-İktifâ' fî (bimâ Tedammenehü min) Megâzî Resûlillâh (sav) ve's-Selâseti'l-Hulefâ*'dir.²⁷⁸ Eserin birinci cildin birinci kısmı Mekke, birinci cildin ikinci kısmında Medine dönemi olaylarına yer verilmektedir. Diğer ciltleri Hz. Ebûbekir'in (ra) dönemi olaylarıyla devam etmektedir.

el-İktifâ''nın Dr. Muhammed Kemâleddin tahkikli baskısının iki cildi siyer, diğer iki cildi ise halifeler dönemi olaylarını anlatmak üzere toplamda dört cilt halinde neşredilmiştir. Kronolojinin esas alındığı eserin siyer ile ilgili bölümlerinde ana hatlarıyla Hz. Peygamber'in nesebi, peygamberliği, Habeş ve Taif yolculukları, Medine'ye hicret ve seriyye ile gazveler başta olmak üzere pek çok konu üzerinde durulmaktadır.

Kelâî, eserini Hz. Peygamber'in (as) gazveleri şeklinde isimlendirmiş olsa da eserinin derli toplu bir siyer olarak addedilmesi mümkündür. Endülüslü âlimlerin yazdıkları siyer eserlerinin aksine *el-İktifâ'* tam manasıyla bir siyer hüviyetine sahiptir denilebilir. Nitekim Hz. Peygamber'in (as) yaşantısı doğumundan vefatına kadar kronolojik olarak bir bütün halinde eserde zikredilmiştir.

Kelâî, *el-İktifâ'*'nın mukaddime bölümünde eserini kaleme alma gerekçesini şu şekilde açıklamaktadır: “(Bu kitaptaki) *gaye, ilk olarak; Allah'ın engin rahmetine, derin muhabbetine ve lütfuna mazhar olabilmektir. İkinci gaye ise; Hz. Peygamber'in (sav.) haberlerine/ ahvaline dair rivayetlere karşı samimi olan insanların bu samimiyetlerini artıracak bir eser ortaya koymaktır. Buna ek olarak gaye şudur; hemen veya daha sonra bir tehlike durumunda insanlara en faydalı ve*

²⁷⁸ Kelâî, Süleyman b. Mûsa b. Sâlim b. Hasan el-Hımyerî, *el-İktifâ' fî (bimâ Tezâmmenehü min) Megâzî Râsûlillah ve's-Selâseti'l-Hulefâ*, thk. Dr. Muhammed Kemâleddin İzzeddin Âli, (Beyrut: Daru'l-Kûtûbi'l-İlmiyye, 1999).

sağlam (güvenilir) bir eser ortaya koymaktır."²⁷⁹ Müellif, mukaddimesinde bu ifadelerle yer verdikten sonra siyer anlatımına başlamaktadır.

Kelâî eserinin giriş bölümünde, konuların tasnifi ve tarihlendirilmesi konusunda İbn İshâk'ın eserinden faydalanacağını zikretmektedir.²⁸⁰ Zira eser pek çok noktada İbn İshâk ile benzerlik göstermektedir. Sadece şu var ki konulara ayrılan sayfalarda bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Kelâî, eserinde Hz. Peygamber'in (as) nesebine genişçe yer vermiştir. Hz. Peygamber'in (as) nesebinin anlatıldığı bölümde sadece nesebini zikretmemiştir. Nesebiyle birlikte farklı konulara da temas etmiştir. Devam eden sayfalarda Hz. Peygamber'in (as) nesebine, mucizelerine ve sahabenin menakıbına dair uzunca bir de şiir zikretmiştir.²⁸¹

Eserin birinci cildinde kısmen de olsa Mekke'nin ve Arapların kültür hayatına dair bilgiler bulunmaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in (as) doğumu ve risaleti öncesi yaşanan bazı olaylara değinilmektedir. Bu konular arasında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail dönemleri, Kâbe'nin yeryüzündeki ilk mescit olması, Fil olayı, Abdülmuttalib'in zemzem kuyusunu bulması vb konuları yer almaktadır.

Eserin ikinci cildinde ise müellif, Medine'de gerçekleşen ilk olaylardan sosyal ve kültürel anlamda hiçbir faaliyetten söz etmemektedir.²⁸² Daha yalın bir şekilde ifade etmek gerekirse müellif eserin ikinci cildini gazvelere, seriyyelere, Medine'ye gelen heyetlere, Hz. Peygamber'in (as) gönderdiği davet mektuplarına hasretmiştir. Ayrıca Hz. Ebûbekir'in hac emirliği, Veda Haccı, Hz. Peygamber'in (as) vefatı, Hz. Ebûbekir'e beyat ve Hz. Peygamber'in (as) gasli ve defni ikinci ciltte ele alınan konulardır.

Müellif, *el-İktifâ*'da Hz. Peygamber'in (as) mucizelerine fazlasıyla yer vermiştir. Hz. Peygamber'in (as) doğumu anındaki mucizeler,²⁸³ şakk-ı sadr olayı,²⁸⁴

---

²⁷⁹ Kelâî, *el-İktifâ*, 1: 8.

²⁸⁰ Kelâî, *el-İktifâ*, 1: 6.

²⁸¹ Kelâî, *el-İktifâ*, 1: 32-37.

²⁸² Yakup Akyürek, *VII. (XIII.) Yüzyılda Siyer Yazıcılığı*, Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyât Fakültesi, 2019), 49.

²⁸³ Kelâî, *el-İktifâ*, 1: 129, 130.

bir gazve esnasında Hz. Peygamber'in (as) suyu çoğaltması²⁸⁵ gibi mucizeler başta olmak üzere pek çok mucizeye eserinde yer vermiştir.

Kelâî, Hz. Peygamber'in risalet öncesi dönemini anlatırken Arapların sosyal ve kültürel hayatlarında yer alan 'nesî' uygulamasına değinmiştir. Bu uygulamanın ilk olarak kimler eliyle uygulandığı, ilk olarak nasıl ve hangi zamanda uygulandığı gibi konulara değinmiştir.²⁸⁶ Müellif, eserinde aynı zamanda Hilfu'l-Fudûl yapılanmasına da değinmiştir. Hz. Peygamber'in (as) bu kuruluşa verdiği önemi, bu kuruluşu isimlendirmenin mahiyetini ve cahiliye döneminde Mekke'de yapılmış en güzel işlerden biri olduğunu vurgulamıştır.²⁸⁷

1.3.2. Usulü

Eserinde kronoloji esas alan Kelâî'nin siyer yazım usulünde tarihi hiyerarşi anlayışında rakamsal olarak tarihlendirmeler çok fazla bulunmamaktadır. Müellif, seriyye ve gazvelerin tarihlendirmelerini İbn İshâk'tan aynen nakletmiştir.

Siyerin ilk sayfalarında kısâs-ı enbiyâ kabilinden bilgiler verilmektedir. Müellif Hz. Peygamber'in (as) nesebini zikrettikten sonra Hz. Âdem, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in hayatları hakkında kısaca bilgiler aktarmaktadır. Onun bu usulü incelenilen diğer siyer eserlerinde görülmeyen bir yöntemdir.

Müellifin eserin muhtelif bölümlerinde rivayetlere karşı bazı müdahalelerde bulunduğunu söylemek mümkündür. *el-İktifâ*'yı tahkik eden Muhammed Kemâleddin ise bu durumu, eserin mukaddime bölümünde '*Kelâî, uzun olan rivayetlerin bazısını ihtisar etmiş, bazı rivayetler arasında da cem' etmiştir.*' şeklinde yorum yapmıştır.²⁸⁸ Rivayetleri ihtisar etmesine örnek olarak sahabenin Müslüman olmasını anlattığı bölüme bakılabilir.²⁸⁹ Bununla alakalı bir başka örnekte müellif, İbn İshâk'ın usulünden farklı olarak savaşlara katılan sahabîlerin ve savaşlarda şehit olanların isimlerini detaylıca zikretmemiştir.

---

²⁸⁴ Kelâî, *el-İktifâ*, 1: 135, 136. Detaylı bilgi için; Erdinç Ahatlı, "Şakk-ı Sadr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2010), 38: 309-310.

²⁸⁵ Kelâî, *el-İktifâ*, 2: 182

²⁸⁶ Kelâî, *el-İktifâ*, 1: 68-69.

²⁸⁷ Kelâî, *el-İktifâ*, 1: 73-74.

²⁸⁸ Kelâî, *el-İktifâ*, 1: ۴۷.

²⁸⁹ Kelâî, *el-İktifâ*, 1: 212.

Müellifin siyer yazım usulü noktasında şiirler de önemli yer tutar. Ka'b b. Mâlik ve Hassan b. Sâbî'te başta olmak üzere birçok sahabîden şiirler aktarmıştır. Konuyla alakalı eserin muhtelif bölümlerinde farklı kişilere ait pek çok şiir zikredilmektedir.²⁹⁰

1.3.3. Kaynakları

Kelâî siyerinde kaynak olarak Kuran'ı Kerim'e sıkça başvurmuştur. Müellif, eserin bazı noktalarında ayetleri sadece zikretmiş bazı noktalarında ise ayetler hakkında yorum yapmıştır. Ayetleri yorumladığı konulardan birisi de inkitâ-i vahiyden sonra gelen Duhâ suresinin ayetlerine yaklaşımı ve açıklamalarıdır.²⁹¹ Müellif bu konuda adeta bir müfessir gibi ayetleri sırasıyla yazıp onları tefsir etme yoluna gitmiştir. Kelâî ayrıca esbab-ı nuzûle dair rivayetlerden de yararlanmışır.²⁹²

Kelâî'nin muhaddislik yönü hakkında yukarıda gerekli bilgi verilmişti. Onun bu meziyeti, eserinde hadis kaynaklarına sıkça müracaat etmesini sağlamıştır. Müellifin istifade ettiği hadis kaynakları arasında Buhârî, Müslim, Tirmizi, Dülabi, İmam Mâlik, Ebû Nuaym gibi muhaddislerin eserleri yer almaktadır. Bu eserlerden muhtelif konularda iktibaslar yapmaktadır.

Kelâî eserinde takip ettiği kronoloji için İbn İshâk'ın eserini kendisine rehber edinmiştir. Nitekim eserin mukaddime kısmında bu konuya şu ifadeleri ile değinmektedir. *'Bu eser için (el-İktifâ'), İbn İshâk'ın (v. 151/768) eserinin, İbn Hişâm (v. 218/833) rivayeti ve Musâ b. Ukbe'nin (v. 141/758) eserleri gibi pek çok kaynağa başvurduğum. Fakat eserimde temel olarak İbn İshâk'ın eserini referans olarak aldım. Orada yer alan lügavî tahlilleri, bazı şiir ve neseb bilgilerini dikkate almadım.'*²⁹³

Yukarıda zikredilen eserlerin haricinde Kelâî, hocası İbn Abdülber'in *ed-Dürer fi'htisâri'l-Megâzi ve's-Siyer*²⁹⁴ isimli eserinden de kimi zaman alıntılar yapmıştır.

²⁹⁰ Kelâî, *el-İktifâ'*, 1: 21, 57, 59, 64.

²⁹¹ Kelâî, *el-İktifâ'*, 1: 208, 209.

²⁹² Kelâî, *el-İktifâ'*, 2: 165.

²⁹³ Kelâî, *el-İktifâ'*, 1: 6.

²⁹⁴ Kelâî, *el-İktifâ'*, 2: 165, 272.

Müellif ayrıca eserinin birçok noktasında (قال الزبير) diyerek nakillerde bulunmaktadır. Zübeyr'in kimliğini tespit amacıyla yapılan çalışma neticesinde müellifin Zübeyr'den kastı Zübeyr b. Bekkâr (v. 256/870) olduğu tespit edilmiştir.²⁹⁵ Siyer ve İslâm tarihinin temel kaynaklarında çokça rivayetleri olan Zübeyr b. Bekkâr tarih yazımında hak ettiği değeri ve şöhreti bulamamıştır.²⁹⁶

1.3.4. Kaynak Değeri

Kelâî'nin rivayetler karşısında takındığı tavır yukarıda zikredilmiştir. Rivayetlere karşı eleyici ve karşılaştırmacı tavrı eserine duyulan güveni artırmaktadır. Müellifin bu tavrı ayrıca eserinin orijinalitesini ortaya koymaktadır.

Müellifin çeşitli görüşleri ve eserlerinden talebeleri istifade etmiştir. Özellikle onun talebeleri arasında yer alan Münzirî (v. 656/1258) ve İbnü'l-Ebbâr (v. 658/1260) başta olmak üzere pek çok âlim onun eserinden iktibaslarda bulunmuşlardır.

el-İktifâ'da siyere dair birçok konuya temas edilmiştir. Aynı zamanda müellif, eserinde ilmî bir disiplin takip etmiştir. Bunun yanı sıra eserde pek çok kaynaktan istifade edilmiştir. Bütün bu gerekçeler eserin kaynaklığı noktasında zikredilmesi gereken konulardır. Bu sayede *el-İktifâ* Endülüs başta olmak üzere pek çok coğrafyada müracaat edilen bir kaynak olmuştur.

1.3.5. Yayınları ve Tercümelere

Kelâî'nin *el-İktifâ*'sının muhtelif baskıları olmuştur. Farklı muhakkikler mezkûr eseri tahkik etmiş ve yayına hazırlamışlardır. Eseri; Henri Mâsse (fazlaca hatalı bir baskı) 1931 yılında; Mustafa Abdülvâhid iki cilt halinde 1968 yılında; Muhammed Kemâleddin İzzeddin Ali dört cilt halinde 1997 yılında neşretmişlerdir.²⁹⁷

²⁹⁵ Akyürek, *VII (XIII.) Yüzyılda Siyer Yazıcılığı*, 56.

²⁹⁶ M. Bahaüddin Varol, "Zübeyr b. Bekkâr Hayatı, Eserleri ve İslâm Tarihçiliğindeki Yeri", *SÜİFD*, 15 (2003), 189-203.

²⁹⁷ Kandemir, "Kelâî", 25: 194.

Ayrıca *el-İktifâ*, Bennânî (v. 1163/1750) *Me'âni'l-Vefâ' bi me'âni'l-İktifâ* ismiyle Fas, Karaviyyîn'de beş veya altı cilt halinde şerh etmiştir.²⁹⁸

Endülüs ilim ve kültür mirasında önemli etkiler uyandıran eserin muhtelif baskıları yapılmıştır. Buna rağmen eserin tespit edilebildiği kadarıyla henüz Türkçe'ye tercümesi bulunmamaktadır.

2. Hz. Peygamber'in (as) Şemâil, Delâil, Hasâis ve Mu'cizâtına Dair Eserler

Çalışmanın bu başlığı altında Hz. Peygamber'in (as) şemâiline, delâiline ve hasaisine dair bilgiler aktaran eserler incelenecektir. Tespit edilebildiği kadarıyla konuyla alakalı eser; Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ'bi-Ta'rîfi Hukuki' (fi Şerefi)l-Mustafâ* isimli eseridir.

2.1. Kâdî İyâz: *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukuki'l-Mustafâ*

2.1.1. Muhtevası

Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ bi (fi) Ta'rîfi Hukuki'l-Mustafâ*'sı Endülüs'te yazılmış ve İslâm kültür ve medeniyetinde kalıcı izler bırakmış eserlerden biridir. *eş-Şifâ*'nın şöhreti yalnızca yazıldığı zaman ve coğrafya ile sınırlı kalmamış zamanla Müslümanların yaşadığı pek çok coğrafyada tanınır hale gelmiştir. *eş-Şifâ*, Endülüs bölgesinde kaleme alınmış ve şöhreti oradan bütün İslâm ilim ve kültür havzalarına yayılmış bir eserdir. “*O olmasaydı, Mağrib'in adı anılmazdı.*” iltifatına mazhar olmuştur. Kâdî İyâz'ın yaklaşık dokuz asırdır İslâm ümmeti nazarındaki hüsn-i kabulünden bir şey eksilmeksizin her dönem ‘güncel’ kalabilmeyi başarabilmiştir. İslâm ilim, kültür ve medeniyeti kütüğüne kaydını bihakkın yapmış en gözde eserlerden birisidir.²⁹⁹

²⁹⁸ Kandemir, “Kelâî”, 25: 194.

²⁹⁹ Murat Gökalp, ‘Şifâ-i Şerîf Literatürü’, *İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi (İSTEM)*, 14, (2009), 353.

eş-Şifâ içerdiği zengin malûmat ve rivayet çeşitliliği sebebiyle farklı ilimlerin ana kaynağı olarak addedilmiş ve bu minvalde çalışmalar yapılmıştır. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda delâil ve hasâis türü eserlerin mahiyetinden dolayı ve *eş-Şifâ*'nın 1800 hadis ihtiva etmesinden dolayı çok yönlü bir hadis eseri olarak tanımlanmaktadır.³⁰⁰

Fakat şu var ki, *eş-Şifâ*'nın çokça hadis rivayeti içeriyor olması (kaleme alındığı dönemde düşünülerek) onun hadis eseri olarak addedilmesini gerektirmemektedir. Ayrıca *eş-Şifâ*, Doğu'da kaleme alınan hadis kaynaklarıyla konu başlıklandırması, muhtevası gibi yönlerden benzerlik göstermemektedir. Son olarak delâil ve hasâis türleri dolaylı olarak siyer ilminin de konu alanına dâhil olduğu için *eş-Şifâ*, bu çalışmada ele alınan eserler arasında olmuştur.

Müellif eserini kaleme alma gerekçesini eserinde zikretmektedir. O gerekçe olarak:

*“Bu kitabı (eş-Şifâ'yı) Hz. Peygamber'in (as) nübüvvetini inkâr eden, mucizelerini kabul etmeyen kimseler için yazmadık. Aynı şekilde mucizeler hakkında akli ve nakli deliller getirmeye gerek duymadık. Bilakis biz bu eseri Hz. Peygamber'in (as) ümmetinden kimseler için nübüvvetini tasdik eden kimseler için yazdık. Hz. Peygamber'e (as) duydukları muhabbeti artırmak ve O'nun sünnetine olan bağlılıklarını artırmak için kaleme aldık”.*³⁰¹ ifadelerine yer vermektedir.

eş-Şifâ mukaddime ve dört farklı bölümden müteşekkildir. Bu dört bölüm içerisinde muhtelif *bablar* ve *fasıllar* yer almaktadır. Bölümlerde yer alan bâb ve fasıllarda Hz. Peygamber'in (as) farklı bir yönüne, farklı bir özelliğine dikkat çekilmektedir.³⁰²

Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*'nın birinci bölümünde Hz. Peygamber'in (as) muhtelif mucizelerine yer vermektedir. Hz. Peygamber'in bedenî ve manevî güzelliklerinden

³⁰⁰ Ahmet Yılmaz, *Kâdî İyâz'ın Kitâbü's-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı'da Şifâhânlık Geleneği*, Doktora Tezi, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyât Fakültesi, 2015), 56.

³⁰¹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 167.

³⁰² Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî, *eş-Şifâ bi-Târîfi Hukûki'l-Mustafâ*, thk. Âmir el-Cezzâr, (Kahire: Daru'l-Hadîs, 2004).

bahsetmektedir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in Allah katındaki mümtaz yeri ve O'nu (as) sürekli hatırdaki tutmanın gerekliliğine vurgu yapıldığı ifadesinde;

“Tabiin âlimlerinden olan müfessir Mücahid, Râ'd suresinin 28. ayeti olan ‘Şunu iyi bilin ki kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.’³⁰³ ayetini ‘kalpler Hz. Peygamber'i (as) ve ashabını zikretmekle, hatırlamakla huzur bulur.’ şeklinde tefsir etmiştir.”³⁰⁴ demektedir.

Müellif, *eş-Şifâ*'nın ikinci bölümünde yine aynı şekilde Hz. Peygamber'in (as) mucizelerine sıkça atıf yapmaktadır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in (as) davranışlarına uygun hareket etmenin farz olması ve O'na muhalefet etmenin haram olduğu konusunu uzunca anlatmaktadır. Bu bölümü Hz. Peygamber'e (as) muhabbet duymanın gereklerini

“Hz. Peygamber'in (as) adı anıldığı zaman yapılması gerekenleri şu rivayetle aktarır: Ebû İbrahim et-Tucibî şunları söylemiştir: Müminlerin yanında her ne zaman Hz. Peygamber'in (as) ismi anılırsa tevazu göstermeli, saygılı ve sakin bir hal takınmalıdır. Hz. Peygamber'in (as) huzurunda nasıl davranması gerekiyorsa ismi anıldığı zamanda aynı şekilde davranması her müminin üzerine görevidir.”³⁰⁵ diyerek bitirmektedir.

Kâdî İyâz eserinin üçüncü bölümünde Hz. Peygamber'in (as) nübüvvet öncesi ve sonrası hayatına dair bilgiler bulunmaktadır. Nübüvvet öncesi hayatında da günahlardan korunduğunu (ismet sıfatına sahip olmasını)³⁰⁶ anlatmaktadır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in (as) Mekke yıllarında meydana geldiği iddia edilen ‘Garânîk Kıssasını’ detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bunun mümkün olamayacağını savunan Kâdî İyâz bu rivayetin hem senet hem de metin kısmının bazı sorunları ihtiva ettiğini anlatmaktadır. Eserinde şu ifadelerle yer vermektedir:

“(Garânîk kıssasının) tariklerinin pek çoğu son derece zayıftır. Rivayetin râvilerinden biri ‘zannedersem, hatırladığım kadarıyla’ şeklinde lafızlar

---

³⁰³ Râ'd, 13/28.

³⁰⁴ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 20.

³⁰⁵ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 277.

³⁰⁶ Mehmet Bulut, “İsmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. Yay., 2001), 23.

kullanmıştır.(...) Garânîk kıssası asılsızdır. (...) Bu olayın vuku bulmuş olma ihtimali akli olarak imkânsızdır ve âdetlere de aykırıdır. Şayet böyle bir olay meydana gelmiş olsaydı Yahudi ve müşrikler kendi ilahlarına tapılıyor diyerek Müslümanlardan üstün olduklarına inanacak ve onlara saldıracaklardı.”³⁰⁷

Garânîk meselesi kısaca şeytanın müdahalesiyle Hz. Peygamber’in (as) ayetleri okurken yanılması ve müşriklerin putlarını saygıyla anması aynı zamanda o putlara secde ettiğinin iddia edildiği bir olaydır. Bu olay hakkında İslâm âlimleri farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu rivayet temel siyer kaynaklarından İbn İshak’ın *es-Sîre*’si, İbn Sâd’ın (v. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübra*’sında geçmektedir. Daha sonraki yazılan eserler bu olaya sadece bu kaynaklarda geçtiği şekliyle değinmişlerdir.³⁰⁸ Kâdî İyâz, Hz. Peygamber’in (as) Kuran’ı tebliğ görevini gölgede bırakan ve Kuran’ın korunmuşluğu hakkında çeşitli şüpheleri uyandıran bu meseleyi detaylı bir şekilde anlatmıştır. Böylesi bir olayın vuku bulduğuna hiçbir şekilde ihtimal vermemektedir.

Kâdî İyâz *eş-Şifâ*’nın son bölümünde ise Hz. Peygamber’in, (as) ailesi, Ehl-i Beyti ve ashâbı hakkında kötü ifadeler kullanan kişilere verilecek cezaların neler olduğunu anlatmıştır. Aynı zamanda İfk hadisesi olarak bilinen Hz. Aişe’ye (r.a) atılan iftira ve bu iftiranın kötü ve cezayı hak eden bir davranış olduğunu anlatmaktadır. Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer (r.a) başta olmak üzere sahabe hakkında çeşitli ithamlarda bulunan kimselere verilecek cezaları anlatmış ve bu insanlara nasıl davranılması gerektiğine,

*“Hz. Peygamber’in (as) Ehl-i beytine, hanımlarına ve ashabına hakaret edilmesi, onlarla dalga geçmek ve küçük düşürecek ifadelerde bulunmak haramdır. Bu davranışta bulunan kimse de lanetlenmiştir.”*³⁰⁹

“Hz. Peygamber’in (as) sahabesinden herhangi birisine veya hassaten Hz. Ebûbekir’e, Ömer’e, Osman’a, Mûaviye’ye, Amr b. el-As’a onlar dalalette veya küfre düştüler diyen kimse öldürülür. Bu tarz ifadeler kullanmak yerine halk

³⁰⁷ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 357-362.

³⁰⁸ İsmail Cerrahoğlu, “Garanîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13: 361-366.

³⁰⁹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 492.

arasında yaygın olarak kullanılan bazı ifadelerle onlara hakarete bulunursa o zaman ise ağır bir yöntem ile cezalandırılır.”³¹⁰ diyerek eserine son vermiştir.

Müellifin yukarıda kaydedilen ifadeleri ayrıca Hz. Peygamber’in (as) mucizelerini anlattığı bölümde kullandığı ifadeler aynı zamanda Kâdî İyâz’ın peygamber tasavvuruna dair bilgileri ihtiva etmesi açısından önemlidir.

Müellif, yukarıda yer alan ifadelerde “*Aklî ve naklî deliller getirmeye gerek duymadık*” demesine karşın eserin pek çok bölümünde aklî ve naklî delillere yer vermiştir. Kâdî İyâz’ın bu ifadelerine göre, onun bu tavrı Hz. Peygamber’e, (as) Ehl-i Beyt’e ve sahâbeye karşı hissettiği derin muhabbet, O’na karşı saygısından ve gönlünde yer alan peygamber sevgisinden ileri gelmektedir.

Konu hakkında araştırmalar yapan Ahmet Yılmaz şu ifadelere yer vermektedir. “*Müellifin yaşadığı asır, Kuzey Afrika ve Endülüs’te boy atıp gelişen devletler ve mezhepler arasında fikrî, siyâsî vs. açılardan, alevlenmelerin yaşandığı, çalkantılı bir dönemi temsil etmektedir. Bu sebeple de Kâdî İyâz, eserinde sanki iki noktaya özellikle yoğunlaşmış gibidir: Birincisi, Hz. Peygamber’e (as) yönelik manevî duyguları artırmak ve O’nun kadru kıymetini yüceltmektir. İkincisi ise kendi devrinde özellikle akide sahasında ortaya çıkmış, kendisine muhalif olan farklı mezhep ve anlayışlarla mücadele etmek, bir takım tartışma alanlarında onlara karşı deliller öne sürmektir.*”³¹¹

2.1.2. Usulü

Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*’da siyer anlatım usulü olarak diğer müelliflerden farklı bir yöntem uygulamıştır. Müellif neredeyse her konuya ilgili ayetle ile başlamıştır. Ayetleri aktardıktan sonra konuyla alakalı hadisler zikredilmiştir. Eserde bu durumun örneği fazlaca mevcuttur. O örneklerden birinde müellif şu ifadelerle yer vermektedir:

“Hz. Peygamber’e (as) itaat edilmesi konusunda Allah, ‘*Ey iman edenler! Allah’a ve Resulüne itaat edin*’³¹² ve ‘*De ki, Allah’a ve Resulüne itaat edin.*’³¹³

³¹⁰ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 493.

³¹¹ Yılmaz, *Kâdî İyâz’ın Kitâbü’ş-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı’da Şifâhânlık Geleneği*, 56-57.

³¹² Enfâl, 8/2.

³¹³ Âli İmrân, 3/32.

buyurmaktadır. Hz. Peygamber ise bu konuda; “*Kim bana itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur.*”³¹⁴ buyurmaktadır.

Müellif, pek çok konuda rivayetleri salt olarak aktarmakla yetinmiştir. Ayetleri, hadisleri zikrederek konu hakkında fazla yorum yapmamıştır. Fakat bazı noktalarda rivayetleri olduğu gibi nakletmek yerine rivayetleri eleştirmektedir.³¹⁵ Kâdî İyâz rivayetleri eleştirirken ilmî disiplin çerçevesinde bunu yapmaktadır. Nitekim o, tenkit edeceği rivayetleri hem aklî hem de naklî deliller getirerek eleştirmiştir. Onun bu tutumu eserine aldığı rivayetlere duyulan güveni ve eserinin orijinalitesini artırmaktadır.

Garânîk hadisesini anlatırken rivayetlere karşı sert tutumu konunun en güzel örneklerindedir. Müellif ilgili konu hakkında ilmî bir disiplin içerisinde rivayetleri değerlendirmekte ve delillerin asılsız olduğunu dile getirmektedir. Konuyla alakalı müellif,

*“Garânîk olayı hakkında aktarılan rivayetler asılsızdır. Bu durumun gerçekleşmiş olması aklen imkânsızdır. Şayet böyle bir durum olsaydı o dönemin müşrikleri ve Yahudileri bunu sürekli dile getirirdi.”*³¹⁶ ifadelerini kullanmaktadır.

Kâdî İyâz’ın Hz. Peygamber’in (as) hayatı veya mucizelerine karşı takınmış olduğu tavır ve ön kabulleri onun usulünü fazlaca etkilemiştir. Ayetleri ve hadisleri bu ön kabullerle yorumlamış ve eserinde uygun başlıklar altına yerleştirmiştir.

2.1.3. Kaynakları

Müellif siyerini kaleme alırken pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Onun müracaat ettiği kaynakların başında Kuran ve hadisler yer almaktadır. Yapılan araştırmada Kâdî İyâz eserinde 114 surenin 82 tanesinin en az bir ayeti kaynak gösterilmiştir. Bu 82 sureye toplamda 727 defa işaret edilmektedir.³¹⁷ Eserin Kuran’la irtibatı böyledir. Müellif ayrıca tabiin âlimlerinin tefsire/ sebab-i nüzule

---

³¹⁴ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 362.

³¹⁵ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 357.

³¹⁶ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 358, 360.

³¹⁷ Yılmaz, *Kâdî İyâz’ın Kitâbü’ş-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı’da Şifâhânlık Geleneği*, 58.

dair rivayetlerine eserinde çokça yer vermiştir.³¹⁸ Muhaddislik yönüyle ön plana çıkan muhaddisin eserinde kullandığı hadisler de aynı şekilde fazladır.

Kâdî İyâz'ın İslâmî ilimlerin birçok alanında uzman olduğu yukarıda zikredilmiştir. Müellifin uzmanlığı kaynaklara da vukufiyetini beraberinde getirmiştir. Bu gerekçeler sayesinde onun eserinde kullanmış olduğu kaynaklar pek çoktur.

Müellif, eserinde Ebû Hanîfe (v. 150/767),³¹⁹ Tüsteri (v. 283/896),³²⁰ Taberî (v. 310/ 923),³²¹ Taberânî (v. 360/971),³²² Semerkandî (v. 373/983),³²³ Gazzâlî (v. 505/1111),³²⁴ gibi âlimler başta olmak üzere birçok âlimin eserinden de istifade etmiştir.

eş-Şifâ'da istifade edilen kaynaklar yalnızca yukarıda zikredilenler ile sınırlı değildir. Eserde ayrıca şiirlerden de istifade edilmiştir. Konunun gereği olan bölümlerde müellif şiirleri zikretmiştir.³²⁵

2.1.4. Kaynak Değeri

Müellif rivayetleri bazen salt nakilci bazen de tenkit eder bir yöntemle ele almıştır. Onun eleştirel yaklaşımı 'Garanîk Olayı' gibi rivayetlerde belirgin hale gelmektedir. Zira bu gibi rivayetlerin nübüvvet makamına karşı şüpheler oluşturacağını düşündüğünden aklî ve naklî delillerle reddetmektedir.³²⁶ Takip edilen bu yöntem esere karşı duyulan güveni ve eserin kaynak değerini göstermesi açısından önemlidir.

Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'in (as) hayatına dair muhtelif rivayetleri belirli bir tasnife tabi tutmuş ve eserini kaleme almıştır. *eş-Şifâ*'da yaklaşık olarak 1830/1850 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler arasında merfu, mevkuf ve maktu rivayetler yer

---

³¹⁸ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 20.

³¹⁹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 435, 441.

³²⁰ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 22.

³²¹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 56, 68, 89.

³²² Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 59.

³²³ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 14, 17, 19.

³²⁴ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 475.

³²⁵ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 301.

³²⁶ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 257.

almaktadır. *eş-Şifâ*'da yer alan rivayetlerin bir kısmı veya büyük bir çoğunluğu ulema arasında ciddi bir şekilde eleştiriye tabi tutulmuştur. Zehebî (v. 748/1348) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* isimli eserinde Kâdî İyâz'ın biyografisine yer verdiği bölümde bu konuya değinmektedir. Onun âlim, muhaddis ve hadis hafızı olduğunu zikrettikten sonra *eş-Şifâ*'sında uydurma rivayetlerin ve aslına uygun olmayan te'villerin bulunduğu zikretmiştir.³²⁷ Zehebî'nin *eş-Şifâ*'ya yönelik bu eleştirilerinin hatalı olduğu farklı âlimler tarafından belirtilmiştir. Kâdî İyâz'ın hadis ilmindeki otoritesinin göz ardı edilerek yapıldığı bu eleştirileri aşırı ve isabetsiz olarak değerlendirmişlerdir.³²⁸

eş-Şifâ yazıldığı tarihten itibaren İslâm dünyasında büyük ilgi görmüş, üzerinde şerh, haşiye, ihtisar ve tercüme şeklinde pek çok çalışma yapılmış, medreselerde öğrencilere, camilerde halka okutulmuştur. Özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde düşman tehlikesine ve hastalıklara karşı okunması gelenek halini almış, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin (v. 1857/1927) belirttiğine göre amansız hastalıklardan ve afetlerden korunmak için evlerde *eş-Şifâ* bulundurulmuştur. Bu âdetin diğer İslâm ülkelerinde de mevcut olup meselâ Sultan Abdülhamid'in (v. 1876/ 1909) sürgünde bulunduğu günlerde ve Çanakkale savaşlarında zafer kazanılması için *eş-Şifâ* okuduğu kaydedilmektedir. Eserin Mağrib'de kolayca okunabilmesi için Mushaf cüzleri gibi otuz cüz halinde yayımlanmıştır. Cezayir'de askerlik görevini yapacak olanların *Sahîh-i Buhârî* ile *eş-Şifâ* üzerine yemin etme âdetinin günümüzde sürdüğü belirtilmektedir.³²⁹

eş-Şifâ, İslâm'ın yayıldığı muhtelif coğrafyalarda fazlaca rağbet görmüştür. Durumun böyle olması hasebiyle eserden birçok âlim istifade etmiş kitaplarında *eş-Şifâ*'dan iktibaslarda bulunmuşlardır. Ayrıca esere yapılan şerh çalışmalarında müellif ve eseri hakkında övgüler ve çokça methiye bulunmaktadır.

³²⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20: 212-218.

³²⁸ Mehmet Yaşar Kandemir, "eş-Şifâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39: 134-138.

³²⁹ Kandemir, "eş-Şifâ", 39: 135.

2.1.5. Yayınları ve Tercümelere

eş-Şifâ üzerine yapılmış şerh, haşiye, tâlik, muhtasar ve tahrîc çalışmalarının sayısı oldukça fazladır. Eserin ayrıca farklı yayınevlerinden farklı muhakkikler tarafından baskıları yapılmıştır.

eş-Şifâ üzerine yapılan şerh çalışmalarının sayısı kırk civarındadır.³³⁰

Bu şerhlerin meşhur olanlarından biri Ali el-Kârî'nin (v. 1014/1605) *Şerhu's-Şifâ* isimli şerhidir³³¹ *eş-Şifâ*'nın şarihleri arasında Ali el-Kârî'nin yanı sıra eş-Şümunnî (v. 872/1468), Ebû Zer el-Halebî (v. 884/1479), Şemsuddîn ed-Delecî (v. 947/1540), Muhammed el-İ'ci (v. 955/1548), Radıyuddîn el-Halebî (v. 971/1563) ve Şihâbüddin el-Hafâcî (v. 1069/1659) gibi isimler bulunmaktadır.³³²

Eserin diğer şerhleri ve şarihleri şu şekildedir. **1.** Abdullah b. Ahmed et-Ticânî (v. 718/1318), *el-Vefâ fî şerhi (bi-beyâni fevâ'idi)'s-Şifâ*. **2.** Tâceddin el-Yemenî, *el-İktifâ' fî şerhi elfâzi's-Şifâ*. **3.** İbn Merzuk el-Hatîb (v. 781/1379), *Şerhu's-Şifâ*. **4.** Sıbt İbnü'l-Acemî (v. 841/1438) *el-Muktefâ (el-İktifâ') fî (şerhi/zabtı) Elfâzi's-Şifâ li'l-Kadî İyâz*. **5.** Nureddin Ali b. Muhammed b. Akbars, *Fethu's-Safâ li-şerhi Me'ânî Elfâzi's-Şifâ*. **6.** Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Mahlûf er-Râşidî et-Tilimsânî, *Gunyetü (Bugyetü) Ehli's-Safâ fî Şerhi's-Şifâ*. **7.** Şümunnî (v. 872/1468), *Müzilü'l-hafâ an (alâ) Elfâzi's-Şifâ*. **8.** Abdullah b. Ahmed b. Saîd ez-Zemmurî, *İzâhu'l-Lebs ve'l-Hafa an Elfâzi's-Şifâ*. **9.** Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Hasenî et-Tilimsânî, *el-Menhelü'l-asfâ fî Şerhi mâ Temessü'l-Hâcetü ileyhi min Elfâzi's-Şifâ*. **10.** Şemseddin Muhammed b. Muhammed ed-Delecî el-Osmanî, *el-Istifâ li-Beyâni Me'ânî's-Şifâ*. **11.** Ali el-Kârî (v. 1014/1605), *Şerhu's-Şifâ fî Hukuki'l-Mustafâ*. **12.** Ömer b. Abdülvehhâb el-Urzî el-Halebî, *Fethu'l-Gaffâr bimâ Ekrema'llahu bihi Nebiyyehü'l-Muhtâr*. **13.** Şihâbüddin el-Hafâcî, *Nesîmü'r-Riyâz fî Şerhi Şifâ'î'l-Kadî İyâz*. **14.** Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Fâsî el-Hureyşî, *Fethu'l-Feyyâz fî Şerhi's-Şifâ li'l-Kadî İyâz*. **15.** İdvî, *el-*

³³⁰ Gökalp, 'Şifâ-i Şerif Literatürü', 362.

³³¹ Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2: 403-405. *Şerhu's-Şifâ*'nın yazmaları için bakınız: Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, no: 312; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Koğuşlar Kit., no: 633.

³³² Yılmaz, *Kadî İyâz'ın Kitâbü's-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı'da Şifâhânlık Geleneği*, 76-80.

Mededü'l-Feyyâz bi-Nuri's-Şifâ li'l-Kâdî İyâz **16.** Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed et-Tâdilî, *Şerhu's-Şifâ*.³³³

eş-Şifâ muhtelif araştırmacılar tarafından ihtisar edilmiştir. Belli başlı muhtasarları arasında şunlar zikredilebilir: **1.** İbnü'l-Bârizî, *Tevsiku Ura'l-İmân fi Tafzîli (fezâ'ili) Habîbi'r-Rahmân*. **2.** Muhammed b. Hasan Muhammed el-Mâleki, *Lübâbü's-Şifâ*. **3.** Bennânî, *Lafzu Nidâ'i'l-Hiyas min Ezhâri Nesîmi'r-Riyâz fi Şerhi's-Şifâ li'l-Kâdî İyâz*. **4.** Abdullah b. Ali es-Süveydân, *Hüsnü'l-Vefâ bi't-Tenbîhi alâ Ba'zı Hukuki'l-Mustafâ*. **5.** Ahmed b. Muhammed es-Selâvî, *İthâfu Ehli's-Sıdk*. **6.** İbnü'l-Haydırî'nin *es-Safâ bi-tahrîri's-Şifâ*'sı. **7.** Oflu Hacı Mehmed Emin Efendi *Şifâ'ü'l-Mü'minin* adlı çalışmasında eserin muhtevası hakkında bilgi vermiş, hemen her konu başlığından söz ederek eseri özetlemiş, bu özet seksen yedi sayfa halinde basılmıştır.³³⁴

eş-Şifâ'nın Türkçeye pek çok çevirisi olmuştur. Bursalı Abdullah Darîr, Hüseyin et-Trabzunî, Hasan Basri Çantay, Suat Cebeci ve Mehmet Yaşar Kandemir'in tercümeleri eserin meşhur tercümeleri arasındadır. Eserlerin isimleri ve diğer tercümeleri şu şekildedir:

1. Hanîf İbrâhim Efendi, *Hulâsatü'l-Vefâ fi Şerhi's-Şifâ*. **2.** Bursalı Abdurrahman Darîr, *Tercüme-i Şifâ-i Şerîf*. **3.** Şeyhülislâm Ebûishakzâde İshak Efendi, *el-İstisfâ fi Tercemeti's-Şifâ*. **4.** Müderris Seyyid Muhammed Lübbî, *Tercemetü's-Şifâ fi Şemâili Sâhibi'l-Istifâ*. **5.** Tâlib Hocasâde İshak Necib Karsî, *Tercüme-i Şifâ-i Şerîf*. **6.** Köprülülü Ali Rıza Doksanyedi, *Açıklamalı Şifâi Şerîf Tercemesi*. Ayrıca eser Naim Erdoğan ve Hüseyin S. Erdoğan Türkçeye çevirmiştir. Âişe Abdurrahman Bewley, *eş-Şifâ'yı Muhammad Messenger of Allah (Ash-Shifa of Qadi 'Iyad)* adıyla İngilizceye tercüme etmiştir.³³⁵

³³³ Kandemir, “eş-Şifâ”, 39: 134-135.

³³⁴ Kandemir, “eş-Şifâ”, 39: 134-135.

³³⁵ Kandemir, “eş-Şifâ”, 39: 135.

3. Siyer Şerh, İhtisâr ve Zeylleri

İslâm ilim ve kültür geleneğinde önemli bir yeri haiz olan şerh geleneği, bir ilim dalında meşhur olmuş genellikle muhtasar metinler üzerine kaleme alınan, bunlardaki kapalı ifadelerin açıklandığı, eksik bırakılan hususların tamamlandığı, hatalara işaret edildiği ve örneklerin çoğaltıldığı eserler şeklinde tanımlanmaktadır.³³⁶

Aynı zamanda bir eserin özet hali olan muhtasar ve esere yapılan ek manalarına gelen zeyl çalışmaları aynı şekilde İslâm kültür ve medeniyetinde önemli bir yer tutmaktadırlar. Özellikle muhalled eserler üzerine yapılan bu çalışmalar o eserin anlaşılması ve eksik yönlerinin tamamlanması açısından da önemini korumaktadır.

3.1. Süheylî: *er-Ravzü'l-Ünüf*

Süheylî'nin farklı alanlarda pek çok eseri olmasına rağmen o asıl şöhretini İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eserine yazmış olduğu şerh olan *er-Ravzü'l-Ünüf* ile kazanmıştır.

er-Ravzü'l-Ünüf'ün muhtevası hakkında yeterli bilgileri almak için öncelikle *es-Sîretü'n-Nebeviyye* hakkında kısaca bilgilerin aktarılması uygun olacaktır.

İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'si

151/768 yılı doğumlu olan İbn İshâk'ın kaleme aldığı siyer çalışması *Kitâbü'l-Megâzi* kendisinden sonra yazılmış çalışmalara ışık tutmuştur. Bu eseri İbn Hişâm *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli eseriyle yeniden düzenlemiştir.³³⁷

218/833 yılında Basrâ'da dünyaya gelen İbn Hişâm ise Yemen'in Himyer kabilesinin Meâfirî koluna mensuptur. Ayrıca İbn Hişâm'ın Zühî kabilesinden Sedûs koluna mensup olduğu da söylenmiştir. Doğum yeri ve kabilesi itibarıyla kendisinin el-Himyerî, el-Meâfirî, el-Basrî gibi nisbeleri bulunmaktadır.³³⁸

³³⁶ Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38: 555-558.

³³⁷ Mithat Eser, *İbn İshak*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021).

³³⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 10: 428-429.

İbn Hişâm küçük yaşlardan itibaren ilim tahsil etmeye başlamıştır. İbn Hişâm'ın rıhle amacıyla yapmış olduğu yolculuklar hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz. Şu kadar var ki; O ilim tahsilini Basrâ'da tamamlamış bunun akabinde Mısır'ın Fustat şehrine yolculuk yapmıştır. Vefat edinceye kadar da burada yaşamaya devam etmiştir.³³⁹

İbn Hişâm, İbn İshâk'ın *Kitâbü's-Siyer ve'l-Megâzi* eseri üzerine yazmış olduğu *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli eseriyle meşhur olmuştur. Nitekim bu eser Hz. Peygamber'in (as) hayatına dair tamamı zamanımıza intikal etmiş en eski kitaptır.³⁴⁰ Tamamı günümüze ulaşan en eski metin olması itibarıyla pek çok ilim adamı tarafından muhtelif çalışmalara tâbi tutulmuştur.

İbn İshak'ın *Kitâbü's-Siyer*'i ve farklı râviler tarafından nakledilen birçok nüshasının hiç biri tam olarak günümüze gelmemiştir.³⁴¹ Mezkûr eser, İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'siyle birlikte kısmen de olsa günümüze ulaşmıştır. Nitekim İbn Hişâm, İbn İshâk'ın eserini esas almakla birlikte onun aksine Kuran'da temas edilmeyen ve Hz. Peygamber'le (as) ilgisi olmayan konulara, pek tanınmayan şairlerin şiirlerine, nezaket dışı bazı ifadeler ve hocası Bekkâî'nin güvenilir bulmadığı rivayetlere itibar etmediğini söylemiştir.³⁴²

İbn Hişâm eserini yazarken İbn İshâk'ın meşhur râvisi ve aynı zamanda hocası olan Ziyâd el-Bekkâî'nin nüshasını temel alarak ona bazı eklemeler yapmış veya kısaltmalarda bulunmuştur.³⁴³

Eser Hz. Peygamber'in (as) nesebini tanıtarak başlamaktadır. Daha sonra Fil olayına ve Abdulmuttalib'in çocuklarına değinmiştir. Hz. Peygamber'in (as) doğumu ve sonrasında meydana gelen bazı olağanüstü hallere yer vermiştir. Eserin ilerleyen bölümlerinde Hz. Peygamber'in (as) Mekke ve Medine döneminde başından geçen olaylar anlatılmaktadır. Son bölümde ise Hz. Peygamber'in (as) hastalanması, bu dönemde Hz. Ebûbekir'in insanlara namaz kıldırması ve Hz. Peygamber'in (as)

---

³³⁹ Mustafa Fayda, "İbn Hişâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20: 71.

³⁴⁰ Fayda, "İbn Hişâm", 71.

³⁴¹ Fayda, "İbn Hişâm", 72.

³⁴² Fayda, "İbn Hişâm", 72.

³⁴³ Zehebî, *Sîyerü Â'lami'n-Nübelâ*, 10: 429.

vefatı gibi konulara temas edilmektedir. İbn Hişâm, eserini Hassân b. Sâbit'in Hz. Peygamber'in (as) vefatı için söylemiş olduğu mersiyeler ile sona erdirmiştir.³⁴⁴

es-Sîretü'n-Nebeviyye'nin muhtelif neşirleri olmuştur. Tahkikli neşirleri ve yayınları hakkında şunlar zikredilebilir; **1.** Mahmud Seyyid Tahtavî (Kahire, 1329/1911). **2.** Mustafa es-Sekka vd. (Kahire, 1355/1936). **3.** Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire, 1356/1937). **4.** Muhammed Halil Herras (Kahire, 1391/1971). **5.** Taha Abdürraûf Sa'd (Kahire, 1391/1971). **6.** Muhammed Fehmi es-Sercanî (Kahire, 1399/1978). **7.** Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut, 1407/1987). **8.** Mecdî Fethî es-Seyyid (416/1995).

İbn Hişâm İslâm kültür ve medeniyetinde *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli eseriyle meşhur olmuştur. İbn Hişâm her ne kadar tarihçiliği ile meşhur olmuş ise de nahiv alanında da uzman olduğu şeklinde bilgiler mevcuttur.³⁴⁵ Nitekim o, İbn İshâk'ın eserini şerh ederken eserde yer alan şiirleri düzenlemiş veya şiirlerdeki hataları kısmen düzeltmiştir.³⁴⁶

3.1.1. Muhtevası

Süheylî'nin *er-Ravzü'l-Ünüf*'ünün muhtevası hakkında verilecek bilgiler noktasında önemi haiz olduğu için İbn Hişâm'ın eseri hakkında kısaca bilgiler verilmiştir. Yukarıda zikredilen bilgiler haricinde *er-Ravzü'l-Ünüf*'ün muhtevası hakkında şunların söylenmesi mümkündür.

er-Ravzü'l-Ünüf, İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyyesi* üzerine yapılmış en kapsamlı ve itibar kazanmış şerhtir. Onun meşhur öğrencisi İbn Dihye el-Kelbî (v. 633/1235) eserin tam adını *er-Ravzü'l-Ünüf ve'l-Meşrâu'r-Rivâ fî Tefsîri Me'stemele Aleyhi Hadîsü Sîreti Rasûlillah (sav) Ve'htevâ* şeklinde zikretmektedir.³⁴⁷

³⁴⁴ İbn Hişâm, Muhammed Abdü'l-Melik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009).

³⁴⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 10: 428.

³⁴⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 10: 429.

³⁴⁷ İbn Dihye el-Kelbî, *Mutrib*, 236. Eserin ismi DİA'nın "Süheylî" maddesinde şu şekilde zikredilmektedir. *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm (er-Ravzü'l-ünüf ve'l-meşrâ'u'r-rivâ fî Tefsîri Me'stemele aleyhi Hadîsü Sîreti Resûlillâhi sallelâhu aleyhi ve sellem ve'htevâ)*.

Eserin ismi mana açısından incelenildiğinde ise *ayak basılmamış toprak, kullanılmamış bahçe ve suyu tertemiz olan kaynak* demektir. Ayak basılmamış toprak/alan demek olan (الروض الأنف) terkiibini eserine vererek ortaya koyduğu çalışmanın alanında ilk olduğunu vurgulamak istemiştir.

Eserin girişinde yapacağı işin zor olduğunu belirtilmektedir. Ayrıca müellif yaşadığı coğrafyada daha önceden bir benzeri yapılmayan çalışma ortaya koyacağını zikreder. Fakat bütün bu sıkıntılı durumlardan döneminin Muvahhîd emiri Yûsuf b. Abdülmü'min'in (1163-1184) yardımıyla üstesinden geldiğini söyler.³⁴⁸

Süheylî *er-Ravzü'l-Ünüf* e kısa bir mukaddime yazdıktan sonra sırasıyla ithaf, İbn İshâk'ın biyografisi ve İbn Hişâm'ın biyografisi gibi konulara değinmiştir. Bu bölümlerden sonra Hz. Peygamber'in (as) nesebinde yer alan bazı kişilerin hayatlarını anlatmış ve daha sonra o kişilerin isimlerinin manasını açıklamak suretiyle eseri şerh etmeye başlamıştır.³⁴⁹ Müellifin edebiyat ve nahiv alanında uzman olduğu yukarıda zikredilmiştir. Bu uzmanlığından dolayı müellif eserinde yer alan muhtelif isimler veya kelimeler hakkında uzunca tahlillere gitmiştir.

Eserde İbn Hişâm'ın eserinde yer alan şiirlerin bir kısmını veya o şiirlerde yer alan garîb lafızları açıklamıştır. Fakat *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'deki şiirlerin tamamını şerh etmemiş hatta bir kısmını eserine almamıştır. İman etmeden ölen kimselerin şiirlerini ve içerisinde Hz. Peygamber'e (as) karşı uygunsuz ifadeler ihtiva eden şiirleri eserinde zikretmemiştir. Onun bu davranışının sebebi Hz. Peygamber'e (as) olan muhabbeti ve takvasıdır.³⁵⁰ Müellifin bu tavrı peygamber tasavvurunu ortaya koymasından önemlidir.

er-Ravzü'l-Ünüf ün alanında ilk eser olmasının yanı sıra kendisine has bazı özellikleri mevcuttur. Süheylî'nin eserinde yer alan siyer malûmatının bir kısmı kendisinden önce yaşamış olan âlimlerin eserlerinde zikretmedikleri bilgilerdir. İbn Kesîr (v. 774/1373) bu konu hakkında '*Süheylî'nin er-Ravzü'l-Ünüf*'ünde Hz. Peygamber'in (as) sîretine dair zarîf bilgiler (nükte) mevcuttur. Öyle ki o nüktelerin

³⁴⁸ es-Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah, *er-Ravzü'l-Ünüf fi Tefsiri's-Sîreti'n-Nebeviyyeti li'bni Hişâm*, thk. Mecdi b. Mansûr b. Seyyid eş-Şurî, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1: 17.

³⁴⁹ es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1: 5-40.

³⁵⁰ Mustafa Kılıçlı, "Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân es-Suheylî – Hayatı ve Eserleri-", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2, (1999), 97-120.

bir kısmı Süheylî'den önce başka bir araştırmacı tarafından dile getirilmiş bilgiler değildir.' demektedir.³⁵¹ Müellif, kendisine rivayet edilen bilgileri herhangi bir kaynağa müracaat etmeden eserine kaydetmiştir. Onun bu davranışı alanında uzman olduğunun göstergelerinden biri olarak zikredilebilir.

İbn Hişâm'ın eserinde yer alan bazı kapalı ifadeleri açıklamak için eseri kaleme aldığı söyleyen Süheylî, bu konuda oldukça hassas davranmıştır. Kelimeleri açıklarken öncelikle o kelime veya türevleri Kuran'da ve hadislerde var ise onu delil getirmiştir. Şayet o kelime bu iki yerde yoksa daha sonra Arap şiiirlerini kendisine delil getirmiştir. Eserinde takip ettiği bu metodun örneği eserin pek çok yerinde mevcuttur.³⁵²

es-Sîretü'n-Nebeviyye baştan sona şerh edilmiş değildir. Müellif bazı noktaları açıklamadan olduğu gibi aktarmıştır. Ayrıca kendine ait görüşlere yer vermektedir. Kendi görüşlerini açıkladığı bölümlerde ise genellikle lügavî açıklamalar yapmaktadır.³⁵³

Müellif lügavî açıklamalarının yanı sıra *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'de geçen ve benzer isimde olan şahıslar var ise bunların karıştırılmaması için de aynı ifadeleri kullanır. O isimde olan diğer şahısların kim olduğunu detaylıca anlatır.³⁵⁴

Müellif yalnızca kendine ait olan şiiirleri ile ön plana çıkmamaktadır. O aynı zamanda *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'yi şerh ederken İbn Hişâm'ın kullanmış olduğu şiiirlerdeki vezin hatalarını tespit etmiş ve bu hataları eserinde belirtmiştir. Buna ilave olarak Süheylî, İbn Hişâm'ın eserindeki şiiirlerini isnat ettiği kişilerin kimisinin hatalı olduğunu tespit etmiş ve eserinde bunlar üzerinde durmuştur.³⁵⁵

³⁵¹ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâmüddin İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Cize: Daru'l-Hicr li't-Tıbaâ ve'n-Neşr, 1998), 16: 575.

³⁵² Örnek olarak صلاة kelimesinin tahliline bakılabilir. *er-Ravzü'l-Ünüf*, 2: 3.

³⁵³ es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1: 223, 280, 286; 2: 51, 106. (zikredilen sayfaların dışında benzer ifadeler muhtelif sayfalarda sıkça geçmektedir).

³⁵⁴ es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1: 223.

³⁵⁵ Küçükaşcı, "Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî", 38: 32.

3.1.2. Usulü

İbn Hişâm'ın anlaşılması zor ve bazı kapalı ifadelerini anlaşılır kılmak için eseri kaleme aldığı söyleyen Süheylî, bu konuda oldukça hassas davranmıştır. Kelimeleri açıklarken öncelikle o kelime veya türevleri Kuran'da ve hadislerde mevcut ise onu delil getirmiştir. Şayet o kelime bu iki yerde yoksa daha sonra Arap şiirlerini kendisine delil getirmiştir. *er-Ravzü'l-Ünüf*'te takip edilen bu metodun örneği eserin pek çok yerinde mevcuttur.

Müellifin muhaddisliği konusundaki uzmanlığı siyer yazılığında da ön plana çıkmıştır. Rivayetler karşısında takındığı tavır ve onların tamamını nakletme yoluna gitmesi onun muhaddis olmasıyla yakından ilişkilidir.

Süheylî eserinde zikrettiği rivayetlerin senetlerini genellikle tafsilatlı bir şekilde zikretmiştir. Müellif, genellikle rivayetlerin senetlerini zikrederken bazen de “*İbn İshâk dedi ki*” şeklinde cümleye başlamış senedin geri kalan kısmını hazfetmiştir.³⁵⁶

Müellifin siyer yazıcılığı diğer siyer âlimlerinden farklıdır. Çalışmada incelenilen veya Bağdat ve Şam merkezli doğu düşüncesi eserlerinde kaleme alınan eserlerin pek çoğunda rivayetler verilmekte ve müellif bu rivayetler arasında tercih yapmaktadır. Fakat Süheylî kitabının birçok satırına ‘*kale'l müellif, kale Ebû'l-Kâsım*’ diyerek başlamıştır. Müellif eserinde buna benzer ifadelerde kendine ait görüşlere yer vermektedir.³⁵⁷ Farklı görüşler arasında tercihini bu şekilde beyan etmektedir.

Süheylî'nin siyer yazım usulü konusunda zikredilmesi gereken bir başka mesele ise onun şiir kullanımınıdır. Çağdaşı olduğu diğer âlimler gibi Süheylî de şiir ve edebiyat konularında uzmandır. Onun bu özelliği yazmış olduğu esere de yansımıştır. Eser üzerinde konunun pek çok örneği olduğu görülmektedir.³⁵⁸

³⁵⁶ es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1: 224, 2: 286, 3: 321. Eserde bunun örnekleri çoktur.

³⁵⁷ es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1: 223, 280, 286.

³⁵⁸ es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 3: 99, 132, 206, 235, 4: 74, 121, 140, 168, 377.

3.1.3. Kaynakları

İslâmî ilimlerin birçok alanında bilgi birikimine sahip olan Süheylî'nin eserinde kullandığı kaynaklar çok çeşitlidir. Zira müellif eserin kaleme alınış maksadını açıkladığı bölümde 120'den fazla kaynağa müracaat ettiğini dile getirmektedir.³⁵⁹

Süheylî, siyer yazıcılığının temel kaynaklarından olan Kuran'ı Kerim ve hadislere sıkça başvurmuştur. Kelime tahlili yaptığı konular da dâhil öncelikle bu iki kaynağa müracaat etmiştir. Müellif ayrıca tefsir rivayetlerinden de bolca yararlanmıştır. İbn Abbas (v. 68/687)³⁶⁰ ve Mücâhid (v. 103/ 721)³⁶¹ gibi ilk dönem müfessirlerin rivayetlerinden de yararlanmıştır.

Müellif, kütüb-i sitte diye meşhur olmuş hadis kaynaklarından kitabının ilgili bölümlerinde yararlanmıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi kelime tahlillerine varıncaya kadar müellif hadislere müracaat etmiştir.

Süheylî ayrıca Ebû Hanîfe (v. 150/ 767),³⁶² Süfyân es-Sevrî (v. 161/778)³⁶³ ve İmam eş-Şafî' (v. 204/820)³⁶⁴ başta olmak üzere pek çok âlimin eserinden istifade etmiştir.

3.1.4. Kaynak Değeri

Süheylî'nin eserinde kendisinden önce yazılan kaynaklarda olmayan bilgiler verdiği yukarıda zikredilmiştir. Müellifin bu yöntemi eserini değerli kılmıştır. Konuyla alakalı İbn Kesîr, "*Süheylî'nin er-Ravzü'l-Ünüf'ünde Hz. Peygamber'in (as) sîretine dair zarif bilgiler (nükte) mevcuttur. Öyle ki o nüktelerin bir kısmı Süheylî'den önce başka bir araştırmacı tarafından dile getirilmiş bilgiler değildir*" demektedir.³⁶⁵

³⁵⁹ es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1: 18.

³⁶⁰ es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1: 402, 412, 423.

³⁶¹ es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1: 340.

³⁶² es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 2: 211.

³⁶³ es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1: 376.

³⁶⁴ es-Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1: 376.

³⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 16: 575.

er-Ravzü'l-Ünüf Endülüs ilim ve kültür geleneğinde önemli eserlerden biridir. Birçok müellif bu eserden yararlanmış ve muhtelif konularda ondan iktibaslarla bulunmuşlardır.

Müellifin hadis ilminde uzman olmasının siyerine sirayet ettiğini söylemek mümkündür. Zira o, eserine aldığı rivayetlerin çoğunluğunu senetleriyle birlikte vermiştir. Süheylî'nin eserinde takip etmiş olduğu bu metod eserine olan güveni ve eserin orijinalitesini artırmıştır. Kendisinden sonra gelen birçok âlim ona müracaat etmek durumunda kalmışlardır.

er-Ravzü'l-Ünüf ten İbn Seyyidinnâs (v. 734/1334), İbn Kesîr (v. 774/1373), Yûsuf eş-Şâmî (v. 942/1536) ve Burhâneddin el-Halebî (v. 1044/1635) başta olmak üzere pek çok müellif istifade etmiştir.³⁶⁶

3.1.5. Yayınları ve Tercümelere

er-Ravzü'l-Ünüf ün çok sayıda şerh, haşiyeye ve muhtasarı bulunmaktadır. Bu eserler hakkında kısaca şu bilgiler aktarılabilir:

İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli eserine dört ayrı şerh yazılmış olup bunların üçü basılmıştır. Diğerlerine nazaran en geniş şerh, Endülüslü muhaddis es-Süheylî tarafından *er-Ravzü'l-Ünüf fi şerhi's-Sîretü'n-Nebeviyye li'bni Hişâm* adıyla kaleme alınmıştır.

Eser ilk olarak 1914 yılında Kahire'de basılmıştır. Daha sonra ise Abdurrahman el-Vekîl ve Taha Abdür-rauf tarafından da Kahire'de 1967-1970 ve 1989 yıllarında neşredilmiştir.

Süheylî'nin şerhinin farklı muhtasarlara yapılmıştır. Bunlar; **1.** Zehebî; *Muhtasaru Kitâbi'r-Ravzi'l-Ünüfi'l-Bâsim fi's-Sîretü'n-Nebeviyyeti's-Şerîfe*. **2.** Bedreddin İbn Cemâa; *Nurü'r-Ravz*. **3.** Ebü'l-Feth Muhammed b. İbrâhim b. Muhammed b. Mukbil el-Bilbîsî; *el-İlmâm bi'r-Ravz ve Sîretü'bni Hişâm el-Mülakkab bi-Celâ'i'l-Efkâr bi-Sîretü'l-Muhtâr*. **4.** Muhammed b. Ahmed el-Aclunî; *Zehrü'r-Ravz*.

³⁶⁶ Yıldız, *Abdurrahman es-Süheylî (581/1185) ve Siyer Şerhi*, 139-141.

Ayrıca Moğultay b. Kılıç'ın (v. 762/1361) tenkit ve tashih amacıyla *ez-Zehrü'l-Bâsim fî Sîreti (siyeri) Ebi'l-Kasım* adıyla yazmış olduğu kitap âlimler arasında büyük ilgi görmüştür. Moğultay b. Kılıç'ın çağdaşlarından Ebü'l-Berekât Muhammed b. Abdürrahîm, *ez-Zehrü'l-Bâsim*'i sadece Süheylî'ye yapılan itirazları bir araya getirmek suretiyle kısaltmıştır.³⁶⁷

4. Muhtevasında Siyere Dair Bilgiler Olan Eserler

Ağırlıklı ya da tamamen farklı bir konuya hasredilen bazı eserlerde siyere veya Hz. Peygamber'e (as) dair bir takım bilgilere yer verilmiştir. Bu bilgiler kimi zaman bir bölüm kimi zaman ise alt başlık şeklinde olmuştur. Bu başlık altında bu eserlere dair örnekler ele alınacaktır.

4.1. İbn Beşkuvâl: *Kitabü'l-Müstegisîn bi'llâhi Teâlâ İnde'l-Mühimmât ve'l-Hacât*

4.1.1. Muhtevası

İbn Beşkuvâl'in çoğunluğu hadis ile alakalı olmak üzere pek çok eseri bulunmaktadır. O, asıl olarak ünlü Endülüs tarihçisi Farâdî'nin (v. 403/1013) *Tarihu Ulemâi'l-Endelüs* isimli eserine yazmış olduğu zeyil ile meşhur olmuştur. İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Silâ* ismini verdiği eserinde döneminin meşhur âlimlerini, yetiştikleri ortamları, hoca ve talebelerini doğum ve ölüm tarihleriyle birlikte detaylı bir şekilde anlatmıştır. Eser hakkında bilgiler birinci bölümde verilmiştir.

Endülüs tarihine vukufiyetinin yanı sıra siyer ve âlimlerin menakıplarına dair bilgilere sahip olan İbn Beşkuvâl bu konuyla alakalı *Kitâbü'l-Müstegisîn*'i kaleme almıştır. Müellif eserinde darlık, sıkıntı veya savaş gibi durumlarda Hz. Peygamber'in, (as) sahabenin ve sonraki dönemlerde gelen meşhur kişilerin

³⁶⁷ Küçükaşçı, "Abdurrahman b. Abdullah Süheylî", 31.

Allah'tan hangi dualarla yardım istediğini ve bu gibi durumlarda nasıl tepkiler verdiklerini kısaca zikretmiştir.³⁶⁸

Manuelâ Mârîn tarafından neşredilen *Kitâbü'l-Müstegisîn*, 1991 yılında yayımlanmıştır. Bu baskısında *Kitâbü'l-Müstegisîn* bir mukaddime ve dört muhtelif bölümden müteşekkildir. Eserde yer alan dört bölüm içerisinde takriben yüz elli dört rivayet yer almaktadır.

İbn Beşkuvâl, eserine Hz. Peygamber'in (as) katıldığı savaşların öncesinde yapmış olduğu hazırlıkları ve yapmış olduğu dualardan başlamıştır. Kitabın ilerleyen bölümlerinde ise sahabe ve tabiîn neslinin muhtelif sıkıntılar karşısında takındıkları tavır ve yapmış oldukları duaları zikretmiştir. Müellif eserin son bölümlerinde ise bazı muhaddis ve fakihlerin kıtlık veya kuraklık gibi olumsuz durumlarda yapmış olduğu duaları zikrederek eserini tamamlamıştır. Müellif son üç bölümde yer alan şahısların yapmış oldukları duaları Hz. Peygamber'den (as) mülhem yaptıklarını zikretmektedir.

Kitâbü'l-Müstegisîn, muhteva itibariyle sadece Hz. Peygamber (as) ve sonrası döneme değinmekle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'den (as) önceki dönem peygamberlerin yaşamış oldukları darlık ve sıkıntı durumlarında sergiledikleri tavırlara değinmektedir. Hz. Süleyman'ın,³⁶⁹ Hz. Yakup ve Hz. Yûsuf'un (as)³⁷⁰ başından geçen bir takım olaylar ve yapmış oldukları dualara da eserinde yer vermiştir.

İbn Beşkuvâl, siyere dair Bedir gazvesi günü olanları ve Hz. Peygamber'in (as) yapmış olduğu duaları farklı rivayetlerle birlikte şu şekilde aktarmaktadır; *“Bedir Gazvesi'nin yapıldığı gün Müslümanlar 319, müşrikler 1000 kişiydi. Savaş esnasında Hz. Peygamber (as) kible tarafına yöneldi, ellerini semaya uzattı ve şu şekilde dua etti. “Allah'im bana olan vaadini nasip et. Allah'im bana zaferler nasip et. Allah'im şayet bu Müslüman topluluk yok olup giderse yeryüzünde Sana ibadet edecek kimse kalmaz.” Omzundaki ridası düşüne kadar Rabbine dua etti. Daha sonra*

---

³⁶⁸ İbn Beşkuvâl, Abdu'l-Melik b. Mes'ud el-Endelüsî, *Kitabü'l-Müstegisîn bi'llâhi Teâlâ İnde'l-Mühimmât ve'l-Hacât*, thk. Manuela Marin, (Madrid: Meahidü't-Teavunî mea'l-Âlemi'l-Arabî, 1991).

³⁶⁹ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü'l-Müstegisîn*, 26.

³⁷⁰ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü'l-Müstegisîn*, 16-17.

Hz. Ebûbekir geldi ve dedi ki 'Ey Allah'ın Nebisi Allah sana yeter, O seni başarılı kılacaktır.' Bu olayın akabinde Allah Enfal Suresi 9. ayeti indirmiş ve melekler ile Müslümanlara yardımda bulunmuştur."³⁷¹

İbn Beşkûvâl, Hz. Peygamber'in (as) muhtelif zamanlarda yapmış olduğu duaları eserinde detaylıca zikretmiştir. Gazvelerin tamamında bu şekilde dua etmiştir şeklinde genel bir açıklama yapmaktan kaçınmış ve her gazve için yapmış olduğu özel bir dua varsa ona eserinde yer vermeye çalışmıştır.

Müslümanlar açısından Uhud Gazvesi de aynı şekilde Bedir Gazvesi kadar zorlu geçen bir savaş olmuştur. Uhud Gazvesi hem Hz. Peygamber'in (as) hem de ashabının zorluk çektiği aynı zamanda çeşitli sıkıntıların meydana geldiği bir savaştır. Nitekim bu savaşta Müslümanların zorlandığı anlarda Hz. Peygamber (as) Allah'a dua etmiş ve Allah'tan maddi ve manevî bir güç istemiştir. İbn Beşkûvâl, Hz. Peygamber'in (as) Uhud Gazvesi günü yaptığı duaya eserinde şu şekilde yer vermiştir;

*"Ey sıkıntıları gideren ve zorda kalana icabet eden ve başımızdaki büyük felaketi gören (Allah'ım), sıkıntılarımı, derdimi ve kaygılarımı gider. Zira Sen benim ve ashabımın çektiği sıkıntıları görmektesin."*³⁷²

Kitâbü'l-Müstegisîn'de Hz. Peygamber'in (as) yapmış olduğu dualar bunlarla sınırlı değildir. Eserde aynı zamanda sahabenin muhtelif zamanlarda bazı sıkıntılara duçar olduğu ve bunun için kendilerinin ne yapması gerektiğini Hz. Peygamber'e (as) sorduklarına dair rivayetler de yer almaktadır. Öyle ki bir defasında Hz. Peygamber, (as) sahabesini toplamış onlara "*Bela ve musibet anlarında Yunus Peygamber'in duasını yapması gerektiğini*" söylemiştir.³⁷³ Hz. Peygamber (as) yine aynı şekilde ashabına "*ağaç fidanı ekerken yapmaları gereken duayı da aynı şekilde öğretmiştir.*"³⁷⁴ Bu gibi örneklerde sahabesine sürekli olarak duayı tavsiye etmiştir.

³⁷¹ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü'l-Müstegisîn*, 9-10.

³⁷² İbn Beşkûvâl, *Kitâbü'l-Müstegisîn*, 15.

³⁷³ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü'l-Müstegisîn*, 30-31. Rivayette Hz. Peygamber'in (as) Yunus Peygamber'in duası olarak Enbiyâ sûresi 87. ayetinde geçen '*Senden başka ilah yoktur, Seni tenzih ederim, ben kötü bir iş yaptım*' duası bulunmaktadır.

³⁷⁴ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü'l-Müstegisîn*, 59.

Bu duaların bir kısmı sadece bazı özel olaylarla ilişkili olurken bazıları da genel olarak musibet anında yapılacak dualar olarak kabul edilebilir.

İbn Beşkuvâl, Hz. Peygamber'in (as) sıkıntı ve musibet anında yapmış olduğu duaları zikrettikten sonra sahabenin başından geçen olaylara da değinmiştir. Hz. Ömer'in (r.a) çeşitli musibet anlarında yapmış olduğu dualar,³⁷⁵ Enes b. Mâlik'in (r.a) sıkıntılı günlerde '*Hâ Mîm ile başlayan sureleri okurduk*' ifadesi³⁷⁶ sahabenin yapmış olduğu dualara örnek olarak zikredilmesi mümkündür.

İbn Beşkuvâl, Endülüs'te yetişmiş diğer siyer yazarları ve tarihçiler gibi eserinde şiirlere yer vermiştir. Fakat *Kitâbü'l-Müstegisîn* Hz. Peygamber'den (as) ve sahabeden rivayet yoluyla gelen dualara hasredilmiş bir eser olduğu için şiirler az kullanılmıştır. Müellif eserinde konu ile alakalı Hz. Peygamber'in (as) veya sahabenin uygulaması varsa onları zikretmiş akabinde duaları sıralamıştır. Eserinin bazı bölümlerde ise bunlara ek olarak muhtelif şiirler zikretmiştir.³⁷⁷

İbn Beşkuvâl'in peygamber tasavvurunun ortaya çıkarılması açısından rivayetlere yapmış olduğu yorumlar önem arz etmektedir. Öyle ki müellif eserinde '*Çarşamba ve Perşembe günleri ağaç dikmenin fazileti*' şeklinde bir başlık açmıştır. İçeriğinde ise '*Hz. Peygamber (as) o günlerde çokça dua ederdi ve o günde ağaç dikmiştir.*' ifadesine yer verir. Duaların kabul olduğu vakti yine Hz. Peygamber'in (as) farklı bir uygulamasıyla ortaya çıkarılmıştır.³⁷⁸

4.1.2. Usulü

İbn Beşkuvâl'in eserini kaleme alış usulünde ayet ve hadislerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bununla birlikte müellif eserini salt olarak nakillere hasretmemiştir. O, rivayetlerden çıkarımlarda bulunmuştur. Yukarıda zikredildiği üzere Hz. Peygamber'in (as) ağaç ektiği günden duaların kabul olunduğu gün yorumunu yapması bu durumun bariz örneklerindedir.

³⁷⁵ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü'l-Müstegisîn*, 23.

³⁷⁶ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü'l-Müstegisîn*, 21.

³⁷⁷ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü'l-Müstegisîn*, 82, 84, 105.

³⁷⁸ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü'l-Müstegisîn*, 59.

İbn Beşkuvâl'in *Kitâbü'l-Müstegisîn*'de yer verdiği rivayetlerin çoğunluğu karşılıklı konuşmalar şeklinde geçmektedir. Bu konuşmaların bir kısmı Hz. Peygamber (as) ve sahabe arasında geçmekteyken bir kısmı ise iki sahabe arasında geçmektedir. "Hz. Peygamber (as) bir gün ashabıyla birlikte otururken onlara – Sizlere sıkıntı anında yapmanız gereken duaları öğreteyim mi? diye sorması üzerine sahabe de –'Tabii ki ey Allah'ın Resulü buyur.' şeklinde cevap vermiştir. Hz. Peygamber'de (as) onlara Hz. Yunus'un duasını öğretmiştir."³⁷⁹

Müellifin eserinde takip ettiği bu usul, eserinin farklılığını ve orijinalitesini ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca bu yöntem, eserin okuyucu tarafından kolay anlaşılabilirliği açısından önemlidir.

4.1.3. Kaynakları

Kuran'ın ayetleri ve Hz. Peygamber'in (as) hadisleri Müslümanlara sürekli duayı tavsiye etmektedirler. Durumun böyle olması Müslüman âlimlerin dua hakkında çeşitli araştırmalar yapmasını sağlamıştır. Yapılan araştırmalar duaların içeriğine yoğunlaşmakla kalmamıştır. Duanın kaynağı ve kimin tarafından rivayet edildiği de aynı şekilde önem arz etmektedir.

Siyer yazıcılığın temel kaynaklarından olan Kuran ve hadisler, İbn Beşkuvâl'in eserinde sıkça müracaat ettiği kaynaklar arasında yer almaktadır. Kuran'ı Kerim'de ve hadislerde yer alan dua ifadelerinin çoğunluğu eserde geçmektedir. *Kitâbü'l-Müstegisîn*'in muhakkiki tarafından eserin son kısmına hangi ayet ve hadislerden yararlanıldığına dair bir tablo eklenmiştir.³⁸⁰

Müellif eserinde ayrıca, müracaat ettiği bazı hadis kaynaklarının ismini özellikle zikretmiştir. İbn Beşkuvâl, Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *Kitabü'z-Zühd*'ü ve Ebû Ca'fer et-Tahavî'nin (v. 321/933) *Kitabü'l-Ahbâr* gibi eserlerden hadis kaynağı olarak istifade ettiğini belirtmiştir.

³⁷⁹ İbn Beşkuvâl, *Kitabü'l-Müstegisîn*, 30.

³⁸⁰ İbn Beşkuvâl, *Kitabü'l-Müstegisîn*, 207-209.

4.1.4. Kaynak Değeri

Kitâbü'l-Müstegisîn, Hz. Peygamber'in (as) sıkıntılı zamanlarda yapmış olduğu dualarına yer vermiştir. Eser bu alanda kendisinden sonra yazılmış eserler için kaynaklık teşkil etmektedir.

Konuyla alakalı araştırma yapan Mehmet Aykaç, eserin kaynaklık değeri hakkında şu ifadelere yer vermektedir; '*Kitâbü'l-Müstegisîn senetleri ile birlikte Hz. Peygamber'den (as) sahabeden, tabiinden ve diğer tanınmış zevattan sadır olan hadis ve haberleri toplayan ilk döneme ait eserlerden olup dua konusunda önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Ayrıca bu sahada yazılacak kitaplar için vazgeçilmez bir kaynak olduğu da muhakkaktır.*'³⁸¹

4.1.5. Yayınları ve Tercümeleri

İbn Beşküvâl'in *Kitâbü'l-Müstegisîn*'i, diğer eseri olan *es-Silâ*'sı kadar meşhur olmamıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla iki farklı tahkikli neşir yapılmıştır. Esere senet veya metin tenkidi bağlamında veya şerh, ta'lik türü çalışmalar yapılmamıştır.

Kitâbü'l-Müstegisîn, 1991 yılında Madrid'de, Mânuelâ Mârîn tarafından tahkik edilmiş ve dört bölüm, yüz elli dört muhtelif rivayet şeklinde neşredilmiştir. Eser ayrıca Guneym b. Abbas b. Guneym tarafından 1994 yılında Kahire'de neşredilmiştir.³⁸²

Ayrıca tespit edilebildiği kadarıyla *Kitabü'l-Müstegisîn bi'llâhi Teâlâ İnde'l-Mühimmât ve'l-Hacât*'ın Türkçeye tercümesi bulunmamaktadır.

---

³⁸¹ Mehmet Aykaç, "İslâm'da Dua ve İbn Beşküvâl'in "Kitabü'l-Müstegisîn" İsimli Dua Kitabı", *Diyanet İlmî Dergi*, 31, (1995), 25.

³⁸² Özkuyumcu, "İbn Beşküvâl", 19: 378.

4.2. İbn Dihye el-Kelbî: *el-İbtihâc fî Ehâdîsi'l-Mirâc*

4.2.1. Muhtevası

İbn Dihye eserine Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e (as) salât ifadelerinden sonra İsrâ suresinin birinci ayetiyle başlamıştır.³⁸³ Kitabın ilerleyen sayfalarında ise İsrâ olayının³⁸⁴ mahiyetinden vaktine kadar pek çok noktasına temas edilmiştir.³⁸⁵

İsrâ hadisesini bütün boyutlarıyla ele alan müellif farklı görüşlere de eserinde sürekli yer vermiştir. Örnek olarak zikretmek gerekirse mezkûr hadisenin Hz. Peygamber'in (as) uyku halinde iken ve ruhen olduğu görüşü ilgili bölümde zikredilmiştir. Daha sonra bu görüşün sahih hadisler çerçevesinde mümkün olmadığı ve hatalı olduğunu dile getirilmiştir.³⁸⁶ Müellif farklı görüşleri zikrettikten sonra İsrânın hem ruhen hem de bedenen meydana geldiğini kaydetmiştir.

Muhaddisliğiyle ön plana çıkan müellif bu eserinde de hadislerden sürekli yararlanmış. Konuyla alakalı muhtelif hadis kaynaklarında zikredilen hadisleri bir araya getirmiştir. O hadislerden edinilen bilgiler ilgili bölümlerde zikredilmiştir.

İbn Dihye, özellikle hadisler doğrultusunda ele aldığı ve tevatüren nakledildiğini dile getirdiği İsrâ hadisesinde Hz. Peygamber'in (as) bineğinin adının *Burak* olduğunu kaydetmiştir.³⁸⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in (as) Allah'ı görmesi³⁸⁸ ve İsrâ olayı meydana gelirken şakku's-sadr hadisesinin de vuku bulduğunu kaydetmektedir.³⁸⁹ Sidretü'l-Müntehâ'ya yükselmesi ve oranın neresi olduğu³⁹⁰ gibi konulara temas edilmektedir.

Hz. Peygamber'in (as) yaşamış olduğu olağanüstü hallerin pek çoğunun zikredilmesi İbn Dihye'nin peygamber tasavvurunu ortaya koymasına bakımından

---

³⁸³ Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehdir; O, gerçekten işitendir, görendir. (İsrâ Suresi, 1. ayet).

³⁸⁴ Salih Sabri, Yavuz, "Mi'rac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2020) 30: 132-135.

³⁸⁵ Ebü'l-Hattâb Ömer b. Ali b. Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc fî Ehâdîsi'l-Mi'râc*, thk., Rifat Fevzi Abdülmuttalib, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1996).

³⁸⁶ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 14, 60, 61.

³⁸⁷ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 62.

³⁸⁸ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 54-58, 72.

³⁸⁹ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 60, 61.

³⁹⁰ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 54.

önemlidir. Zira o İsrâ olayı başta olmak üzere Hz. Peygamber'in (as) pek çok mucizesine eserinde yer vermiştir.

Müellif konuyla alakalı ayet ve hadisleri zikrettikten sonra kelime tahlilleri yapmıştır. Kelime tahlilleri konuyu açıklamak için kullanıldığı gibi bazen de müellif görüşlerini desteklemek için bu yola başvurmuştur.³⁹¹

Eserin muhtevası incelenirken dikkat çeken bir diğer husus ise müellifin Ehli Sünnet kavramı üzerinde durmasıdır. Eserin muhtelif bölümlerinde görüşler zikredildikten sonra “*Müslümanların çoğunluğu ve Ehli Sünnet'in görüşü bu şekildedir.*” Şeklinde ifadeler yer almaktadır.

*(İsrâ hadisesinin ruhen mi bedenen mi meydana geldiği konusu anlatılırken) konuyla alakalı üçüncü görüş ise İsrâ olayının bedenen ve Hz. Peygamber (as) uyanırken meydana geldiği görüşüdür. Mütakellim, müfessir, muhaddis ve fukahanın pek çoğu bu görüştedir. Ayrıca bu görüş Ehli Sünnet'in görüşüdür.*³⁹²

el-İbtihâc genel mahiyetiyle İsrâ olayı üzerinde duruyor olsa da siyere dair muhtelif konulara da değinmektedir. Eserin farklı başlıkları altında Hz. Peygamber'in (as) şemailine dair rivayetler bulunmaktadır.

*Hz. Peygamber (as) Arapların en fasih konuşanıydı. O'nun lehçesi (Araplar arasındaki) en güzel lehçeydi.*³⁹³ *Hz. Peygamber (as) Müslümanlara karşı çok şefkatliydi.*³⁹⁴ şeklinde ifadeler yer verilmektedir.

Eserde ele alınan konu itibarıyla itikadî mezheplerin görüşlerine/ ihtilaflarına yer verilmiştir. Allah'ın gözle görülmesi meselesi hakkında uzunca izahatlara değinilmiştir. Konu bağlamında Mutezile ve Şia'nın ayrıca Ehli Sünnet gibi bazı mezheplerin görüşleri zikredilmiştir.³⁹⁵

³⁹¹ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 21, 33.

³⁹² İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 17. Ayrıca s. 88.

³⁹³ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 49.

³⁹⁴ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 48.

³⁹⁵ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 77-92.

4.2.2. Usulü

İbn Dihye *el-İbtihâc*'da usul olarak çok yönlü bir anlatım benimsemiştir. Eserini tek düze şeklinde kaleme almak yerine muhtelif anlatım tarzları benimsemiştir. Konuyla alakalı ayet ve hadisleri zikrettikten sonra çeşitli izahatlar yapmıştır.

Müellif ele aldığı konular hakkında pek çok farklı görüşe yer vermiştir. Şahsî görüşlerini zikredeceği bölümlerde “*kâle zü'n-nesebeyn*” ifadesini kullanmıştır.³⁹⁶ Ayrıca müellif “*kîle*” ifadesini sıkça kullanarak farklı görüşte olanların varlığından bahsetmektedir.³⁹⁷

Müellif eserini kaleme alırken hadis ilminde vakıf olduğu teknik tecrübelerine sıkça yer vermiştir. *el-İbtihâc*'da râviler hakkında cerh ve tadil bilgisine yer verilmektedir,³⁹⁸ ve pek çok rivayetin öncesinde “*sahih olan hadise göre, daha sahih olan hadise göre*” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca konuyla alakalı birden fazla rivayet benzer senetle rivayet edilmiş ise müellif bu durumu eserinde ح harfiyle³⁹⁹ zikretmiştir.⁴⁰⁰ Yani farklı tariklerle gelen benzer rivayetler özellikle zikredilmiş ve farklılıklar belirtilmiştir. *el-İbtihâc*'da zikredilen hadisler genellikle senetleriyle birlikte zikredilmiştir. Bazı hadisler ise yalnızca son ravisinin adı zikredilerek metni verilmiştir.⁴⁰¹

Rivayetleri zikrettikten sonra İbn Dihye hadislerin sıhhat durumunu belirtmiştir. Şakku's-Sadr olayını anlattıktan sonra “*Bu hadisin senet ve metninin sahih olduğuna dair ittifak vardır.*” gibi ifadeler kullanmaktadır.⁴⁰²

Ayrıca eserde bazı keskin ifadelere yer verilmektedir. Allah'ın gözle görülmesi meselesinin zikredildiği bölümde müellif, bir takım açıklamalar yaptıktan sonra şu ifadelere yer vermektedir. “(yukarıda zikredilen deliller) *heva ve dalalet ehli*

³⁹⁶ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 77, 82, 114.

³⁹⁷ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 83.

³⁹⁸ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 61.

³⁹⁹ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 47, 50, 52, 85.

⁴⁰⁰ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 29.

⁴⁰¹ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 52.

⁴⁰² İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 46, 49, 56.

olanlar haricinde herkesten şüpheyi kaldırır.”⁴⁰³ Bunun yanı sıra müellif görüşlerini kabul ettirme bağlamında sahih olarak kabul edilen bir rivayetin kabul edilmemesi durumunu başkasından aktararak “zındıklıkla ve küfr ile” itham etmiştir.⁴⁰⁴

el-İbtihâc'da ayet ve hadislerin yanı sıra şiirlerden de yararlanılmıştır. Özellikle garîb kelimelerin tahlili yapılan bölümlerde veya herhangi bir kelimenin açıklaması yapılırken şiirlerden istifade edilmiştir.⁴⁰⁵

4.2.3. Kaynakları

el-İbtihâc'da kullanılan kaynaklar çok ve çeşitlidir. Müellif eserini kaleme alırken tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinin kaynakları da dâhil olmak üzere birçok esere müracaat etmiştir.

İbn Dihye'nin müracaat ettiği tefsir kaynakları arasında Hasan-ı Basrî (v. 110/728)⁴⁰⁶ ve Taberî (v. 310/923)⁴⁰⁷ gibi âlimlerin eserleri ilk sıralarda yer almaktadır. Eserde ayrıca muhtelif tefsirlerden de faydalanılmıştır.

Müellifin istifade ettiği hadis kaynakları arasında Buhârî (v. 256/870)⁴⁰⁸ ve Müslim'in (v. 261/875)⁴⁰⁹ eserleri başta olmak üzere birçok hadis kaynağı yer almaktadır. Ayrıca o Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî⁴¹⁰ Ebû Dâvud⁴¹¹ gibi hadis kaynaklarından da istifade etmiştir.

el-İbtihâc'da siyer ve tarih kaynaklarından da yararlanılmıştır. Vakıdî (v. 207/823)⁴¹², Halîfe b. Hayyât (v. 240/854)⁴¹³ ve Kâdî İyâz (v. 544/1149)⁴¹⁴ gibi müelliflerin eserleri bunlar arasında yer almaktadır.

---

⁴⁰³ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 84.

⁴⁰⁴ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 88, 136.

⁴⁰⁵ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 40, 41, 42, 81.

⁴⁰⁶ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 62.

⁴⁰⁷ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 19.

⁴⁰⁸ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 20.

⁴⁰⁹ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 19.

⁴¹⁰ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 7.

⁴¹¹ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 80.

⁴¹² İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 7.

⁴¹³ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 30.

⁴¹⁴ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 54, 84, 85.

Müellif genellikle yukarıda zikredilen eserlerden faydalanmıştır. O ayrıca Ebû Hanîfe (v. 150/767)⁴¹⁵ ve İmam Şâfiî (v. 204/782)⁴¹⁶ başta olmak üzere muhtelif âlimlerin eserlerinden de istifade etmiştir.

4.2.4. Kaynak Değeri

İbn Dihye'nin *el-İbtihâc*'ı İsrâ hadisesi hakkında kaleme alınan ve rivayetlerin derli toplu olarak zikredildiği bir eserdir. Eser hadis rivayetlerinden müteşekkil olması kendisinden sonra yazılan eserler için kaynaklık teşkil etmemesine sebep olmuştur.

Müellifin ilim tahsil etmek için birçok bölgeye yolculuk yaptığı ve bu sebeple öğrencilerinin tespitinin zor olduğu yukarıda zikredilmişti. Durumun böyle olması doğrudan veya dolaylı olarak esere yapılan atıfların tespitini zorlaştırmaktadır.

4.2.5. Yayınları ve Tercümelere

Endülüs ilim ve kültür geleneğinde önemli bir yeri olan İbn Dihye diğer ilimlere nazaran hadis ilmindeki uzmanlığıyla meşhur olmuştur. O özellikle *el-Mutrib* isimli eseriyle ün kazanmıştır. *el-Mutrib*'in farklı baskıları ve neşirleri olmuştur. Bunun yanı sıra müellifin diğer eserleri *el-Mutrib* kadar tanınmamıştır

Tespit edilebildiği kadarıyla İbn Dihye'nin *el-İbtihâc fî Ehâdîsi'l-Mi'râc* isimli eseri, yalnızca bir defa ve Rifat Fevzî Abdülmuttalib tarafından Kahire'de 1996 yılında bir cilt olarak neşredilmiştir. Ayrıca bu eserin Türkçeye tercümesi bulunmamaktadır.

4.3. İbn Abdürabbih: *el-İkdü'l-Ferîd*

4.3.1. Muhtevası

“Eşsiz Gerdanlık” (العقد الفريد) anlamına gelen eserin ismi bazı kaynaklarda ‘Ferîd’ sıfatı olmaksızın yalnızca ‘*el-İkd*’ şeklinde zikredilmektedir.⁴¹⁷ Bunun

⁴¹⁵ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 134.

⁴¹⁶ İbn Dihye el-Kelbî, *el-İbtihâc*, 134.

gerekçesi olarak ‘Ferîd’ sıfatının müellifi tarafından değil ilerleyen yıllarda müstensihler tarafından ilave edildiği ileri sürülmektedir.⁴¹⁸ Bunun yanı sıra İbn Abdürabbih’in eseri kendisinden sonraki dönemlerde ve genellikle ‘*el-İkdü’l-Ferîd*’ olarak meşhur olmuştur.

İbn Abdürabbih *el-İkdü’l-Ferîd* adlı eserinde Arapların genel kültür tarihi hakkında bilgileri ve rivayetleri aktarırken aynı zamanda eserinin muhtelif bölümlerine siyere dair birçok rivayet yerleştirmiştir. Hatta eserin bir bölümünde Hz. Peygamber’in (as) hayatını kısaca anlatmıştır. Bu sebepten dolayı *el-İkdü’l-Ferîd*’i genel kültür tarihi özelliğinin yanı sıra siyer eseri olarak kabul edip bu bölümde zikretmek yerinde olacaktır.

Müellif, *el-İkdü’l-Ferîd*’i yirmi beş farklı bölüme ayırmıştır. 1. ve 12. bölümlerin başlıklarına müellif tarafından farklı mücevherlerin ismi verilmiştir. 13. bölümün başlığına ise *orta* manasında *vasıta* denilmiştir. 14. bölümün başlığından itibaren ise ilk 12 bölüme verilen başlıklara “*İkinci*” “*saniye*” lafzı eklenmiştir. Bu bölümlerin isimleri ve içerdiği konular kısaca şöyledir.

- 1) *el-Lü’lüe* (inci) (yöneticilik).
- 2) *el-Ferîde* (mücevher) (savaşlar).
- 3) *ez-Zeberced* (yakut parçası) (cömertlik, el açıklığı).
- 4) *el-Cümâne* (inci) (heyetler).
- 5) *el-Mercâne* (inci tanesi) (hükümdarlar ile sohbet).
- 6) *el-Yâkute* (yakut, safir) (ilim ve edebiyat).
- 7) *el-Cevhere* (öz) (atasözleri).
- 8) *ez-Zümrüde* (zümrüt) (vaazlar ve öğütler).
- 9) *ed-Dürre* (büyük taneli inci) (taziyeler ve mersiyeler).
- 10) *el-Yetime* (benzersiz inci) (Arapların soyu/nesebi).
- 11) *el-Ascâde* (altın) (Bedevî Arap sözleri).

---

⁴¹⁷ Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, 191.

⁴¹⁸ Muhammed eş-Şek’a, “İbn Abdürabbih”, 19: 281-283.

- 12) *el-Mücennebe* (ordu birliği) (hoş cevaplar).
- 13) *el-Vâsıta* (orta) (hutbeler).
- 14) *el-Mücennebetü's-Sâniyye* (tevkîler, açıklamalar ve yazışmalar).
- 15) *el-Ascedetü's-Sâniyye* (halifelerin dönemleri).
- 16) *el-Yetimetü's-Sâniyye* (Ziyad b. Ebih, Haccâc, Tâlibiler, Bermekîler'in haberleri).
- 17) *ed-Dürretü's-Sâniyye* (eyyâmü'l-Arap ve o günlerde olan olaylar).
- 18) *ez-Zümrüdetü's-Sâniyye* (şiiirin güzellikleri ve bölümleri).
- 19) *el-Cevheretü's-Sâniyye* (şiiir aruzları ve kafiyeleri).
- 20) *el-Yâkutetü's-Sâniyye* (müzik ilmi ve onun hakkındaki ihtilaflar).
- 21) *el-Mercânetü's-Sâniyye* (kadınlar ve özellikleri).
- 22) *el-Cümânetü's-Sâniyye* (peygamberlik iddiasında bulunanlar ve Tûfeylîler).
- 23) *ez-Zebercedetü's-Sâniyye* (hediyeler, şakalar ve nükteler).
- 24) *el-Ferîdetü's-Sâniyye* (yiyecek ve içecekler).
- 25) *el-Lu'lüetü's-Sâniyye* (insan ve hayvan tabiatları, ülkelerin üstünlükleri).⁴¹⁹

el-İkdü'l-Ferîd'in muhtelif bölümlerinde Hz. Peygamber'in (as) hayatı ve hadislerinden alıntılar olduğu gibi Hz. Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali'nin (r.a) hayatları, faziletleri ve sözlerine dair de bilgiler vardır. Aynı zamanda Emevî devleti yöneticilerinden Muaviye'den Yezîd'e, Ömer b. Abdülaziz'den Hişam b Abdülmelik'e kadar pek çok kişinin sözleri, uygulamaları veya hayatlarından bir bölüm bulmak mümkündür.

İbn Abdürabbih'in eseri incelendiği zaman kronolojik bir hiyerarşi takip etmediği görülür. Bir konuyu anlatırken farklı dönemlerde meydana gelmiş olayları veya sözleri aynı başlık altında zikretmektedir. Öyle ki bir konuyu ele alırken Hz. Peygamber'in (as) hayatından veya sahabenin hayatından örnekleri var ise bunları zikreder. Hemen ardından ise Halifeler Dönemi'nde veya Emevîler Dönemi'nde de

---

⁴¹⁹ el-Hâmevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 1: 466.

benzer bir uygulama vuku bulmuş ise onları dile getirir. Eserin bu yönüyle tematik bir eser olarak isimlendirilmesi mümkündür.

el-İkdü'l-Ferîd'in muhtelif bölümlerinde Hz. Peygamber'in (as) doğumu öncesi Arapların hayatına dair pek çok rivayet bulmak mümkündür. Ayrıca müellif Ficâr savaşlarının ilki ve başlangıç sebebi, Kays ve Aylân kabilelerinin düşmanlıkları, Cahiliye Dönemi şairleri gibi konulara da eserinde yer vermiştir.⁴²⁰ Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi İbn Abdürabbih bu rivayetleri farklı başlıklar altında veya kronolojiyi dikkate almadan eserinde zikretmektedir.

İbn Abdürabbih "*el-Ascedetü's-Sâniyye*" ismini verdiği bölümde siyere dair malûmatlar vermektedir. Yaklaşık 8-9 sayfalık kısımda bu konuya temas edilmektedir. Hz. Peygamber'in (as) nesebini anlatmakla başlayan İbn Abdürabbih sonrasında sırasıyla şu konulara değinmektedir: Hz. Peygamber'in (as) doğumu, hicreti, fizikî özellikleri, (Hz. Peygamber'in) ev halkı, babası ve nesebi, amcaları, halaları, çocukları, eşleri, vahiy kâtipleri ve son olarak Hz. Peygamber'in (as) vefatını zikretmektedir. Hz. Peygamber'in (as) vefatından sonra olan olayları ise Sakifetü Benî Saîde olayını zikrederek anlatmaya başlamıştır.⁴²¹

İbn Abdürabbih, Hz. Peygamber'in (as) babasından gelen nesebini detaylı bir şekilde Adnân'a⁴²² kadar zikretmiştir. Müellif, Hz. Peygamber'in (as) sadece babasının değil aynı zamanda annesinin nesebini kısaca zikretmiştir.⁴²³

Müellif, Hz. Peygamber'in (as) fizikî özellikleri üzerinde de kısaca durmaktadır. Enes b. Mâlik'in farklı zamanlarda rivayet etmiş olduğu şemâile dair rivayetleri eserin ilgili bölümünde tek bir rivayet olarak aktarmaktadır. İbn Abdürabbih, şemâile dair rivayetleri aktarırken Hz. Peygamber'in (as) "*Hûd Sûresi*

---

⁴²⁰ İbn Abdürabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-İkdü'l-Ferîd*, thk., Muhammed Saîd el-Aryân, (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübrâ, 1940), 6: 2, 3, 87, 89.

⁴²¹ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 5: 1-8.

⁴²² Hz. Peygamber'in (as) yaşadığı dönemde bu konu tartışmaya sebep olmuş Hz. Peygamber (as) nesebinin Adnân'a kadar zikredilmesine izin vermişti. Detaylı bilgi için bkz., Mustafa Fayda, "Adnân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1: 391-392.

⁴²³ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 5: 2.

ve kardeşleri beni yaşlandırdı.” hadisini aktarır. Bu rivayeti zikretme sebebi ise Hz. Peygamber’in (as) saçlarında beyazlıkların bulunmasıdır.⁴²⁴

İbn Abdürabbih’in siyere dair rivayetlerin hepsini aynı bölümde bir araya getirmediği yukarıda dile getirilmiştir. *el-İkdü’l-Ferîd*’de bunun pek çok örneği mevcuttur. Nitekim müellif, Hz. Peygamber’e (as) sihir yapıldığı ve zehirlendiği rivayetlerini zikretmektedir. Fakat bu konuyu Hz. Peygamber’in (as) hayatını anlattığı kısımda değil farklı bir sayfalarda değerlendirmektedir.⁴²⁵

Bazı araştırmacılara göre *el-İkdü’l-Ferîd*, İbn Kuteybe’nin *Uyûnü’l-Ahbâr* adlı eserinin bir tekrarı mahiyetindedir. *el-İkdü’l-Ferîd*’e *Uyûnü’l-Ahbâr*’dan çok şey alındığı doğru olmakla beraber gerek yazılı Doğu İslâm kaynaklarından gerekse Endülüs’teki şifahî kaynaklardan bir hayli ilâve bilgiler de yer almaktadır. Ayrıca İbn Abdürabbih’in her bölümün baş tarafına “ferş” adıyla yaptığı giriş mahiyetindeki değerlendirmeler, İbn Kuteybe’ye Şuûbiyye konusunda yönelttiği tenkitler, *Uyûnü’l-Ahbâr*’daki malzemeyi değişik yerlerde değişik maksatlar için kullanmış olması gibi sebeplerden dolayı onun eserine bir tekrar denemez. Eserin yazıldığı dönemde Endülüs’te sadece o bölgenin kültür ve tarihiyle ilgilenenlerle, Endülüs’le ilgilenmekle birlikte Doğu İslâm dünyasının ilim ve kültür değerlerini de aktarmak isteyenler şeklinde iki akım vardı. İbn Abdürabbih’in bu iki akımı birleştirdiği görülmektedir. *el-İkdü’l-Ferîd*, naklettiği bilgilerin râvi zincirini kısaltmasına rağmen *Uyûnü’l-Ahbâr*’dan daha hacimlidir.⁴²⁶

4.3.2. Usulü

İbn Abdürabbih’in eserini yazım usulü konusunda zikredilecek hususlardan en önemlisi konuları tematik tarzda ele almasıdır. Müellifin eseri incelendiği zaman kronolojik bir hiyerarşi takip etmediği görülür. Bir konuyu anlatırken farklı dönemlerde meydana gelmiş olayları veya sözleri aynı başlık altında zikretmektedir. Öyle ki bir konuyu ele alırken Hz. Peygamber’in (as) hayatından veya sahabenin hayatından örnekleri bulunuyorsa öncelikle bunları zikreder. Müellif bu

⁴²⁴ İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-Ferîd*, 5: 3-4.

⁴²⁵ İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-Ferîd*, 7: 268-269.

⁴²⁶ Muhammed eş-Şek’a, “İbn Abdürabbih”, 19: 282.

uygulamasının hemen ardından ise Halifeler Dönemi'nde veya Emevîler Dönemi'nde de benzer bir uygulama vuku bulmuş ise onları zikreder.

Müellif, eserinde yer alan rivayetlerin az bir kısmının senet zincirini tamamen zikrederken büyük bir kısmının da detaylı bir senet zikretmemektedir. Müellif, tamamını zikretmediği senetlerin bilgisine kendisi sahiptir. Fakat eserinin boyutu çok uzayacağı için bazen yalnızca son raviyi zikretme yoluna gitmiştir.

İbn Abdürabbih'in eserinde Hz. Peygamber'in (as) hayatının yalnızca siyâsî yönü yer almamaktadır. Eserde ayrıca Hz. Peygamber'in (as) fizikî özellikleri üzerinde de kısaca durulmaktadır. Örnek olarak zikredilecek olursa; müellif, Enes b. Mâlik'in rivayet etmiş olduğu şemâile dair rivayetleri eserin ilgili kısmında aktarmaktadır. İbn Abdürabbih, hem siyere hem de şemâile dair rivayetleri aktarırken ayetlerden yararlanmaktadır. Hz. Peygamber'in (as) '*Hûd Sûresi ve kardeşleri beni yaşlandırdı*' hadisini aktarır. Bu rivayeti zikretme sebebi ise Hz. Peygamber'in (as) saçlarında beyazlıkların bulunmasıdır.⁴²⁷

Endülüs ilim ve kültür geleneğinde şiirin önemli bir yeri haiz olduğu konusuna önceki bölümlerde değinilmişti. Kendisinin şairlik yönü bulunan İbn Abdürabbih, Hz. Peygamber'in (as) şairleri konusuna da değinmektedir. Öyle ki bu konu hakkında pek çok rivayet aktarmaktadır. Müellif, Hz. Peygamber'in (as) şairleri, sahabe arasından şiirleri olanlar, fakih olan sahabeden şiir ile iştigal edenler ve buna benzer başlıklarla konuya açıklık getirmeye çalışmıştır.⁴²⁸ Şiir ve edebiyat konusunda İbn Abdürabbih'in sahip olduğu uzmanlık eserinin pek çok bölümünde görülmektedir.

4.3.3. Kaynakları

İbn Abdürabbih, eserinde Kuran'ı Kerim'in ayetlerinden ve Hz. Peygamber'in (as) hadislerinden bolca istifade etmiştir. Muhakkik eserin son kısmına yerleştirdiği ayet ve hadisler için hazırlanmış fihrist ile mezkûr ayetlere kolayca erişebilmektedir.

---

⁴²⁷ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 5: 3-4.

⁴²⁸ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 6: 104-110, 116-121.

Onun müracaat ettiği edebiyat ve şiire dair meşhur kaynakları arasında Halîl b. Ahmed'in (v. 175/791) *Kitâbu'l-Arûz*'u, Ma'mer b. Müsennâ'nın (v. 209/824) *Nakâidü Cerîr ve'l-Ferazdak*'ı, Câhız'ın (v. 255/ 869) *el-Beyân ve't-Tebyîn*'i ve İbn Kuteybe'nin (v. 276/889) *Uyûnu'l-Ahbâr*'ı yer almaktadır. Müellif ayrıca Taberî'nin (v. 310/923) *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk* kitabına da sıkça müracaat etmiştir.⁴²⁹

Kitapta Tevrat ve İncil'den, Doğu kaynaklarında sık rastlanan İran ve Hint sözlerinden ve Aristo'dan nakiller de yer almaktadır. Müellif ayrıca ana kaynağı '*Uyûnü'l-Ahbâr* olmakla Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın *en-Nekâ'iz* ve *el-Eyyâm*'ı, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Emsâl*'i, Müberred'in *el-Kâmil*'i, İbnü'l-Mukaffa'ın *Kelîle ve Dimne*'si, *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-Sağîr*'i ve İbn Sellâm el-Cumahî'nin *Tabakâtü's-Şu'arâ*'sı gibi eserlerden de faydalanmıştır.⁴³⁰

4.3.4. Kaynak Değeri

Siyaset, ahlak, edebiyat, siyer ve tarih başta olmak üzere pek çok konuya dair bilgiler ihtiva eden *el-İkdü'l-Ferîd* kendisinden sonra pek çok esere kaynaklık etmiştir.

el-İkdü'l-Ferîd, İbn Haldûn'un (v. 808/1406) *Mukaddime*'si, Kalkaşendî'nin (v. 821/1418) *Subhu'l-A'sâ*'sı, İbşihî'nin (v. 854/1450) *el-Müstetrağ*'ı ve Abdülkadir el-Bağdâdî'nin (v. 1093/1682) *Hizânetü'l-Edeb*'i gibi eserler başta olmak üzere birçok kitaba kaynak olmuştur.

Müellifin kendinden öncekilerden yaptığı nakiller sayesinde *el-İkdü'l-Ferîd* ilk dönem İslâm tarihinin siyasî, içtimaî, iktisadî ve kültürel kaynaklarından biri olma özelliğine sahip bulunduğu gibi söz konusu nakilleri doğru, tam ve sağlıklı biçimde aktarması dolayısıyla kendisinin faydalandığı bu eserlerin neşri sırasında başvurulacak güvenilir bir kaynaktır. Nitekim *Uyûnü'l-Ahbâr* yayımlanırken *el-İkdü'l-Ferîd*'den istifade edilmiştir.⁴³¹

⁴²⁹ Tuba Özdemir, *Endülüs Arap Edebiyatında İbn 'Abdirabbih'in Yeri El- 'İkdü'l-Ferîd Örneği*, 35-40.

⁴³⁰ Muhammed eş-Şek'a, "İbn Abdürabbih", 19: 282.

⁴³¹ Muhammed eş-Şek'a, "İbn Abdürabbih", 19: 282.

İbn Abdürabbih'in eseri İslâm kültür ve medeniyetinde önemli etkiler bırakan eserlerdendir. *el-İkdü'l-Ferîd* ders kitabı olarak da okutulmuştur. Mısır Millî Eğitim Bakanlığı ve Mısır Kültür ve İrşad bakanlıkları tarafından da neşredilen eser bir dönem ders kitabı olarak okutulmuştur.⁴³²

4.3.5. Yayınları ve Tercümelere

Eserin ilki Bulak'ta (1263/1847) olmak üzere birçok defa neşri yapılmıştır. Neşirleri şu şekildedir. **1.** Muhammed Saîd Aryân (Kahire 1359/1940). **2.** Ahmed Emîn, Ahmed ez-Zeyn ve İbrâhim el-Ebyârî (Kahire, 1372/1953). **3.** Müfîd Muhammed Kumeyha ile Abdülmecid et-Terhînî (Beyrut 1404/1983). **4.** Muhammed İbrahim Sâlim, *Te'dîbü'n-Nâşi'în bi-Edebi'd-Dünya ve'd-Dîn* (Kahire, 1406/1985)adıyla eserden bir seçme hazırlayıp yayımlamıştır.⁴³³

Eserdeki kadınlarla ilgili bilgiler Abdümühennâ ve Semîr Câbir tarafından bir araya getirilerek *Ahbârü'n-Nisâ' fi'l-İkdi'l-Ferîd* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1410/1990).⁴³⁴

el-İkdü'l-Ferîd, Ebû İshak İbrâhim b. Abdurrahman el-Vadiaşi el-Kaysî ile İbn Manzur tarafından ihtisar edilmiştir. Yapılan bu ihtisar çalışmaları Mısır Millî Eğitim Bakanlığı ve Mısır Kültür ve İrşad Bakanlıkları tarafından da yayımlanmıştır.⁴³⁵

el-İkdü'l-Ferîd, Musa Kazım Yılmaz'ın tercümesiyle Ankara Okulu Yayınları⁴³⁶ tarafından Türkçeye tercüme edilmeye başlanmıştır. Bir kısmı 2021 yılında tercüme edilen eserin 2022 yılı itibariyle tercüme faaliyetleri devam etmektedir.

⁴³²Muhammed eş-Şek'a, "İbn Abdürabbih", 19: 282.

⁴³³ Muhammed eş-Şek'a, "İbn Abdürabbih", 19: 283.

⁴³⁴Muhammed eş-Şek'a, "İbn Abdürabbih", 19: 283.

⁴³⁵Muhammed eş-Şek'a, "İbn Abdürabbih", 19: 283.

⁴³⁶ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, çev. Musa Kazım Yılmaz, (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2021).

4.4. İbn Hazm: *Haccetü'l-Vedâ'*

4.4.1. Muhtevası

İbn Hazm eserinde genel hatlarıyla, Veda Haccı'nda Hz. Peygamber'in (as) ve bazı sahabenin başından geçen olayları rivayetler çerçevesinde anlatmaktadır.

*Haccetü'l-Vedâ'*da beş muhtelif fasıl yer almaktadır. Bu fasıllar arasında üçüncü fasılın başlığı “*Hadisler bağlamında Veda Haccı'ndaki İhtilafların Giderilmesi*” olarak kaydedilmiştir. Bu başlık altında yirmi farklı konu bâb ismiyle ele alınmıştır.⁴³⁷ Ayrıca eserde 536 adet rivayet yer almaktadır.

Müellif, eserinin neredeyse tamamında hadis rivayetlerini kullanmıştır. Zikredilen hadislerden sonra konunun son cümlelerinde kendisinin katıldığı görüşleri ihtiva eden hadisleri zikretmiştir ve akabinde bir sonraki konuya geçmiştir.

Haccetü'l-Veda'da muhteva itibariyle özet olarak şu konulara değinilmektedir. Eserde Hz. Peygamber'in (as) hac için yolculuğa çıkışı, yolculuk esnasında namaz kıldığı bölgeler, yolculuk esnasında ve sonunda eşlerinin durumu ve özel halleri hakkında bilgiler, Hz. Peygamber'in (as) namazları cem etmesi gibi konulara yer verilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (as) Mekke'ye girişi, Arafat'ta önce namaz kıldırması akabinde hutbe irad etmesi, Hz. Peygamber'in (as) zemzem suyundan içmesi, yapmış olduğu tavaflar, Hz. Peygamber'in (as) cemrelerde şeytan taşlaması, kurban kesmesi ve Mekke'de kalma süresi eserde değinilen konulardır. Müellif son olarak Hz. Peygamber'in (as) Arafat vakfesi hakkında rivayetleri aktardıktan sonra kitabını sonlandırmıştır.

Haccetü'l-Veda'da müellif (خالف) “hılâf” şeklinde başlık kullanarak konular hakkında mevcut bulunan farklı rivayetleri zikretmiştir. Ele aldığı konunun sonlarında ise kendi görüşlerine yer vermiş akabinde de “*başarı yalnızca Allah'tandır.*” ayetini ve “*Allah doğru olanı bilir*” tarzında ifadeleri sıkça kullanmıştır.

---

⁴³⁷ İbn Hazm, Ahmed b. Saîd el-Endelüsî, *Haccetü'l-Vedâ'*, thk. Abdülmecîd b. Gâid, (Yemen, Mektebetü San'âi'l-Eseriyye, 1990).

4.4.2. Usulü

İbn Hazm, Hz. Peygamber'in (as) Veda Haccını anlattığı eserinde anlatım usulü olarak neredeyse tamamen hadislerden istifade etmiştir. Temas ettiği konuların sonlarında kendi görüşlerine yer vermiştir. Eserin içeriğinde çok fazla ayetlere yer verilmemiştir.

Müellifin *Cevâmiü's-Sîre*'si hakkında bilgilerin aktarıldığı bölümde mezhebî doktrinlerini eserine açık bir şekilde yansıttığı zikredilmiştir. İbn Hazm'ın orada takip ettiği metot, benimsediği usul *Haccetü'l-Veda*' içinde geçerlidir. Zira onun sahip olduğu Zahiri düşüncelerinin iz düşümlerini bu eserinde de görmek mümkündür.

Haccetü'l-Veda'da Hz. Peygamber'in (as) Arafat ve Müzdelife'de öğle ve ikindi, akşam ve yatsı namazlarını cem ederken tek kamet ile mi yoksa her namaz için ayrı kametle mi namaz kıldırıldığı konusunu ele aldığı bölümde mezhebî aidiyetini görmek mümkündür.

*“Hz. Peygamber (as) iki namaz için bir ezan ve bir kameti yeterli görmüştür. O (as) böyle yapmışken farklı davranmak doğru değildir. O'nun (as) zıddına hareket etmek caiz değildir. Hz. Peygamber'e (as) muhalefet eden kimsede hayır yoktur.”*⁴³⁸

Müellif (Hz. Peygamber'in (as) hacda kurban kesmesi rivayetlerini aktardıktan sonra) *O'nun (as) bu uygulamaları arasında ihtilaf yoktur. Çünkü o uygulamaların hepsi vahiydir. Zira Allah Kuran'ı Kerim'de “O heva ve hevesinden konuşmaz. O'nun konuştuğu ancak vahiydir.”*⁴³⁹ ifadelerine yer vermektedir.⁴⁴⁰

Müellif bu ifadeleri ile mezhebî düşüncelerinden biri olan Hz. Peygamber'in (as) uygulamalarının zahirine göre davranılması gerektiği görüşünü pekiştirmektedir. O'nun (as) yaptıklarının tamamında bir hikmet arayan İbn Hazm bundan dolayı o davranışların zahiren taklit edilmesini gerektiğini dile getirmektedir.

---

⁴³⁸ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, 235.

⁴³⁹ Necm Suresi 53/3-5.

⁴⁴⁰ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, 259.

4.4.3. Kaynakları

Müellif, kaynak kullanma noktasında ayetlere çok fazla yer vermemiştir. Birkaç konu istisna edilecek olursa eserinde neredeyse hiç ayet kullanmamıştır. Ayetleri nadiren kullanmasının gerekçelerinden biri de Hz. Peygamber'in (as) hacca dair uygulamaları hakkında eserini kaleme almış olması olabilir.

Haccetü'l-Veda'da çokça hadis rivayetleri kullanılmıştır. Eserin neredeyse tamamı rivayetlerden müteşekkildir. Ele alınan konuların son bölümlerinde yer alan müellifin görüşleri haricinde tamamen hadis rivayetleri yer almaktadır. Müellifin istifade ettiği pek çok hadis kaynağı vardır. Buhari⁴⁴¹, Ebû Davud⁴⁴² ve Nesâî'nin eserleri⁴⁴³ başta olmak üzere çokça hadis kaynağından faydalanmıştır.

Eserin muhtevası fikhın alanına da girdiği için müellif mezhep imamlarının görüşlerine ve eserlerine de atıflarda bulunmuştur. Ebû Hanife⁴⁴⁴ ve İmam Şâfi⁴⁴⁵ istifade edilen âlimler arasında zikredilebilir.

4.4.4. Kaynak Değeri

İbn Hazm'ın gerek yaşadığı dönemde gerek sonraki dönemlerde eserlerinden sürekli istifade edilen âlimler arasında zikredilebilir. İslâm kültür ve medeniyetinin önemli simalarından olması ve ayrıca takip ettiği ilmî metot eserlerine verilen önemi ve güveni artırmıştır.

Yukarı zikredilen hasletlerinin yanı sıra müellif eserinde kaydettiği hadislerin sıhhat durumları hakkında detaylıca bilgiler vermiştir.⁴⁴⁶ Durumun böyle olması *Haccetü'l-Veda*'nın güvenilirliğini ve orijinalitesini artırmıştır.

Hadis ve ricâl ilimlerinde sahip olduğu uzmanlığını eserinde görmek mümkündür. Bazı hadisler hakkında “*Bu hadis illetlidir.*”⁴⁴⁷ veya râvi hakkında “*O râvi (hakkında şüphe olan) şüphelidir.*”⁴⁴⁸ tarzında ifadeler yer vermektedir.

---

⁴⁴¹ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, 236.

⁴⁴² İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, 249.

⁴⁴³ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, 238.

⁴⁴⁴ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, 427.

⁴⁴⁵ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, 235.

⁴⁴⁶ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, 234.

Hiz. Peygamber'in (as) Veda Haccı'nı hadis rivayetleri bağlamında ele alan müellif bu konu hakkında kendisinden sonraki pek çok çalışmaya kaynaklık teşkil etmiştir. İbn Hazm'ın meşhur talebelerinden olan Muhammed b. Fütûh Humeydî (v. 488/1095) kaleme aldığı eserlerinde hocasına pek çok atıfta bulunmuştur. Ayrıca Humeydî hocasının eserlerini kendi talebelerine kıraat ve arz yoluyla okuyarak rivayet etmiştir.⁴⁴⁹

4.4.5. Yayınları ve Tercümeleri

Haccetü'l-Veda'nın muhtelif neşirleri yapılmıştır. Bu neşirler şu şekilde sıralanabilir; **1.** Memduh Hakkî (Dimeşk, 1956). **2.** Ebû Süheyb el-Keremî (Riyad, 1998). **3.** Abdülmecid b. Gaid el-Yemenî (Yemen, 1990) tarafından muhtelif neşirleri yapılmıştır. Muhakkikleri farklı olmasına karşın bütün neşirler tek cilt halinde basılmıştır.

İbn Hazm'ın *Haccetü'l-Veda* isimli eserinin tespit edilebildiği kadarıyla Türkçe'ye tercümesi bulunmamaktadır.

4.5. İbn Abdülber: *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*

4.5.1. Muhtevası

İbn Abdülber'in bu eseri aslen sahabe biyografisine dair kaleme almış olduğu eserdir. Fakat eserinin takriben ilk elli sayfalık bölümünde Hiz. Peygamber'in (as) hayatına dair bazı rivayetlere yer verilmektedir.⁴⁵⁰

el-İstîâb'ın siyer ile ilgili ilk bölümde Hiz. Peygamber'in (as) Adnân'a kadar soyu zikredilir ve “*Bu konuda ilim ehli ve nesep âlimleri arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur.*”⁴⁵¹ ifadesinden sonra siyere dair bilgiler aktarılmaya başlanır. Ayrıca

---

⁴⁴⁷ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, 249.

⁴⁴⁸ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, 251.

⁴⁴⁹ Ahmet Yücel, “Muhammed b. Fütûh Humeydî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18: 358.

⁴⁵⁰ İbn Abdülber en-Nemerî, Yûsuf, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992), 1: 25-53.

⁴⁵¹ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 1: 25.

Hz. Peygamber'in büyük dedelerinden olan Kusay, Abdümenaf, Hâşim ve Abdülmuttalip hakkında bilgiler verilir. Ayrıca onların gerçek isimlerinin yanı sıra künyeleri ve lakapları zikredilir.⁴⁵²

Müellif, Hz. Peygamber'in yalnızca babasından dolayı sahip olduğu nesebine yer vermemiştir. Eserde ayrıca annesinden gelen nesebi de zikredilmektedir.⁴⁵³

el-İstîâb'da sonra sırasıyla şu konulara değinilmektedir. Hz. Peygamber'in (as) doğumu,⁴⁵⁴ Amine b. Vehb'in Ebvâ'da vefat etmesi,⁴⁵⁵ babası ve annesi vefat edince dedesinin himayesine geçmesi⁴⁵⁶ gibi konular eserin başlangıç sayfalarında yer alan bilgilerdir.

Müellif eserin ilerleyen bölümlerinde Hz. Peygamber'in (as) sütannesi Süveybe vesilesiyle Hz. Hamza ile sütkardeşi olması anlatılır.⁴⁵⁷ Hz. Hatice ile evliliği⁴⁵⁸ ile ilgili konulara temas etmektedir.

Eserin siyerle alakalı son bölümlerinde ise peygamberlik görevi⁴⁵⁹, Hz. Hatice ve Ebû Talib'in vefatı⁴⁶⁰, Hz Hatice'den sonra yapılan evlilikler ve eşler hakkında muhtelif bilgiler⁴⁶¹, İsra hadisesi, Taif, Habeşistan ve Medine hicretleri⁴⁶² ve Hz. Peygamber'in (as) seriyye ve gazveleri⁴⁶³ gibi konular ele alınmaktadır. *el-İstîâb*'ın siyerle ilgili son konusu Hz. Peygamber'in (as) vefatı ve vefat yaşı⁴⁶⁴ hakkındaki bilgilerdir.

---

⁴⁵² İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 27.

⁴⁵³ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 28.

⁴⁵⁴ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 30.

⁴⁵⁵ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 30.

⁴⁵⁶ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 34.

⁴⁵⁷ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 28-29. Hz. Peygamber (as) Hz. Hamza'nın kızıyla evlenmesini isteyenlere karşı sütkardeşliğinden ötürü evlenemeyeceğini söylüyor. Hz. Peygamber (as) "*Sütkardeşliğinden doğan yasaklılık hali, nesepten doğan yasaklılık haliyle aynıdır*" buyuruyor.

⁴⁵⁸ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 35.

⁴⁵⁹ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 36.

⁴⁶⁰ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 37, 39. Ebu Talib'in vefat anında Hz. Peygamber (as) ile yaşadığı diyalog burada zikredilir.

⁴⁶¹ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 37-38, 44-46.

⁴⁶² İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 40-41.

⁴⁶³ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 42-44.

⁴⁶⁴ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 51.

4.5.2. Usulü

İbn Abdülber'in siyer yazımında usulü konusunda zikredilmesi gereken ilk konu, onun kronolojiyi esas almasıdır. Hz. Peygamber'in (as) doğumundan vefatına kadar yaşadığı olayları anlatan müellif, tarihî hiyerarşiyi göz önünde tutmuştur.

el-İstîâb'da aktarılan rivayetler senetleriyle birlikte nakledilmiştir. Eserde kullanılan rivayetlerin neredeyse tamamında isnat zinciri bulunmaktadır. Müellif, farklı görüşlere yer vermiştir. (قيل) *kîle* “*Denildi ki*” lafzını kullanarak muhtelif bölümlerde farklı rivayetler aktarmıştır.⁴⁶⁵

İbn Abdülber eserinde kendi görüşlerine yer vermiştir. Ele aldığı konuların son bölümünde “*Meselenin bu kısmında ihtilaf yoktur.*” diyerek doğru kabul ettiği görüşü aktarmıştır.⁴⁶⁶

*Hz. Peygamber'in (as) vefat tarihine ve yaşına dair farklı rivayetler vardır. Bize göre en doğru olan rivayet 63 yaşında vefat ettiği rivayetidir.*⁴⁶⁷

Hz. Peygamber'in (as) sünnet edilmiş bir vaziyette dünyaya gelmesi rivayetleri, eserde birkaç farklı senetle zikredilmektedir.⁴⁶⁸ Ayrıca İsrâ hadisesi hakkında da rivayetler aktarılmaktadır.⁴⁶⁹ Bu rivayetlerin eserde zikredilmesi İbn Abdülber'in peygamber tasavvurunu ortaya koyması açısından önemlidir.

4.5.3. Kaynakları

el-İstîâb'ın siyer bölümünde kullandığı rivayetlerin kaynakları çok çeşitlidir. Müellif hadis, tefsir ve tarih kaynakları başta olmak üzere birçok kaynaktan istifade etmiştir.

Buhârî⁴⁷⁰ ve Ahmed b. Hanbel'in⁴⁷¹ kitapları eserde istifade edilen başlıca hadis kaynaklarıdır. Urve b. Zübeyr,⁴⁷² İbn İshâk⁴⁷³ ve Halîfe b. Hayyât⁴⁷⁴ gibi

---

⁴⁶⁵ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 30, 38.

⁴⁶⁶ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 30, 53.

⁴⁶⁷ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 52.

⁴⁶⁸ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 51.

⁴⁶⁹ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 41.

⁴⁷⁰ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 52.

⁴⁷¹ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 36, 43.

⁴⁷² İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 39.

müelliflerin eserleri ise tarih ve siyere dair müracaat edilen kaynaklar arasında zikredilebilir.

Müellif eserinde ele aldığı konu hakkında nazil olmuş ayetler varsa onu da özellikle belirtmiştir.⁴⁷⁵ Ayrıca muhtelif birkaç konuda şiirlere de yer verilmiş Hz. Peygamber (as) hakkında söylenen şiirler kullanılmıştır.⁴⁷⁶

4.5.4. Kaynak Değeri

İbn Abdülber'in eserinde zikredilen rivayetlerin isnadının olması eserin güvenilirliğini ve orijinalitesini artırmıştır. Muhaddis yönü de olan müellif eserinde bu metodu takip ederek kendisinden sonra kaleme alınan birçok esere kaynaklık etmiştir.

Talebeleri arasında yer alan İbn Hazm, Muhammed b. Fütûh Humeydî ve Ebû Ali Gassânî (v. 498/1105) gibi âlimler eserlerinde İbn Abdülber'den istifade etmişlerdir.

el-İstîâb'ın kaynaklık teşkil etmesi bakımından müellifin rivayetlere yaklaşımı önemli yer tutmaktadır. Zira müellif aynı konuda mevcut bulunan farklı rivayetlere yer vermiştir. Konunun son kısmında tercih edilen görüşü belirtmiş ve “*Bu konuda siyer ehlinin görüş birliği vardır.*” tarzında ifadeler yer vermiştir.⁴⁷⁷ Bunun yanı sıra müellif “*Zikredilen görüşler arasında meşhur olanı budur.*” diyerek kendisinin de katıldığı görüşleri belirtmiştir.⁴⁷⁸

4.5.5. Yayınları ve Tercümelere

İslâm kültür ve medeniyetinde daha çok nesep ve ricâl kaynağı olması itibariyle ön plana çıkan *el-İstîâb*'ın çok sayıda baskısı ve farklı tahkikleri yapılmıştır.

Tespit edilebildiği kadarıyla mezkûr eser; **1.** *el-İstîâb fî Mâ'rifeti'l-Ashâb* ismiyle Âdil Mürşid tarafından neşredilmiştir. Eserde 3590 kişinin biyografisine yer verilmiştir. (Daru'l-Â'lâm, 2002, Ürdün)

---

⁴⁷³ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 28, 39, 41, 47, 53.

⁴⁷⁴ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 26.

⁴⁷⁵ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 39.

⁴⁷⁶ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 32, 49.

⁴⁷⁷ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 26.

⁴⁷⁸ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 41.

2. *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ashâb* ismiyle 2 cilt halinde neşredilmiştir. Eserde 3635 kişinin biyografisine dair bilgiler aktarılmıştır. (Daru'l-Fikir, 2006, Beyrut)

3. *el-İstîâb fî Mâ'rifeti'l-Ashâb* ismiyle neşredilmiştir. Eseri Ali Muhammed el-Bicâvî tahkik etmiştir. Eserde 4225 şahsın biyografisi anlatılmaktadır. (Daru'l-Cîl, 1992, Beyrut)

İmam-ı Sultanî Mustafa Efendi eseri Türkçe'ye tercüme etmeye başlamışsa da ölümü üzerine "hâ" harfinde kalmış, Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi çalışmayı "râ"nın yarısına kadar sürdürebilmiştir.⁴⁷⁹

5. DEĞERLENDİRME

Endüslü müellifler tarafından kaleme alınan eserlerin incelendiği bölümde elde edilen verileri şu şekilde sıralamak mümkündür.

Kaleme alınan eserlerde çeşitlilik söz konusudur. Hz. Peygamber'in (as) savaşları ve şemali başta olmak üzere birçok konu hakkında eser yazılmıştır. Bunun yanı sıra eserlerin bir kısmı doğrudan siyer muhtevalı olurken kimisi de dolaylı olarak siyere dair bilgiler aktarmaktadır.

Müelliflerden bazıları telif gerekçelerini eserinde zikretmişlerdir. Kimisi doğru bilgiler ışığında Hz. Peygamber'in hayatını tespit etmeye çalışırken kimisi de Hz. Peygamber'e (as) sevgi ve derin muhabbetlerinden dolayı eserlerini kaleme almışlardır.

Endüslü'te kaleme alınan siyerle irtibatlı olan eserler ile Bağdat ve Şam merkezli doğu bölgelerde telif edilen eserler arasında sıkı bir ilişkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Müellifler kimi zaman doğudaki eserleri temel alıp onu şerh etme yoluna giderken kimi zaman ise temel referans kaynağı olarak onlardan istifade etmişlerdir.

Müellifler Kuran ve hadisleri temel kaynak olarak eserlerini telif etmişlerdir. Bunun yanı sıra Doğu'da kaleme alınan eserlerden de istifade etmişlerdir. Endüslü'te yazılan kitaplar, kullanılan kaynaklar noktasında da Doğu ile benzerlik göstermektedir.

---

⁴⁷⁹ Ali Yardım, "el-İstîâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23: 315.

Çalışmada incelenilen eserlerin pek çoğu müellifin vefatından yıllar sonra bile başvuru kaynağı olmuştur. Durumun böyle olması Endülüs'ün ilmî miras bakımından önemini daha fazla artırmıştır. İşlâm tarihinin önemli bir dönemi olan Endülüs Dönemi ve burada kaleme alınan eserler Doğu'da kaleme alınan eserler kadar önem taşımaktadır.

SONUÇ

İslâm medeniyeti perspektifinde önemli bir konumu olan Endülüs yalnızca siyasi tarihi değil ayrıca yetiştirdiği ilim adamları sayesinde de önemini korumuştur. İslâm medeniyeti içerisinde hem sayısal hem de sosyal bilimler alanında pek çok yeniliğin ve farklı düşüncenin merkezi yine Endülüs olmuştur.

Müslümanların farklı düşünce yapılarıyla karşılaştığı ve bir arada yaşadıkları bölge olan Endülüs'te kaleme alınan eserler farklı özellikleriyle hep ön plana çıkmışlardır. Orada kaleme alınan siyere dair eserlerde aynı şekilde önemi ve orijinalitesini korumaya devam etmektedir.

Endülüslü siyer müellifleri ve siyer eserlerinin incelendiği bu çalışmada elde edilen sonuçları kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

İslâm dünyasının Doğu bölgesine düşen medeniyet merkezleri ve Endülüs arasında süreklilik arz eden bir fikir teatisinden bahsetmek mümkündür. Endülüs'ün fethinden kısa bir süre başlayan bu iletişim başta rihleler olmak üzere birçok gerekçe sayesinde sürekli devam etmiştir. Zira çalışmada konusu edilen âlimlerin neredeyse tamamı bu durumun belirgin örnekleri arasında yer almaktadırlar.

Doğu ile iletişimin göstergelerinden bir diğeri ise müelliflerin geneli eserlerinin mukaddime kısmında yazacağı alan ile alakalı Doğu'da otorite haline gelmiş eserin metodunu takip edeceğini dile getirmişlerdir. Büyük ölçüde de o metotları kullanmaya dikkat etmişlerdir. Bu eserler bir açıdan Doğu'da yazılan eserin şerhi mesabesinde olmuştur. Fakat ilerleyen süreçle birlikte özgün eserler ortaya çıkmıştır.

Hz. Peygamber'in (as) hayatına taraflı yaklaşım tarihin her döneminde meydana gelmiştir. O'nun herhangi bir uygulamasını kendi düşünce yapısına destek olarak kullanmak isteyen yaklaşımlar Endülüs'te de zuhur etmiştir. İbn Hazm'ın rivayetlere yaklaşımı ve yorumları bu konunun önemli örnekleri arasında zikredilebilir.

Çalışmada konu edinilen eserlerin tamamı düşünüldüğü zaman İslâm dünyasının doğu bölgelerinde kaleme alınan eserlere kıyasla bir takım farklılıkların olduğunu söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'in (as) hayatını doğumundan vefatına kadar aktaran derli toplu bir siyerin geç dönemlere kadar kaleme alınmadığı söylenebilir. Kaleme alınan eserlerin bir kısmı megâzîye ağırlık verirken bir kısmı şemâile ağırlık vermiştir. Müelliflerin siyere konu bazlı yaklaşım sergilediklerini söylemek mümkündür.

Endülüslü âlimlerce kaleme alınan eserlerin muhtasar mahiyet arz ettiğini söylemek mümkündür. Müellifler siyerlerinde konuları uzunca anlatmak yerine kısa ve öz bilgiler verme yoluna gitmişlerdir. Siyerin tartışmalı meseleleri hakkında detaya girmekten kaçınmışlardır. Durumun böyle olması yazılan eserlerin hacimlerinin küçük, anlaşılmasının kolay olmalarını sağlamıştır.

Endülüslü müelliflerin siyer yazıcılığını hakkında söylenilmesi gereken başka bir konu ise eserlerinde kronolojiyi çok defa göz ardı etmeleridir. Eserlerin çoğunda kronolojik hiyerarşiye dikkat edilmemiştir. Bunun yerine müellifler tematik anlatımı benimsemişlerdir.

Çalışmada konu edinilen eserlerde dikkatleri çeken bir nokta da rakamsal olarak tarihlere fazla yer verilmemesidir. Doğuda kaleme alınan siyerlerde yaşanan olaylar Mekke ve Medine'de olan olaylar veya hicretten önce ve sonra olan olaylar şeklinde tasnife tabi tutulmuştur. Fakat bu ve benzeri tarihlendirmelere Endülüs'te yazılan eserlerde fazla rastlanılmamıştır.

Müellifler eserlerinde kaynak olarak siyerin temel kaynakları olan Kuran'ı Kerim ve hadislere sürekli müracaat etmişlerdir. Hemen her konuda ilk başvuru kaynakları bu iki kaynak olmuştur. Bunun yanı sıra şiirlerden de çok fazla istifade etmişlerdir. Müelliflerin temel eğitim seviyesindeyken almış oldukları şiir ve edebiyata dair bilgileri eserlerini kaleme alırken kendini göstermektedir. Bu durum sadece kullanılan ve iktibas edilen şiirler için geçerli bir durum değildir. Müellifler ayrıca eserlerinde dile getirdikleri çoğu meselede edebî üslûba dikkat etmişlerdir. Bu durumun Süheylî'nin eserinde zirve noktalara çıktığını söylemek mümkündür.

Müelliflerin küçük yaşlarda almış olduğu eğitimlerin siyerlerine etkisini yalnızca şiir ile kısıtlamak doğru olmaz. Hadis ve fıkıh başta olmak üzere küçük yaşlarda almış oldukları eğitimler ve kendilerini uzmanlaştırdıkları alanların siyerlerinde ön plana çıktığını söylemek mümkündür. İbn Abdülber'in örneğinde bu durum kendisini göstermektedir.

Bilim ve felsefenin ön planda olduğu bir muhit olan Endülüs'te, eğitim almış olan âlimlerin mucizelere yaklaşımı da önemlidir. Âlimlerin Hz. Peygamber'in (as) mucizelerine karşı bir ön yargılarının veya inkârlarının olmadığı dikkatleri çeken bir başka husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Kâdî İyâz'ın "*Mucizeleri inkâr edenlere yazılmadı bu eser*" ifadesi ve diğer âlimlerin eserlerinde takınmış oldukları tavır zikredilen durumun örnekleri olarak kabul edilebilir. Bu konu müelliflerin peygamber tasavvurlarını ortaya koyması açısından ayrıca önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Endülüs ilim ve kültür medeniyetinde siyere dair eser kaleme alan müelliflerin hayatları araştırılmış ve eserleri tanıtılmıştır. Ayrıca kısmen de olsa Doğu ile kıyaslaması yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada ele alınan her eser neredeyse ayrı birer çalışmanın konusu olacak boyuttadır. Bu eserlerin müstakil birer çalışma olarak değerlendirilmesi ilmî ve akademik camiaya önemli katkılar sunacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahatlı, Erdinç. “Şakk-ı Sadr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 309-310. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Akyürek, Yakup. *VII. (XIII.) Yüzyılda Siyer Yazıcılığı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2019.
- Apaydın, Hacı Yunus. “İbn Hazm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 39-52. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Apaydın, Hacı Yunus. “Zâhiriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 93-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Atçeken, İsmail Hakkı. “Endülüs’ün Fetih Süreciyle İlgili Farklı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2005): 17-30.
- Aydın, Mustafa. “Müveşşah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 229-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aykaç, Mehmet. “İslâm’da Dua ve İbn Beşkuvâl’in “Kitâbü’l-Müstegisîn” İsimli Dua Kitabı”. *Diyanet İlmî Dergi*, 31, (1995). 15-26.
- Bekar, M. Serdar. “el-Melikü’l-Kâmil Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 68-70. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahihu’l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, y.y: Dârû Tavki’n-Necât, 1422.
- Bulut, Mehmet. “İsmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ceran, İsmail. “Sebte”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 258-260. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Garânîk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 361-366. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. “Yahya b. Yahya el-Leysi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 267-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Dabbî, Ahmed b. Yahya. *Buğyetü'l-Mültemis fî Târihî Ricâli Ehli'l-Endelüs*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Kahire: Daru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1981.
- Erdem, Mehmet. “Salâtü'l-Havf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 21-23. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Eser, Mithat. *İbn İshak*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Eş-Şek'a, Mustafa Muhammed. “İbn Abdürabbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 281-283. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fayda, Mustafa. “Adnân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.1: 391-392. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fayda, Mustafa. “İbn Hişâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 71-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Gökalp, Murat. “Şifâ-i Şerîf Literatürü”. *İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi (İSTEM)*. 14, (2009). 353-370.
- Görgün, Tahsin. “İbn Habîb es-Sülemî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 510-513. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Hacci, Abdurrahman Ali. *İslâmî Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi*. çev. Kadir Kınar. İstanbul: İlkharf Yayınevi, 2017.
- Hâmevî, Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah b. Abdullah er-Rûmî. *Mu'cemü'l-Üdebâ' (İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb)*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Hitti, Philip K. *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Humeydî, Muhammed b. Fûtûh. *Cezvetü'l-Muktebîs fî Târihî Ulemâi'l-Endelüs*. thk. İbrâhim el-Ebyârî, Kahire: Daru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Yûsuf. *ed-Dürer fî 'htisâri'l-Megâzi ve's-Siyer*. thk. Dr. Şevkî Dayf. Kahire: Daru'l-Meârif, 1966.
- İbn Abdülber, Yûsuf en-Nemerî. *ed-Dürer fî 'htisâri'l-Megâzi ve's-Siyer*. thk. Dr. Şevki Dayf. Kahire: Daru'l-Meârif, 1966.
- İbn Abdülber, Yûsuf en-Nemerî. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashab*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1992.

- İbn Abdürabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî. *el-İkdü'l-Ferîd*, thk. Muhammed Said el-Aryan. Kahire: el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1940.
- İbn Abdürabbih, Ahmed b. Muhammed. *Divânu İbn Abdürabbih*. thk. Muhammed Rıdvân ed-Daye. Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1987.
- İbn Abdürabbih, Ahmed b. Muhammed. *el-İkdü'l-Ferîd*. çev. Musa Kazım Yılmaz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- İbn Beşküvâl, Abdülmelik b. Mes'ud el-Endelüsî. *Kitâbü'l-Müstegisîn bi'llâhi Teâlâ İnde'l-Mühimmâti ve'l-Hacâti*. thk. Manuela Marin. Madrid: Meâhidü't-Teâvünî mea'l-Âlemi'l-Arabî, 1991.
- İbn Beşküvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik. *es-Silâ fî Târîhi Eimmeti'l-Endülüs*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Kahire: Daru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989.
- İbn Dihye el-Kelbî, Ebû'l-Hattab Ömer b. Hasan b. Ali. *el-Mutrib min Eş'âri Ehli'l-Mağrib*. thk. İbrâhim el-Ebyârî, vd. Kahire: Daru'l-İlmî lil-Cemî', 1954.
- İbn Dihye el-Kelbî, Ebû'l-Hattâb Ömer b. Hasan b. Ali. *el-İbtihâc fî Ehâdîsi'l-Mi'râc*. thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1996.
- İbn Hallikan, İbrâhim b. Ebî Bekir. *Vefeyâtu'l-A'yân ve Ebnau Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut: Daru Sadr, 1978.
- İbn Hazm, Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *Cevâmiü's-Sîre*, thk. Abdülkerim Sami el-Cündî, Beyrut: Daru'l-Kütüti'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Hazm, Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *Cevâmü's-Sîre*. thk. İhsân Abbas, Mısır: Daru'l-Mearif, 1900.
- İbn Hazm, Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *Haccetü'l-Vedâ'*. thk. Abdülmecîd b. Gâid, Yemen, Mektebetü San'âi'l-Eseriyye, 1990.
- İbn Hazm, Ahmed b. Said. *Siyerin Özü*. çev. Mehmet Salih Arı. İstanbul: Çıra Yayınları, 2004.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmamuddin İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cîze: Daru'l-Hicr li't-Tıbaâ ve'n-Neşr, 1998.
- İbnü'l-Ebbâr, Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekir el-Kudâî' el-Belensî. *et-Tekmile li-Kitâbi's-Silâ*. thk. İbrahim el-Ebyârî, Kahire: Daru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989.

- İbnü'l-Farâdî, *Târihu Ulemâi'l-Endelüs*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Kahire: Daru'l-Kitabi'l-Mısırî, 1989.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ bi-Târifî Hukuki'l-Mustafâ*. thk. Âmir el-Cezzâr, Kahire: Daru'l-Hadîs, 2004.
- Kâdî İyâz, İyâz b. Musa b. İyâz b. el-Yahsûbî es-Sebtî. *el-Gunye; Fihristü Şuyuhi'l-Kâdî İyâz*. thk. Mahir Züheyr Cerrar, Tunus: Daru'l-Garbî'l-İslâmî, 1982.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. “Bakî b. Mahled”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 541-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. “eş-Şifâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 134-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. “Kâdî İyâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 116-118. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. “Kelâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 193-194. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kaya, Mahmut. “İbn Zühr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20: 469-472. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-Müellifîn*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1957.
- Kelâî, Süleyman b. Musa b. Salim b. Hasan el-Hımyerî. *el-İktifâ' fî (bima Tedammenehu min) Megâzî Rasûlillah ve's-Selâseti'l-Hulefâ*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Kelâî, Süleyman b. Musâ b. Sâlim b. Hasan el-Hımyerî. *el-İktifâ' fî (bima Tedammenehu min) Megâzî Rasulillah ve's-Selâseti'l-Hulefâ*. thk. Dr. Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1997.
- Kılıçlı, Mustafa. “Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân es-Suheyli –Hayatı ve Eserleri-“. *Akademik Araştırmalar Dergisi*. 2, (1999). 97-120.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Süheyli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 30-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Leys Suûdcâsim. “İbn Abdülber en-Nemerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 269-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Makkarî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî. *Ezharu'r-Riyaz fi Ahbari el-Kâdî İyâz*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. Kahire: Lecnetû't-Te'lif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1939.
- Makkarî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî. *Nefhu't-Tıb min Gusni'l-Endelüsî'r-Ratib ve Zikru Vezirihâ Lisani'd-Din İbni'l-Hatib*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dârû Sâdır, 1968.
- Muhammed Hamîdullah. “Hudeybiye Antlaşması”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Münzirî, Abdülazim b. Abdülkavî b. Abdullah. *et-Tekmile fi Vefeyâti'n-Nakâle*. thk. Beşşar Avvad. Bağdat: Müessesetü'r-Risâle Ma'ruf, 1984.
- Öz, Şaban. “Endülüs'te Tarih ve Kehhâle'ye Göre Endülüslü Tarihçiler”. *İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi (İSTEM)*, 14 (2009), 79-100.
- Özdemir, Mehmet. “Ebû Ubeyd el-Bekrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özdemir, Mehmet. “İbn Dihye el-Kelbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Bs. 2013.
- Özdemir, Tuba, *Endülüs Arap Edebiyatında İbn 'Abdirabbih'in Yeri El-'İkdü'l-Ferîd Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, 2020.
- Özel, Ahmet. “Ali el-Kârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özkanlı, Zeynep. “Endülüslü Şair İbn 'Abdirabbih ve Şiirlerinden Örnekler”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7, (2020), 669-693.
- Özkuyumcu, Nadir. “İbn Beşküvâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 377-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Parlak, Nizamettin. *Endülüs'ün Çöküşü*. Konya: Hikmetevi Yayınları, 2014.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Ah Endülüs*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.

- Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah. *er-Ravzû'l-Ünüf fi Tefsiri's-Sîreti'n-Nebeviyyeti li'bni Hişâm*. thk. Mecdi b. Mansur b. Seyyid eş-Şurî. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Şâtıbî, İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî, *el-Muvafakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan, Ali Selman, Y.y: Dâru İbn Affân, T.y.
- Şensoy, Sedat. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 558-559. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şentürk, Mustafa. “Endülüs Tefsîr Kültürü”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (2012), 53-72.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları (İSAR), 1998.
- Şeyban, Lütfi. *Endülüs Âlimleri, Bilginin Toplumsal Rolü*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- Varol, Mehmet Bahaüddin. “el-İmâme ve's-Siyâse İsimli Eserin Müellifi İbn Kuteybe Midir?”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 16/2, (2003). 308-321.
- Varol, Mehmet Bahaüddin. “Endülüs'te Coğrafya ve Coğrafyacılar”. *İSTEM*, 14 (2009), 61-77.
- Varol, Mehmet Bahaüddin. “Zübeyr b. Bekkâr Hayatı, Eserleri ve İslâm Tarihçiliğindeki Yeri”. *SÜİFD*, 15/15, (2003). 189-206.
- Yardım, Ali. “el-İstîâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yaşar, Mehmet. *İbn Hazm'ın Kurân'ı Yorumlama Metodolojisi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.
- Yavuz, Salih Sabri. “Mi'rac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 132-135. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yıldız, Güllü. “Abdurrahman es-Süheylî (581/1185) ve Siyer Şerhi”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2010.
- Yıldız, Musa. “Zecel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 176-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yıldız, Mustafa. *Endülüs'te Felsefe Din ve Siyaset İlişkisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2. Bs. 2020.

- Yılmaz, Ahmet. *Kâdî İyâz'ın Kitâbü's-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı'da Şifâhânlık Geleneği*. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2015.
- Yücel, Ahmet. "Muhmmmed b. Fütûh Humeydî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayib el-Arnâvûd ve Hüseyin el-Esedî. Beyrut: Mûessetû'r-Risâle. 1985.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkirâtü'l-Huffâz*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Meallimî. Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1958.